

AZ ELSZAKADT MAGYARSÁG IRODALMI PROBLÉMÁI

Amikor közel száz évvel ezelőtt a Magyar Tudományos Akadémiát megalapították, feladatává a magyar nyelv művelését tűzték ki s ez nem volt szűkkörű elhatárolás, hanem egyetemes összefoglalása a kor összes kulturális törekvéseinek. Éppen így az elszakadt magyarság irodalmi problémái nemcsak esztétikai természetűek, hanem általános kulturális, sőt létproblémává szélesbülnek, még pedig nemcsak lokális jelentőségű, hanem egyetemes magyar létproblémává. Az elszakított területeken ma magyar irodalmat művelni, jelenti: a magyarság küzdelmét az idegen elnyomás ellen, jelenti: a magyarság jövőjét, vagy elpusztulását. Így olvad bele a magyar irodalom kérdésébe ismét a politikum, amellyel évszázadokon át össze volt forrva, és amelytől alighogy emancipálta magát.

Az új hatalmasok a trianoni határokon kínai falakat emeltek cenzura-rendeletekkel és kitiltásokkal, amelyek jobban elzárják a csonka országtól elszakadt véreit, mint ha egy távoli földrész szigetén szigetelnének. Nemcsak politikailag szakadtak el, hanem kulturálisan is elszigetelődtek. Hiszen a „hódítók“ jól tudták, hogy minden politikai elnyomásnál hatásosabb a kulturális lenyügözve-tartás. Ezért örködnek határaikon vigyázva, hogy magyar írás be ne jusson, legyen bár az gyermekmese, vagy Dante-és Shakespeare-fordítás. Ezért támadták meg a magyar kultúra legerősebb bástyáját: a magyar iskolát. A magyarságot pedig teljesen készületlenül érte ez a támadás. Nyomasztó, múló álomnak hitte és mire feleszmélt és szervezkedni kezdett, már teljesen egyedül és fegyvertelenül állt. A politikai újraegyesülés reménye — legalább a közeljövőre — szertefoszlott, menteni kellett a még menthetőt: a magyar kultúrát. Az iskolák kapui a magyarság előtt sorban bezárultak, de megmaradt az írás lehetősége. Drága évek elmúlása után öntudatosan döbrent bele az elszakadt magyarságba a kötelesség: önálló, saját magyar irodalmat kell teremteni.

Ez az új magyar irodalom ugyan a magyar irodalmi hagyomány közös, gazdagtermésű törzséből fakad, de a csonka ország mai irodalmával nincsen semmi közössége. A magyar irodalomnak egyvonalú, a legkülönbözőbb irányok mellett is egymást kiegészítő fejlődése 1918-ban megszakadt. A trianoni határokon át alig vezetnek kapcsolatos szálak. *Ott* nem olvashatják az *itt* megjelenő könyveket, folyóiratokat, napilapokat a cenzura, itt meg az ottaniakat a valutáris viszonyok miatt (a valuta általában szomorúan döntő szerepet játszik a ma kulturális életében). Néha találkozunk egy-egy erdélyi, vagy felvidéki névvel folyóiratjaink hasábjain, itt-ott olvashatunk rövidre fogott ismertetéseket az elszakadt magyarság irodalmi törekvéseiről (azt is csak a legújabb időkben) és a csonkaországi írók is felkeresik közleményeikkel a felvidéki és az erdélyi lapokat. Mindez azonban nem pótolhatja azt a közvetlen kölcsönhatást, mely min-

den kifejlett irodalmi életnek első feltétele. Ma ebben a tekintetben szomorúbb a helyzet, mint amikor Kazinczy levelei jelentették a magyar irodalmi életet.

Így ma számolnunk kell külön, egymástól független magyarországi, erdélyi és felvidéki („szlovenszkói“) magyar irodalommal. Az önállósodás krízise még nem múlt el. Hiszen a háború előtt is minden törekvés, mely irodalmi decentralizációt sürgetett, csődöt mondott a főváros felszívó erején. Amde, ha vidéki városaink nem tudtak is önálló irodalmi életet kifejleszteni, mégis ők adták a leghűbb olvasóközönséget. Irodalmi köreik, ha nem teremtettek is kultúrát, de terjesztették és megőrizték. Kolozsvár, Nagyvárad, Pozsony, Kassa a magyar kulturának legerősebb vidéki őrszemei voltak. A megszállók azonban éppen elsősorban a városok magyarságát kezdték ki. Magyar tisztviselők kiutasításával, idegenek betelepítésével rövid pár év alatt megfosztották magyar jellegüktől. Akit meg hagytak állásában, az kenyerét féltve, még magyar ujságot is csak lopva mer olvasni. Az eredetileg németkulturájú városok megmagyarosodott polgárságát visszahajtották a németiség karjaiba. Így az elszakadt területeken minden irodalmi törekvés eleve óriási akadályokba ütközött. Hiszen öntudatos irodalmi élet csak író és olvasóközönség kölcsönhatásában képzelhető el és az „utóállamok“ a legmegértőbb olvasóközönségnek, a művelt magyar középosztálynak nagy részét veszítették el. Megmaradt még a magyar falu, melynek művelődésével azonban akkor, amikor még lehetett volna, vajmi keveset törődtek, és amely most — szomorú igazság — nemcsak az irodalmi, hanem minden magyar törekvéssel szemben közömbös és érzéketlen. Megmaradt az ugyancsak földhöz kötött magyar dzsentri, birtokos-osztály, melynek irodalmi érdeklődése azonban a napilapokon nem terjed túl és áldozatra (már pedig ma megszállott területen irodalmat pártolni áldozattal jár) nem hajlandó. Megmaradt végül a szabad pályákon élő magyar zsidóság, mely ugyan rendkívül fogékony az irodalmi törekvésekkel szemben, de csak akkor, ha azok megegyeznek lelkivilága sajátos követelményeivel.

Lehet-e a magyar olvasóközönség ilyen struktúrája mellett számítani arra, hogy az elszakadt területeken élénk irodalmi élet fejlődik ki? Lehetne, ha új Kazinczyk teremnének, akik felrázzák a közömbösöket, és új Vörösmartyk, akik a feléledt érdeklődésnek művészi kielégülést tudnak adni. Amde a nemzeti katasztrófa sorsdöntő éveiben nem akadtak a tétován álló magyarságnak útmutató vatesei. A közülük kisarjadt magyar tehetségek már régen Budapesten jutottak révbé és hangjuk nem hatolt el a trianoni határokon túl. Ifjú erők kibontakozása még csak a jövő ígérete volt.

A szellemi kábultság e súlyos esztendeit használta ki az emigráció, hogy befészkelje magát az elszakadt magyarság lelkületébe. Az emigrációnak különleges volt a helyzete: szervezetten állt a széthulló szervezetlenséggel szemben, írógárdája (és ki nem tartozott ott az írógárdához?) valamikor otthon lelkeket irányított és tolla rutinírozott volt. Támogatta a megszállók szimpátiája (melyet alaposan meg is szolgált a magyarság rovására), és szabad prédájául engedte az új határokon kívül élő egész magyarságot. Semleges menedékéből áttekinthette az összmagyarság kulturális megmozdulásait akkor, mikor ez a magyarság egymásról semmit sem tudott. Napilapjaikat, ha undorral is, de mégis csak olvasták, hiszen a helyi sajtó még alig bontakozott ki provinciális jellegéből, ezek pedig

az ujságírói technika minden csínjával voltak szerkesztve. Meg aztán csak innen kaphattak hírt a csonka országról, ha visszajáról kellett is olvasni mérgezett híreiket.

Az emigráció azonban nem értette meg a magyarság fájó lelkét, amint hogy az mindig is idegen volt előtte. Fennhéjzva gúnyolódott a nemzetiség „jelszava” felett, és internacionalizmust hirdetett annak a magyarságnak, mely a legsovinisztább elnyomás átkát szenvedte. Dicsőítette az elnyomót, mellyel ez a magyarság élet-halálharcban állott és becsémélte azt a magyar hazát, ahová ennek szíve fájva vágyott. Irodalma nem hozott új értékeket, hanem csak lanyha folytatása volt annak az idegenszemű irodalomnak, mely a háború előtt Pesten virágzott és csak Pesten virágozhatott.

Ez az irodalom nem talált olvasóközönségre a megszállott területeken, ahol pedig a pozsonyi ifjúságnak diákos dilettantizmussal, de benső magyar érzéssel szerkesztett folyóiratát lelkesen olvasták. Nemcsak az olvasóközönségnek irodalmi pallérozatlansága miatt, amint ezt emigrációs részről elkeseredve elhitetni igyekeztek, hanem mert a nehéz próbának kitett magyarság nem találta meg benne azt, amire legjobban rászorult: *magyar* művészetet, *magyar* öntudatot, *magyar* önbizalmat. A Bécsben szerkesztett folyóiratok és napilapok sorban megszűntek és ugyanez a sors érte azokat a kezdeményezéseket, amelyek a Felvidéken, vagy Erdélyben akartak gyökeret verni (így a pozsonyi „Tűz” és a kolozsvári „Napkelet”). Ma már az emigrációnak csak egy napilapja van Bécsben és egy képes hetilapja Berlinben, írógárdája pedig szétszóródott a világ minden részébe. Tapasztalatain okulva, az emigráció belátta nagy tévedését, s amikor bécsi organuma körkérdést intézett íróihoz az elszakadt magyarság irodalmának legégetőbb problémái felől, ilyen feleleteket kapott: „Ez az irodalom keresse a kapcsolatot a mély földdel, a magyar nép humuszával és lássa meg életszükségleteit!” Vagy: (ennek az irodalomnak legfőbb feladata legyen) „becsületes, őszinte életbentartása magyarságunknak!”

Persze, mire az emigráció talán nem is annyira benső szükségből, mint inkább jól felfogott érdekből feleszmélt, már késő volt: az elszakadt magyarság maga vette kezébe irodalmának irányítását. Kezdetben mereven elkülönültek egymástól a Felvidék és Erdély irodalmi törekvései. A Felvidéken az irodalom nem bírt önállóságra vergődni, folyóiratai tiszta- virág-életet éltek. Az egységes szervezésnek nincsenek itt meg a történelmi előfeltételei, Pozsony és Kassa nemcsak földrajzilag jelentenek különböző gócpontokat (az új terminológia szerint Nyugat- és Kelet-szlovénzsko), hanem világnézletileg is szemben állnak egymással. Ma itt a napilapok jelentik a magyar irodalmat és a pozsonyi „Új Auróra”, mely évről-évre egybegyűjti a felvidéki irodalom java termését. Írókban nincs hiány, és bár dilettantizmus és művészet között még nem állt be szigorú elkülönítés, a fejlődésnek lehetőségei igéretesen bontakoznak ki.

Erdélyben hamarabb sikerült megbirkózni a nehézségekkel, sikerült áthidalni a világnézleti különbségeket és egy táborba gyűjteni a mindig széthúzó magyarságot. A „Pásztortűz” köré igazi irodalmi értékek gyűltek, akik megteremtették a különleges erdélyi magyar irodalmat. Az elszakadt magyarság lelke tükrözik benne: fájó, reményvesztett nosztalgia és harcos akarás. Mert e folyóirat jelentősége ma már túlnő Erdély határain, egyetememes magyar értéket jelent, a magyar irodalmat új színnel gazdagítja.

Különösen mióta több teret enged a Felvidék íróinak és így a csonka ország határain kívül élő magyarság közös organumává válik. Ma már irányt szab, utat mutat és elhivatott íróinak nevét nem lehet áhítatos csodálat nélkül kiejteni. Súlyos, harcoss feladatot vállaltak magukra: közönyt törni, magyarságot ébreszteni, művészetet teremteni. Sorsuk: küzdelem, csalódás és lemondás. Nagy klasszikusaink megelégedtek azzal, hogy csak egy kis nép költői, de különben a magyar géniusz mindig súlyosan érezte hatásának szűk körre szorultságát. Erdély és a Felvidék költőinek szavára most még csak a magyarság egy kis töredéke figyel fel. De ők vállalják elhivatottságuk terhét és olcsó dicsőségért nem hagyják el rájuk szoruló népüket.

Vajjon van-e, lehet-e az elszakadt magyarság irodalmának jövője? Sikerül-e megőriznie a magyarságot, melynek megsemmisítésére a csehek, a románok semmi eszközzel nem fukarkodnak? Sikerül-e biztosítania különállóan, a magyar iskolától megfosztva, a magyar kultúra továbbfejlődését? Nem roppan-e össze időnek előtte sokszínű feladatának súlya alatt? Oly kérdések ezek, melyekre meg kell mozdulnia a magyarság egyetemének. Be kell végre látni, hogy nem elég irredenta szólamokban kibúsulni a nemzeti fájdalmat, rá kell eszmélni, hogy mialatt politikai integritásról *álmodozunk*, elvész kulturális integritásunk. Meg kell találni azt az archimedesi pontot, ahonnan újra egy közös egységbe lehet foglalni a magyar kultúra fejlődését. Az egész világra szétszakadt némettség a legtávolabbi zugokban is megőrizte kulturális egységét: a harc eszközeire nem szűkülünk példa nélkül. Ki kell szélesbíteni az erdélyi és felvidéki írók olvasóközönségét írásaik terjesztésével Magyarországon és utat kell találni az elszakadt területekre — ha másként nem, külföldi kerülővel — a magyarországi irodalmi alkotások számára. Gondoskodni kell a jövő generációról, melynek maholnap nem lesznek magyar iskolái, s ha marad egy-kettő, nem lesznek magyar tanárai. Oly kis népnek, minő a magyar, kulturája nem bírja el a bifurkációt: kiszárad, elapad.

A rajzolt kép — érzem — sötét, de nem lehet elég sötét, hogy megközelítse az igazságot, nem lehet elég sötét, hogy felébressze az alvó magyar lelkiismeretet. Kell, hogy az elszakadt magyarság irodalma mindnyájunk közös, egész súlyában átértzett problémája legyen: benne tükröződik az egyetemes magyar kultúra jövője.

(Berlin.)

Farkas Gyula.

ÉJSZAKÁRA VIRRADAT

(Regény.)

I.

Az öregúr idegesen járt fel-alá a szobában. A pipaszárat erősen marokra fogta, időnkint hirtelen kirántotta fogai közül, belesuhintott a levegőbe, majd megint visszabökte a szájába olyan heves erővel, hogy néha az ínyét is megsértette. A füst bodor karikákban fordult egyet-kettőt, mintha víg táncba akarna fogni, de aztán meggondolta magát és lassan, szomorún szétterpeszkedett. Mert szomorú volt az egész hangulat a szobában és szomorú volt az este odakünn.

— Hát nem lehet, na, nem lehet! Merő képtelenség az egész! — tört ki már ismételten a szó az öregúrból. — Nem is hiszek belőle egy mukkot sem. Érted? Egy mukkot sem!

— Pedig elhiheted apám! Magam láttam őket. — jött a csöndes hangú válasz a sarokból, a díván felől.

Az öregúr a díván elé állt. Már alig látott, — a szeme is rossz volt, de meg az este is erősen homályba borított mindent, — mégis mereven nézte azt az egy helyet, ahol gyors, ideges szippantásoktól piroslott egy cigaretta vége. Mintha ennek a bizonytalan, gyöngé fényénél akarta volna kémlelni a fia arcvonásait.

— Ez komoly, amit mondtál?

— Szomorúan komoly.

— Hogy ide oláhok jönnek?

— Bizonyára ide is eljönnek.

— Hogy te már láttad őket Izabellaafokon?

— Mondtam, apám. Saját két szememmel láttam őket.

— Nem tévedhettél?

— Sajnos, nem.

Az öregúr azonban csak nem akart belenyugodni a dolgok illetén fordultába. Hitetlenkedett tovább is s olyat kívánt, amit apa nem szokott a fiától:

— Add a becsületszódat, hogy igaz, amit mondtál!

És a fiú komolyan válaszolt:

— Becsületszavamra esküszöm, hogy igaz!

Az öregúr kissé megtántorodott; nem nagyon, csak kissé. Aztán az ablakhoz ment, a pipát végérvényesen kivette a szájából, belesüppedt egy karosszékbe s bámult ki a mindinkább sötétedő estébe. Nem nézett semmit, csak bámult; nem látott semmit, csak bámult. Szeme elé mintha ködfátyol borult volna: talán könny. Torkát mintha fojtogatta volna valami: talán sírás. És agyát zürzavaros gondolatok rohanták meg, fejét majd hogyan szét nem feszítették.

— Átok! Átok! De ki átkozott el és miért átkoztak meg? Igaz úton haladtunk mindig és igaz embert sohasem bántottunk. Miért hát ez a csúfos vég, Istenem, miért?!...

Ez volt az, amire nem talált megfejtést az öregúr és ezért nem értette az egészszet és ezért hitetlenkedett benne. Pedig most már illetl elhinnie, kellett elhinnie, hiszen fia a becsületszavával erősítette, hogy igaz minden. Most tehát már kétkednie sem volt szabad, noha ez az önáltatás talán még vigasztaló lett volna a nagy bánatban. Hinnie kellett a hihetlent. És mégis: józan magyar esze nem tudta tényeknek elfogadni a tényeket.

— Lehetséges-e?... Hiszen mi győztünk mindenütt, mindvégig. A Kalimegdánon a mi zászlónk lengett, Bukarest utcáin a mi honvédeink bakancsai kopogtak. Győztünk mindig és mindenütt.

Tudta, hogy a falon még most is ott lóg érintetlenül a térkép, tele-tüzdelve apró jelvényekkel, melyeket napról-napra kellett előbbre rukkoltatnia, amint mentek a mieink is mind előbbre a messzi vidékeken. Milyen boldog apai büszkeséggel lehetett ilyenkor odaszólni az anyának: „Nézd, mama, itt jár a fiunk!” És bár szívet remegtetett, mégis mennyire kishitűnek tűnt fel ilyenkor az anyai aggodalom: „Jaj, csak baja ne essék!” Nem esett semmi baja, hálistennek, nem! Jöttek szép sorjában a rózsaszín levelezőlapok tőle: „Még csak kevéske türelem! Rövidesen leteperjük őket!” A türelem hosszúra nyúlt ugyan, de a fontos az volt, hogy mi teperjük le őket és nem ők minket.

— Győztünk mindig és mindenütt. Az egyik ellenség hazátlanná vált, a másik kegyelemért könyörgött. Mi győztünk, nem ők. Miért hát mégis így? Ūristen, miért?!...

Szinte nógatta az estét, hogy világítson rá a kérdésre, adjon választ, de az este sötét maradt és hallgatag.

S az öregúr agyában tovább forrtak a gondolatok:

— Talán az Ég bosszúja ez a sok kiomlott vérért? De miért sujt éppen ránk a bosszú? Mi csak a magunk igazát védtük. Mi nem kívántuk a másét; se szamarát, se asszonyát, se semminemű jószágát. Avagy: ha mégis vétkeztünk, nem bűnhödünk-e már eléggé? Hiszen a purgatóriumnak minden kínszenvedését átéltük azóta, amióta egy októbertvégi napon ránszakadt az összeomlás! Odaát, a Maroson túl, a szűz-magyar vidékeken az emberiség salakja kerekedett felül, az gyilkol, pusztít. Itt, a Bánságot, idegen had árasztotta el, ez rabol, pusztít. De hát az idegenek már mennek innen. Előbb az agyagszín-bőrű arabok távoztak, aztán a torzképű négerék és végül, ó igen, végül elkotródtak a szerbek is. Mert ők is itt voltak. Hosszú hónapokig itt berzenkedtek. Hazájuk se volt már s rongyosan, toprongyosan mégis bemerészkedtek ide. Mint hódítók! No, de senki se vette komolyan sem őket, sem a hódításukat. Kétszerkettőnégy bizonyossággal tudtuk, hogy majd elmennek, majd elhordják az irhájukat. Mentek is. Igaz, hogy a mi irhánkat is magukkal vitték. Mondják, hogy Temesvárott a megyeházán még egy szöveget sem hagytak a falban, elvitték a képtárát, el a Mária Terézia-ajándékozta szalonját, el az okmánytárát. És elcipelték az iskolákból a padokat. És elhurcolták a gyárakból a gépeket. Közönséges rablóbanda voltak. Sebaj! A fő, hogy végül is elkotródtak. Hanem hogy most az oláhok jönnének a helyükbe? De hát hogyan? Miért? Ó, Isten, miért?!...

Izzó homlokát nekitámasztotta a hús ablaktáblának. Agya már szinte tudatlanul ismételte az egy-gondolatot:

— Miért? Uram Isten, miért?!...

Hallotta, hogy nyikkan az ajtó, de fel sem fülelt rá. Tudta, hogy a „mama“ jött be. Hallotta, hogy kettőt-hármat rövidet sercen a gyújtó s a következő pillanatban bántón csapott szemébe a lángrakapott gyufa hirtelen villanása, de meg sem mozdult rá.

A petróleumos lámpa sápadt fénye szétáradt a szobában.

Az öregúr továbbra is ott ült az ablak előtt a karosszékekben, megtörten, görnyedt háttal. Arcán minden vonás elárulta a leírhatatlan nagy lelki kínt, amin rövid idő alatt átment.

Pedig ezen az arcon nem voltak honosak a szomorú vonások! Ez az arc hatvan éven keresztül sokkal többet nevetett, mint bánkódott. Erről az arcról nem is olvasta még le senki, hogy immár hatvan esztendővel nézett szembe. Mert az öregúr arca egészségesen telt volt, bőrét megpirította a falu szabad levegője, vöröses-szöke bajusza pedig a sok pödrőzsír ellenére is huncután berzengett lefelé meg felfelé, és huncut színezetet adott örökké mosolygó kék szemének is a gyöngye szemöldök meg a pápaszem. S nem nézte már hatvanévesnek az öregurat senki, aki az utcán látta menni, peckesen, egyenes derékkal. Pedig bizony nem könnyen pergett le ez a hatvan esztendő! Volt benne munka is és gond is éppen elegendő. Az öregúr apja ugyanis nagyon gondtalanul élt ahhoz, hogy a fia is ilyen gond nélkül élhessen. Jobban élt, mint amennyi jóra néhány száz hold földjéből futotta. A vidéken még most is akad egy-két őszhajú bácsi, aki élénken emlékszik azokra a lendületes mulatságokra, amelyeket minduntalan rendezett, ha megellett a koca vagy elhullott egy tehén, ha feltöltötték a kukoricát vagy behordták a szénát, szóval mindenféle okból, csak akadt legyen jogom reá. S amikor meghalt, persze hozzáláthatott az öregúr (akkor még hej, fiatal legény!) a nagy munkához, hogy a sok adósságból kihámozza azt, ami nem adósság. Hosszú, keserves munka volt, de végtére is sikerült. Rohant a nagy örömmel a városba a maga fiához: „Nincs egy fillér adósságunk!“ A fiú akkor még kisdíák volt, az apja nagy örömét még nem tudta megérteni, csak a maga nagy örömét érezte át, hogy markát soronkívül üti egy ezüstforintos és örült később annak a tapasztalatnak, hogy apja már nem firtatja olyan lelkiismeretesen, vajjon csakugyan füzetekre vagy rajztömbre avagy segédkönyvekre kell-e, ha pénzt kért tőle. Az öregúr engedékenyebb lett a fiával szemben s a fiú élt is ezzel az engedékenységgel; néha talán vissza is élt vele. De az öregúr ezt sem bánta; ő vigan tengődött, csak hogy a fia ne tengődjék.

A fiú most elnyúltna hevert a dívánon. Fáradt volt, szörnyen fáradt.

Különös valami volt ez a fáradság. Állandóan érezte azóta az októbertvégi nap óta, amelyen magasan szárnyaló lelkét egyszerre a porba sújtotta az összeomlás.

Rajongó ifjú volt ő, aki a köröskörül pusztító nagy világégésben sem látott mást, mint egy szent ügyet, amelyért élt-halt, mert ez a szent ügy úgy kívánta, hogy éljen-haljon érte. Valamilyen fiatalos rajongással vett részt a szörnyű világégésben még akkor is, amikor pedig teste már nagyon megelégtelte a sok-éves nélkülözést. Volt ugyan vele is úgy, hogy már-már megingott az ő lelke is. Az örökös küszködésbe már-már belefásult ő is,

de aztán egyszer (Volhíniában történt 1917-ben) sorban szóba elegyedett az emberekkel a lövészárookban. S a magyar baka, aki pedig elsőrangúan verekedett előtte való nap és bizonyára párját ritkítóan állta a sarat az utána való napon is, cifrán nagyokat káromkodott válaszként a kérdésére, ellenben egy német közlegény csak úgy foghegyről felelt neki: „Nos, kamerád, mikor lesz béke?“ „Amikor győzünk!“ Ez az apró jelenet roppant nagy hatással volt rá. Lám, a német! És hogy a magyar?! Akaratosan ölt meg ezután a lelkében minden kicsinyeskedést s hitető erővel biztatta a csüggedőket, ahogyan senki más. Hanem hát azon a bizonyos őszi napon bekövetkezett az összeomlás. Akkor a Piavenál állott. Gyalog kellett megtennie onnan a számtalan kilométereket hazafelé. Horvátországon vitt keresztül az útja, ott kifosztották teljesen. Egy szál ruhában ért haza, holtra fáradtan. S ezt a fáradságot nem tudta kiheverni azóta sem, csak még tetézték azt újabb és újabb lelki kínok. Ifjú lelkének túlságosan nagy csalódás volt az így csúfságba bukott háború. Gyászos-szégyenletesen tolta egyik nap a másikat és tompa kábulatban élte le ő is egyiket a másik után. Már nem látott semmi biztató célt, amely tüzelje, serkentse, s idegei lassan-lassan egészen kimerültek, elernyedtek.

Ernyedten feküdt most is a dívánon, a szeme lehúnyva. A lámpa sárga fénye rávetődött az arcára. Arca alig különbözött az öregúrétól, csak „modernebb“ kivitelű volt: a bajsza helye beretválva s orrán csipetű éktelenkedett a pápaszem helyett, máskülönbön azonban éppen olyan cserzett volt a bőre és a szemöldöke is éppen olyan halovány szőke. Tisztára germán típus volt.

Mert látván őket, senki sem foghatta rá sem az öreg Réthi Jenőre, sem a fiára, Réthi Pálra, hogy turáni faj. Pedig már az öregúr apja sem járt soha más ruhában, mint zsinóros magyarban; lábán ráncos csizma nyikorgott, oldalát meg a dohányzacskó messzi lecsüngő sallangja verdeste. A magyar típust inkább az asszony, a „mama“ képviselte közöttük, bár ennek az anyja még sváb ruhát viselt. Még most is piros-pozsgás és barna volt az arca, noha egykor kéken csillogó fekete haja már erősen hódolt a hamúsírn szürkének s a homlokán mély ráncok tanuskodtak az átélt nagy gondokról. Mert neki mind gond volt az, amin a férje kacagott. Mikor az öregúr fennhéjázva büszkélkedett katonafiával, ő hosszú álmatlan éjtszakákon keresztül aggódott a gyerekért. Gondjairól nem is szeretett beszélgetni; miért mosolyogjanak rajta? Egyedül tépelődött mindenén. S a sok tépelődés miatt túlfinomult lelke mindent megérezett.

Most is rögtön megérezte a szomorú hangulatot a szobában. Nem zavart hát senkit a szavával, hanem csöndesen letelepedett ő is és mély hallgatással járult ő is hozzá a mély hallgatáshoz.

Egy idő múlva azonban mégis felállt és kiszólt az ajtón:

— Mari, teríts! Hozd be a vacsorát!

Erre az asztal köré ültek mindnyájan, de hallgattak tovább is.

Az étel ott állott előttük, de hozzá nem nyúlt egyikük sem.

Rövid idő múlva tehát megint felkelt az asszony és ismét kiszólt az ajtón:

— Mari! Szedj le, vidd ki a vacsorát!

És ekkor egyszerre megszólalt az öregúr is, nagy-nagy fájdalommal hangjában:

— Miért ez a csúf vég, Uram Isten, miért?!... — mert ő még most sem tudott másra gondolni.

És a következő pillanatban hangossá vált az utca is.

Lárma, szaggatott kiabálás hallatszott és hirtelen kövek vágódtak neki az egyik ablaknak, majd egy másiknak is. Az üveg csörömpölve hullt le s a tört ablakon, mintha egy torokból jönne, süvített be sok torokból a kiáltás:

— Sze trejászke Romunie Máre!

A kiáltásban volt valami a diadalittas részeg emberek hangjából s ahogyan tört ablakok csörömpölésétől kísérve hatolt be három szomorú emberhez, volt benne valami hátborzongató.

Az asszony megrezzent. Szeme sarkába rémült könny ült meg s ajkáról halkan rebbent el egy ijedt sikoly.

Az öregúr éppen csak hogy felpillantott, szinte közömbösen jegyezte meg azután:

— Ez nekem szólt! — és már megint a nagy kérdésen csüngött: — De miért ez a csúfos vég? Miért?!

A fiú szeme azonban egyszerre felvillant.

Történt valami!

Ereibe mintha friss vért vitt volna bele ez az erőszakos, bántó lárma. Mintha néhány percre megtalálta volna önmagát. Tekintete villogott, arca tüzelt s egyszerre fellendült a karja is.

— Kéréd apám, hogy miért ez a vég? Én is kérdeztem már enmagamtól sokszor, de most, most, ebben a pillanatban azt hiszem, megértettem, hogy: miért?

Künnről már távolodott a zaj, de még tisztán hallatszott a kiáltás:

— Sze trejászke Romunie Máre!

Réthy Pál felfigyelt, aztán folytatta:

— Ezért, apám!... Hallod, milyen egyöntetűen hallik az ordításuk? Olyan, mintha csak egy ember torkából fakadna, pedig talán húszan, ötvenen, sőt tán százan is kiáltják. De hát ők tudnak *egy* mutatni. Ezért! Mert mi? Vajjon tudnánk-e ilyen nagyon egyformát, ilyen egyformán nagyot, ilyen *egy* kiabálni? Dehogy tudnánk! Akadnának egy-néhányan, akik mást kiáltanának és lennének elegen, akik egyszerűen semmit nem kiáltanának, minthogy... minthogy az ordítózás: nem úri dolog!

Szinte egy lélekzetre hadarta el mindezt, de lassan, megfontoltan szólt tovább:

— Mert igen, mi szörnyen sokat adunk arra, hogy minden körülmények között „dzsentlmenek“ legyünk, hogy a „lovagias nemzet“ maradjunk!... Ó, hányszor láttam verőzön közepette vad virtussal verekedni a Kis Jánosokat, meg a Nagy Józsefeket, de a következő percben már baráti kézszorítással bocsátottak meg a kegyelemért könyörgő ellenségnek, aki pedig pillanattal előbb legjobb barátjukat döntötte ki mellőlük a sorból. Hanem hát ez a kézszorítás úri gesztus volt. És úri gesztus volt az is, hogy amikor békét kötöttünk ezekkel Bukarestben, mi visszaadtuk nekik a földjüket, nálunk nem volt ordítózás, de íme, hallod őket? „Sze trejászke Romunie Máre!“

— Ó, a gazemberek! — kiáltott fel hirtelen s ökle súlyos-nehezen vágódott az asztalra, hogy a lámpa fellobbant, az ernyője megrezzent.

— Hát ezért, apám! — folytatta lecsendesedve egy idő múlva, már nem mérges keserűséggel a hangjában, hanem valamilyen felcsendülő reménységgel. — De most már jól lesz minden. Most már tudom azt is, hogy kellett ez a szomorú ma ahhoz, hogy vig legyen a holnapunk. Mert a mából megtanultuk, hogy mi is tudjunk mindannyian így egyként egyformán egyet akarni. És ez az egy-akarát hozza meg a diadalmas holnapot... már hozza... már látom...

Csak Réthi Pál beszélt. Az öregúr nem felelt mind erre egy szóval sem. Talán továbbfűzte volna ő is a beszédet, ha Pál nem számolt volna tényként azzal, hogy a Bánságot a szerbek után most az oláhok is megszállják. De mert ő még most is kételkedett a lehetetlen lehetőségében, inkább ezt a lehetetlent ölelte féltékenyen körül holmi kis rózsaszín reménnyel, semhogy egy távolabbi lehetőségben bírjon bízni, — tehát hallgatott.

S mert ő hallgatott, Pál sem szólott tovább. A szobában megint úrrá lett a mély csend.

És lassankint megint csönd lett odakünn az utcán is: az estét felváltotta az éjtszaka. Hanem Illefalván nagyon kevés embernek borult nyugalmas álom a szemére ezen az éjtszakán.

II.

A „Fehér Ló“ kivilágított ablakai rásápadtak a sötét Marospartra. A Maros halk suttogással vitte Erdély vízáldását az Alföldnek. Halkan susogtak a hársfák is a parton; szellő szárnyán üzenetet továbbítottak a magyar hegyekből a magyar síkságnak.

A hársfák alatt nem jártak-keltek emberek, kihalt volt a Marospart. Máskor úgy hullámozott itt a tömeg, hogy a pesti Dunaparton se különbül. Egymásba karolt párok sétálgattak szerelmesen összesímulva, a padokon meg öreg bácsik és még öregebb nénikék üldögéltek vissza-idézgetve a szép mult szép emlékeit. Mert ilyen érzelgős hangulatokhoz kiválóan alkalmasak voltak ezek az itteni esték. A hársfák illatoztak s az esti homályt csak még bizalmasabbá tették a csillagok az égen és az itt-ott elvétve világító lámpák. A lámpák fénye hosszú csíkokban vetődött a folyó vizére. A víz néhány pillanatig játszin imbolygatta a fényt, aztán hirtelen elnyelte s az elnyelt fény fölött már csak a sötét hullámok csobogtak jóllakottan. A hullámok csobogásának halk zaja összeolvadt a parton sétáló tömeg halk duruzslásával. Az együtemű zajba néha bántón visított bele a vonat éles füttye a túlsó partról, viszont harmonikus kíséretet adott neki a kávéházból kiszűrődő cigánymuzsika...

Ezek a cigánymuzsika mellett való parti séták voltak legnagyobb büszkesége Izabellafoknak.

A városka ott húzódott meg a Maros mentén, hegyek tövében. Nevét a történelmi multjából szerezte. Valamikor — hej! régi időkben, amikor éppígy uralkodott bánát és pártoskodás ebben a hazában, mint most — Izabella királynő átmenetileg itt ütötte fel rezidenciáját. Váranak egy-két omladék fala még most is ott díszel a hegyen a fenyves közé rejtve. De dicsőséges, avagy akár szomorú multról tanuskodó sárgult okmányokon ráakadhatsz nem ritkán a városka szerényen meghúzódó

nevére máskor is, — csakhogy ezt mégsem emlegeti itt senki. Mert valahogyan kiment nálunk a divatból a régmúlt emlegetése. Ha hát idegen vetődik Izabellafokra, bizonyos, hogy nem dicsekszik senki helyi tradíciókkal, hanem hogy elcipelik a jámbor vendéget a „Fehér Ló“-ba, holmi délelőtti sörözésre, s a sörözés közben elbűszkélkednek vele, hogy milyen nagyszerű muzsika szól itt esténkint és milyen hangulatos azt hallgatni a Maros partjáról, a hársfák alól!...

Es most senki, egy árva lélek sincs a parton!

Pedig a kávéházból még különböző hangzik ma a zene, mint máskor. Nem lágy keringők melódiái kelnek szárnyra, nem is bús magyar nóták akkordjai sírnak, hanem vad keleti tivornya ül nászt s a nagybögő különösen szorgalmasan bűg bele az idegenszerű hangokba.

Es most senki, egy fiaember sem hallgatja a muzsikát a hársfák alól!

Pedig íme, egyszerre még élénkebben hallik a zene, mert hirtelen kinyílik a kávéház ajtaja.

Az ajtóban egy oláh pópa csuhás alakja jelenik meg. A pópa tölcserít formál kezével a szája elé és rekedt, részeg hangon, hosszan elnyujtva, belekiált az éjtszakába:

— Sze trejászke Romunie Máre!

A kiáltás szétárad az éjtszakában, végigszáguld a parton, átrohan a Maroson, felszalad köröskörül a hegyekre.

A pópa vár néhány pillanatig, vajjon lesz-e ismétlése a kiáltásnak? De nem jön mása sehonnan sem. A hegyek nem visszhangozzák azt. A Maros is zavartalanul hömpölyög tova s mintha másról, egészen más valamiről suttogna! És mintha másról, egészen más valamiről szólna a hársfalevelek halk zizzenése is!... A pópa vár néhány pillanatig, de mert nem kap választ, mérgesen becsapja megint a kávéház ajtaját és megy vissza a társaságához.

Egyetlen társaság mulatott a kávéházban.

Csupa sötétruhás, sötétarcú alak. Legtöbbjén hosszú, fekete reve-renda; ezek környékbeli pópák voltak. Másokon pizskos, gyűrött öltöny; ezek a szomszéd falvak dászkaljai, tanítói voltak. Egyikükön egy valaha másvalakin jobb napokat látott Ferenc József-kabát is díszelgett, amelyre láthatólag büszke volt a viselője, mert folyton igazgatta, símogatta, de azzal már keveset törődött, hogy kabátja alól hosszan lecsüngött a nadrágszíja és mellénye alól kibuggyant az inge.

Az egész társaságban csak két embernek volt elfogadható külseje.

Az egyik közismert ügyvéd volt ezen a vidéken. A neve nem is oláh: Miksics, hanem az itteni oláh nemzetiségi mozgalomnak kezdettől ő volt a vezéralakja.

Amikor évekkal ezelőtt egy szál ruhában és fillér nélkül a zsebében Izabellafokra vetődött, maga sem hitte, de még nem is álmodta, hogy idővel politikai vezetőgyéniséggé válik. Ide jött ügyvédi irodát nyitni, mert úgy találta, hogy itt talán boldogulhat még egy fiskális, hiszen itt nincsen túlsok konkurrens. Hanem aztán ez a kevés vetélytárs is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy felkopják az álla. Történt azonban, hogy egyszer egy nagyon elkeseredett falusi pópával borozgatott a „Fehér Ló“-ban. A pópa át és át volt itatva dákoromán érzelmekkel s szájából a bor szagával együtt gyűlölködő szavak áradtak minden ellen, ami magyar. Miksicsnek eszébe ötlött valami. Másnap kocsi-ra ült és körutazást kezdett.

Sorba járta a környékbeli falvakat. Sorban meglátogatta a pópákat és dászkálokat. Sorjában szóba állt ezzel-azzal a paraszttal is s ha valamelyik elpanaszolta valamilyen keservét (kinek nincs keseregnivalója?!), sokat sejtető szavakkal válaszolt neki: „Hja, frátye, hát nem vetted még észre, hogy a jegyző minden erejével nyom téged, csak azért, mert oláh vagy?” Vagy: „Bizony, frátye, igazad van, de persze elvesztetted a pört, hiszen a bírád is magyar volt és magyar volt az ügyvéded is, aki dehogy védte komolyan az igazadat, mikor te oláh vagy!” Avagy: „Persze, frátye, persze, hanem hát ez a mi nációnk szomorú sorsa! ..” Két hétig volt úton. A harmadik héten már hozzá kopogtatott be egy ügyesbajos ember, aztán egy másik is és nemsokára egymás kezébe adták az oláhok Miksics ügyvédi irodájának a kilincset. A varázsige, amellyel meghódította őket, két szó volt: „Náciá noásztre!”, „a mi nemzetünk”. És elkövetkezett, hogy egyszer egy magyar kormány, a többsége megszerzése végett, a nemzetiségi kérdést is előkotorta és beledobta a képviselőválasztási harcokba, s ekkor a legkomolyabban tanácskoztak Miksicscsel a magyar hatóságok is. Mindenki bedőlt neki és ezzel együtt gyűlt a pénz is a zsebébe; jelenleg már saját háza van Izabellafokon, a közelben pedig saját kis birtoka. A jólét lesugárzott egész lényéről. Potrohán vastag aranylánc feszült és az ujjai ragyogtak a sok gyűrűtől. S a gyűrűk láttán észre kellett venni azt is, hogy körmei sem gyászolnak úgy, miként a többieké, hanem gondosan ápoltak és fényesek. És gondosan vasalt volt a ruhája is. És ápoltt volt az arca is, erősen ápoltt, — bukaresti divat szerint.

A másik, aki kitűnt a társaságból, egy lány volt; az illefalvi pópának a lánya. Fehér ruhájában olyan volt a sok fekete férfi között, mint a szurokba hullott virágszirom. Liviának hívták, de szőke volt és kékszemű. Hanem most ezek a szelid árnyalatú szemek is diadalittasan csillogtak és akár a többiekében, ezekben is fellobbant a vad gyűlölet lángja, valahányszor a magyarokat említette valaki.

Az a pópa, aki az imént a csöndes éjtszakától akart visszhangot kikényszeríteni a maga egyéni érzéseinek, most tántorgó lépésekkel a társasághoz közeledett. Itt aztán már mindenki ismételte a kiáltását.

Részeg hangon, hosszan elnyujtva ordították:

— Sze trejászke Romunie Máre!

Egyikük-másikuk megújrázta a kiáltást s a terem falairól visszaverődött az üvöltés.

— Tuss! Tuss! — kiáltott Miksics a cigányra s a nagy lármába egyszerre a hegedűk cincogása, a klarinét rikoltása és a bőgő bődulése is belevegyült.

Livia felkapta a fejét.

Egy rövidke pillanatig a semmibe bámult, mint a nemes állat valamilyen elhatározás előtt, azután felugrott és kiperdült a terem közepére.

Vad táncba fogott.

Nem iskolázott tánc volt az, néha nem is egyezett a zene ütemével, csak ringatta a testét, topogott, forgott, ahogyan éppen egy ösztönös érzése parancsolta.

A zaj elült, a társaság elhallgatott, mindenki a táncoló lányt nézte. Ez hajlott, hajladozott. Teste lágyan ringott és ruhája sokatsejtetőn símulott minden mozdulatához; majd a combja tűnt elő különösképen, majd a mellén két kerek domb.

Most hangosabb muzsikába kezdett a cigány, a klarinét felrikoltott, a bőgő felbődült, Livia pedig nagyot toppantott, egy pillanatig úgy állt, mintha kövé merevedett volna, aztán hirtelen örült iramban forogni kezdett. Szoknyája magasan repült körülötte. A szoknya alól kilátszott csipkés nadrágja s a nadrág és a harisnya közül elővillant rózsaszín bőre.

A sok részeg férfiszem éhesen tapadt arra a kis rózsaszínű látványra. Miksics előre dőlt, úgy nézte. Egy pópa görcsösen fogta a poharát, de a keze mégis meg-megremegett az izgalomtól és ilyenkor ki-kilocsant a bor a pohárból. A Ferenc József-kabátos dászkal a cigány elé ugrott, egész karjával verte az ütemet a zenéhez, hogy így kellesse magát a lánynak. A lány apja pedig csendesen mosolyogva, kéjelegve ült a helyén; ő nem botránkozott meg azon, hogy a lánya egyszerre komisz férfigondolatok martalékává lett, sőt szinte büszkeséggel töltötte el a tudat, hogy íme, a figyelem központja az ő lánya, hogy íme, az ő lányától van elragadtatva még Miksics is.

Miksics előre dőlve, sóvárgó szemekkel nézte Livia minden mozdulatát.

Ez eszeveszetten forgott tovább. Szoknyája még magasabban röp-ködött körülé.

Miksics érzékisége a végsőkéig szökkent. Ajka megreszketett a kéjtől, tenyere tapsra csendült.

— Bravó, domnisoára!

A tapsot átvette az egész társaság. Mindenki éljenzett. Nem Nagyromániát éltették! Arról teljesen megfeledkeztek ebben a pillanatban; a „szetrejászke“ most Liviának szólt. És összecsendültek és kiürültek a poharak, ezek is Livia egészségre.

Livia még forgott néhányat, még toppantott egyet, aztán lihegve szaladt a helyére.

Az ügyvéd megragadta puha, meleg, kicsi kezét és hosszan szorongatta.

— Bravó, domnisoára! Gyönyörű volt!

A lány nem gondolt semmi rosszra. Ha valaki megmondta volna neki, hogy a tánca tiszta kék volt, hogy ez a sok részeg férfi-állat — az egy apját kivéve —, most néhány percig gondolatban mind meztelenre vetkőztette, talán maga csodálkozott és botránkozott volna meg rajta leginkább. Valamilyen hazafias lelkesülésben perdült táncra. Otthon, az egyszerű falusi paplakban, és másutt is, oláh családoknál és az oláh iskolákban, mindig és mindig csak egy szépen kiszínezett álomról suttogtak s ő most a sok tapsot, meg „szetrejászke“-t sem tulajdonította másnak, mint annak a végtelen örömmek, amelyet táncával is jelezni akart, hogy íme, valóra vált az álom: Nagyrománia. Ezekben a suttogva folyó tanácskozásokban ismételt hallotta Miksics vezérként emlegetni, de hogy gondolt hát most rosszra, amikor ez hosszan szorongatta a kezét, de hogy látta szemében a lappangó tüzet! Egyenest meghatotta az, hogy Miksics dicséri, ez a nagy ember, aki maholnap talán miniszter is lesz! Úgy érezte magát, mint kis iskoláslány korában, mikor a tanárja elismerését vívta ki valamiért. Elpirult, zavarba jött és úgy is válaszolt a dicséretre, mint egy csacska kis iskoláslány, aki hízelgő bókot mond, talán csak azért, hogy annál jobban tessenek a Mesternek:

— Gyűlölöm őket! — sziszegte.

Nem mondta, hogy kiket gyűlöl, de hiszen úgy is értette, tudta azt mindenki ebben a társaságban: a magyarokat.

Miksics pedig még mindig fogva tartotta a kezét és egészen más-
 valamire gondolt, amikor, csak hogy szóljon, megkérdezte:

— Hol tanulta gyűlölni őket?

— Hol?... Szívtam magamba a gyűlöletet már az anyatejjel...
 otthon, a lakásunk levegője ezzel a gyűlölettel van telítve... a betűre
 is talán csak azért tanítottak, hogy gyűlöletet merítsek az olvasásból...
 és hol?... mindenütt... nem is tudom... de gyűlölöm őket, gyűlölöm,
 gyűlölöm!

Szólt és, mint kis iskoláslány a tanárra, tisztelegő hódolattal füg-
 gesztette tekintetét Miksicsre. Szemében csodálat, bámulat, imádat
 tükröződött. Miksics pedig felfogta a pillantást s egyszerre megértette,
 hogy Livia csak a „nagy embert“ látja benne, a diadalra jutott oláh
 politika egyik vezérének. És egyszerre megérezte, hogy neki ezt kell
 kihasználnia, ha a hódításig akar hatni a lányra. Már pedig meg akarta
 hódítani, most már igen. Azelőtt ügyet sem vetett ugyan reá, de most
 már igen.

Poharat ragadott, szóláshoz emelkedett.

Az a bizonyos Ferenc József-kabátos dászkál akadozva, nehezen
 gördülő nyelvvel akkor már belekezdett egy felkészöntőbe, rövid kéz-
 mozdulattal azonban leintette s megszólalt:

— Testvérek! Ünneplünk. Olyan ünnepet, amilyent még eddig sóha.
 Szentebb, nagyobb ünnep ez a mai, mint akár a szent karácsony nagy
 ünnepe, amelyen az egész emberiségnek hozott megváltást az Úr Jézus.
 De mit nekünk az egész emberiség, amikor abban benne vannak leg-
 ádázabb ellenségeink is?! A mai nap szentebb és nagyobb, mert a mai
 csak nekünk, románoknak hozott megváltást, mert ma ezeréves szolgál-
 ból szabadítottuk fel magunkat mi magunk!...

— Úgy van! Úgy van! — helyeselt lelkesen a társaság, lehangosab-
 ban a pópák, akik a beszéd hatása alatt rögvést nagyobbaknak és szen-
 tebbnek képzeltek magukat az Úr Jézusnál is.

Miksics oldalt pillantott Liviára, hogy vajjon öbelőle milyen hatást
 váltottak ki a szavai? A lány elragadtatva bámult rá s ő tehát meg-
 elégedetten folytatta:

— Testvérek! Azt hiszem, önmagunk ellen való vétek lenne, ha meg-
 próbálnám a mai ünnepnap jelentőségét még inkább körülírni. Hiszen
 igaz jelentőségét kellőképpen kifejezni nem is lehet, azt mi: átérezzük!
 Egy a vérünkbe, a lelkünkbe belerögzött álom valósult meg ma s azért
 vérünkkel, lelkünkkel kell átéreznünk a nagy-nagy örömet mindannyiunk-
 nak, akik most ünnepeünk itt és végig mindenütt a Dnyesztertől a
 Tiszáig. Ha mégis beszélek, higgyétek el, testvérek, megvan annak is az
 oka. Bensőmből fakad a szó. És úgy hiszem, ha valakinek, hát nekem
 jogom van most szólni, aki a dicsőség koszorújából talán megérdemlek
 legalább egy babérlevelet. Eddig éveken keresztül meghallgattatok, hall-
 gassatok meg hát most is. Mert tagadhatatlanul erősek voltatok a hite-
 tekben ti mindnyájan. Egy közös gondolat egymáshoz fonta érzéteket;
 ha valaki a Fekete-tenger partjáról vetődött ide a Maros partjára, az
 illető már tudta, hogy hol kopogtasson, kinél talál ölelő karokra... és
 ez volt a mi egyik nagy erősségünk! De mégis: inséges időkben, ugye,
 hányan jöttek közületek vigaszért hozzám? És ugye, ezek mindnyájan
 megvigasztalva mentek el tőlem? Igen, mert az volt a jelszó, hogy: nem

csüggedni, soha, soha nem csüggedni!... és ez volt a mi másik nagy erősségünk! Pedig hát nagyon szomorú napok szakadtak ránk, amikor szép örömvárosunkat, Bukarestet ellenség taposta, nekünk pedig itt lapulnunk, hallgatnunk kellett. Hanem most... hozsánna!... most végre majd mi kiáltjuk oda nekik, akik eddig uraink voltak, hogy: kuss!...

Miksics elakadt a beszédben.

Éppen szemben állt a kávéház ajtajával s ezen az ajtón most belépett valaki: Rezséfey László szolgabíró.

Miksics látta bejönni Rezséfyt s az arca elsápadt és homlokán megjelent egy veritékesepp. Mert az egynapos változott viszonyok ellenére a szolgabíró még mindig önkéntelen tisztelet illette. És ő tudta Rezséfeyről azt is, hogy vad magyar. És hirtelen eszébe jutott az is, hogy egyszer látta az uszodában, hogy a ruhában véznának tetsző kicsi ember teste csupa kőkemény izom... Miksics tehát megakadt beszédében. Erősen kellemetlennek találta a helyzetet. Nagy zavarában megismételte az utolsó mondatot, de nem az előbbi tüsszel, hanem igen bizonytalan hangon, dadogva:

— Most majd mi mondjuk nekik, hogy: kuss!

Rezséfey meghallotta s rögtön meg is értette, hogy hát ez lesz a magyarok sorsa Nagyromániában, de észrevette a kínos zavart is, melyet megjelenése okozott a társaságban. Hirtelen felülkerekedett benne a végzetes pillanatok akasztófahumora. Hányaveti hangon rászólt Miksicsre:

— Kuss!

Ez most még kevésbé tudta, hogy mitévő legyen. Teljesen kiesett a hatalmas politikus előkelő szerepéből.

— De kérem... — kezdte.

— Kuss! — ismételte amaz.

És Miksics szép csöndesen leült.

Livia szeme nagyra tágult: mi ez? Nem értette az egész helyzetet. Rezséfyt nem ismerte. Csak azt látta, hogy bejött a kávéházba egy ember és ez az egész, eddig hangos társaság hirtelen elcsöndesedett, diadaluk tetőpontján egyszerre meglapult egyetlen, gyöngye kis valaki előtt.

— Mi ez?... Ki ez az ember? — fordult a szomszédjához, ahhoz a bizonyos Ferenc József-kabátos dászkálhoz.

— A szolgabíró úr! — válaszolt ez sűgva.

Rezséfey pedig nyugodtan letelepedett egy asztalhoz.

— Józsi! Egy üveg Ménesit, vöröset!

A pincér sietve tett eleget a rendelkezésnek.

Azután magához intette a primást:

— Duci! Azt, hogy „Gyöngye violának letörött az ága!“

A Duci arca felderült.

Az ímént, amikor nyakra-főre folytonosan oláh tánchoz kellett muzsikálnia, ó, mennyire szeretett volna egy jó magyar nótába fogni, de hát... ő csak muzsikuscigány volt s a mulató urak más zenét rendeltek és ő játszott, amit rendeltek. Most beletemette arcát a hegedűbe és a banda rázendített.

A bús kuruc hangok szétáradtak a teremben. Egy szomorú mult nótája a szomorú jelenről mesélt: „az én bánatomnak nincs vigasztalása“. A hegedű sírt, zokogott, a klarinét jajdulva sikított, néhány hangban sok-sok keserves fájdalom! Olyan fájdalom, amelyent máskor meg sem

lehet érteni, át sem lehet érezni, csak akkor, — 1711 után, és most — 1918 után, hogy „Édes hazám, Isten veled! . . .“ A zene ideges fuldoklásba süllyedt, a cimbalom pengése összeolvadt a bőgő mély rezgésével . . .

Rezsefy szemében megjelent egy könnycsepp.

Livia észrevette a könnycseppet s egyszerre egy különös, bizsergő, meleg áram futott végig az idegein.

Már egész idő alatt figyelte Rezsefyt, hogy mit csinál? hogyan viselkedik? Tudta, hogy gyűlölnie kellene, mégsem bírta gyűlölettel nézni. Belénevelték ugyan kisgyerek kora óta, hogy irtóznia kell mindentől, ami magyar, de hát ennek eddig, súlytalan hétköznapi közepette, alig lehetett jelentősége, most pedig . . . Nos most, az oláh diadal ünnepén végre úgy került szembe egy magyarral, hogy jelentősége is van a találkozásnak. S azt kellett látnia, hogy ez az egyetlen, letépertnek vélt magyar még mindig fölötte áll ezeknek a többieknek, a sokaknak, akikről pedig azt hitte, hogy felülkerekedtek. És hát elvégre mégis csak nő volt ő is, olyan, akinek mindig a másoknál hatalmasabb imponál. Nő, akinek érzékeit mindig az erősebb férfiú villanyozza . . . Nézte, figyelte Rezsefyt s szemének lassan, lassan ugyanaz lett az árnyalata, amilyennel az imént Miksicsre bámult.

A cigány pedig húzta szakadatlanul. Ugyanaz az egy bús kuruc nóta szólt megint és megint. A magyar hangok körül símogattak, körülfontak mindenkit. Az oláhok idegesen kapkodták a fejüket, egy ideig tanácstalanul nézegettek egymásra, majd aztán összebujtak, suttogtak.

Karikás, a tulajdonos, odasompolygott a szolgabíróhoz.

— Tekintetes úr, kérem . . . ne vegye zokon, de . . . kérem . . . tessék óvatosnak lenni! . . . azok ott már sügnak-búgnak . . .

— Sohse féltsen, Karikás úr! — nevetett Rezsefy. — Künn áll a kocsim, egy óra múlva már „illa berek, nádak, erek!“ Engem bizony nem fognak itt!

Miksicsék pedig csakugyan erősen tanakodtak, mitévők legyenek? Valaki kimondta a végszót:

— Hívni kell a gárdát!

A Ferenc József-kabátos magára vállalta a feladatot; már fel is ugrott és a szolgabíró felé tekintgetve már el is sietett.

A gárda az oláhok helyi miliciája volt. Ahová kiterjesztették uralmukat, ott nyomban megszerveződött a gárda. A helység legelvetemültebb egyéneiből kerültek ki a tagjai, azokból, akik az 1918-évi forradalomkor is kíméletlenül fosztogattak, gyújtogattak és gyilkoltak . . . Jaj volt annak, aki a kezük közé került — védtelenül!

Karikás meghallotta a határozatot, sietve sompolygott hát megint Rezsefyhez.

— Szolgabíró úr, tessék gyorsan menni! A gárdáért küldtek. Az a dörgösi tanító, a Popescu, már hívja is. Tessék menni, tekintetes úr, az istenért, gyorsan . . . gyorsan . . .

— Úgy? . . . Hát jó! De hogy én szökjek ölölük? Nem, ezt a ritka élvezetet nem engedem nekik! Előbb majd ők kotródnak ki innét!

Felállt és odakiáltott Miksicséknek:

— Mars ki!

A társaság nehezen mozdult.

Rezsefy tehát lassú, de jelentős mozdulattal kivette hátsó nadrág-

zsebéből a pisztolyát, maga elé rakta az asztalra, az ajtóra mutatott és emelt hangon ismételte:

— Mars ki! Takarodni!

A pisztoly láttára sietve álltak fel néhányan és nagy igyekvéssel követték a néhánynt a társaság többi tagjai is.

— Jöjjön, domnisoára! — hívta Miksics Liviát.

A lány azonban fel sem nézett rá, nem is felelt neki, csak gúnyos, nagyon gúnyos mosoly húzódott az ajkára. Ez volt a válasza, és ülve maradt. Már nem a belénevelt nemzeti érzés uralkodott lelkén, hanem természetből adott női mivolta. Annak az egy férfinak az imponáló nyugalma különösképpen hatott rá. Olyas kényszerérzése támadt, hogy most oda kellene rohannia ehhez a magyarhoz és meg kellene neki mondania... mit is?... talán semmit se kellene szólnia, hanem csak meg-rázni hosszan, erősen a kezét... és... de ez a kéz íme még mindig parancsol: Takarodni!... Neki is? Nem, nem! Neki ne parancsoljon, ő nem olyan gyáva, mint ezek a többiek voltak itt mind... Ő csak megszeretné szorítani azt a kezét...

Szilaján, lelkesen zúgott fel egyszerre a Rákóczi-induló. Duci úgy húzta, ahogyan még soha.

Livia feleszmélt.

Már egyedül volt az egész társaságból. Rezsefy keze pedig még mindig parancsolón mutatott az ajtóra: Mars ki! Felállt és indult hát ő is. Az ajtóból még egyszer visszanézett; az az ember még mindig keményen, parancsolón állt a helyén. Tehát csakugyan nincs más, mint menni...

— Így ni! Most aztán lódulhatok én is. Hát a jó Ég áldja meg, Karikás úr! A viszontlátásra! — búcsúzott Rezsefy. — Isten veled, Duci! El ne felejtsd a magyar nótát Nagy-Oláhországban, mert majd lesz itt még Nagy-Magyarország is! — és ment.

A kávé, a cigány füleltek.

Künnről felhangzott a kocsi robaja... Most indul... Na, már minden van minden... De mégse... Vad szitok hallik, aztán nehéz bakancsok rohanása... Jön a gárda!... Megint káromkodás... És most... Istenem!... egy lövés... és még egy... Istenem!... De nem, semmi baj! A távolból kacagás hallatszik, a szolgabíró nevetése... És a kocsi tovább robog...

Vida Péter.

(Folytatása következik)

APÁM EMLÉKE

Zengő patak völgy, szirtes, katlanos,
szurdukja fentebb tisztásokra bomlik,
a kecske rajtok kis csapást tapos —
egy régi völgyhöz mily nagyon hasonlít.

Ott élt apám. Világa: kis faház,
tüdőfeszítő, ősi fenyves-ájer;
a társasága: vakmerő vadász,
lompos fa-munkás és zordon barátber.
Úgy este-tájt a ház elé kiállt,
ha sejtelem kínozta, bús, halálos,
és onnan várta: elszakadt fiát
mikor bocsátja már a láz s a város.
Csak várta, míg ruhája és a gyep
havasi ég hús harmatával ázott,
és aztán újra árva este lett,
a völgyben egy olasz harmónikázott.

S volt egy karácsony: a havas barak
lakói messze, kis falukba szálltak,
s ő bent a tornyosuló hó alatt
karácsonyfát gyujtott a vad magánynak.
Olyankor csend volt, zsibbasztó, siket,
s jeges magányban megfagyott a vére
s a hó-tengerben — szürke kis sziget —
döbbenve gondolt furcsa életére.

Aprily Lajos.

MEGÁLLT AZ ÓRA

Azt akarjátok, hogy meséljek? De hát nem tudjátok, hogy nehéz mesélni, mikor szüntelenül nyílnak az ajtók és a láng inog a tűzhelyen a jövő-menéstől, hírek osonnak az utcákban és borzadások futnak végig a földön.

De hát nem tudjátok, hogy mesélni csak olyankor lehet, mikor odakinn nem történnek nagyobb dolgok, mint a mesében?

Mostanában pedig a világon szanaszét iszonyú dolgok történnek. A valóság nagyobbakat beszél, mint a mesék és az ember elszégyenli magát, mikor szólni kezdene. A roppant történések tövében minden kicsinynek és feleslegesnek tetszik, amit mondani lehetne.

Ti mégis akarjátok, mert szeretnétek, hogy múltjék az idő. Múljanak el az emlékek a szürkületből, múljanak el az útmenti akácfákról, a víz loccsanásából és az éjjel süvöltő autók hirtelen megállásából, melytől még ma is összerezzennek a kapuk a házak falában.

Feledni, elfeledni... pedig nem lehet. Eszünkbe jut, ha a szélben féldoldalra fordulnak a fák, mintha valaki lógna rajtuk. Eszünkbe jut, ha a köd ráfekszik a tetőkre és eldobált villanyosjegyek fehérlenek ki a sárból, mint a megtiport őszirózsák...

Akkornap is minden emlékezett. A folyóról bejött a köd a városba. A parti utcákon jött, a lármán át, borzasztó csendesen. A falakat tapogatta, az ablakokra lehelt és megállt a házak között. Azután nem mozdult órákon át. Szürkén, vizesen állt és a város elmállott alatta. A házak formái szétfoszlottak, mint a feloszló testek.

Estére már földszínű volt a köd. A tegnapi hó zsiros, fekete csirizbe kenődött szét az utcák kövezésén. A gyalogjárók mentén, mint rothadt burgonya, kormos kupacok apadoztak. Ez is hó volt, mikor leesett.

És az emberek jöttek-mentek a csúszós sárban, sűrűn, idegenül, magányosan. A legtöbben előrehajolva jártak, olyan testtartással, mintha láthatatlan targoncákat vonszolnának.

Vajjon mit fuvaroznak ilyen kisértetiesen? Nem boldogságot! Világeért sem. Attól nem görnyed úgy előre az ember. Szenvedést fuvaroznak a ködben. Kiki a magáét, senki se segít hordozni a másét.

A kis utcák sötétek voltak. A körutak fölött nesztelen birkóztak az izzó gömbök fénykarikái. Lenn, elvétele gázlámpák akartak világítani. Töredezett monstrenciák a ködben, egyik a másik mögött.

Egy ember ment el mellettem és meglökött. Dagadt vörös nyakán tisztátalan kötés volt és a fejét ferdén tartotta. Munkás-zubbonyt viselt. Ekkor vettem észre, hogy oldalán gavallérosan kiöltözött alak lépeget. A füle elállt, prémes bundát hordott és lakkcipő volt a lábán. Rábeszélően hajolt a munkáshoz. Valamire biztatta. Sztrájk... röptében, mint egy kő, megütött a szó. Már eltűntek.

A Stáhly-utca sötétjén ablaktalan, nehéz kocsi himbálódzott át. Sokszor himbálódnak ezen a tájon ilyen fekete, vak kocsik. A kórház udvarából jönnek elő és halált fuvaroznak. Nagyvárosi halált... A túlsó kapunál egy másik kocsi állt meg. Ez életet fuvarozott a halálnak. Nagyvárosi életet... A villanyfényben rémlő kórházkapunál egyszerre fehér vászonkabátos emberek mozogtak a ködben. Valami sötétet emeltek ki a kocsiból és vitték befelé, mintha undorodó arccal üzletbe vinnének elromlott árút.

Tovább mentem. A Rákóczi-úton fénylett és csúszott a sár. És a sárral csúszott, iramodott a gyalogjárók között az út teste. Kocsik vágattak zavaros rohamokban. Villanyosok csörtettek, süvítő autók fényszórói fúródtak előre vakítón, sebesen, mintha a gyalogosoknak semmi értelmük sem lenne.

A Rókus-kórház sok megtört világú, szomorú szemével lenézett a kövezetről. Minden mozgott. Csak a köd állt és a kórház. És lábánál egy katona. Hátát nekitámasztotta a falnak. Kezét kinyújtotta a ködbe.

Hirtelen lesütöttem a szememet. Féltem odanézni és valami belső kényszerből mégis oda kellett nézнем. Erősen, figyelmesen... Sapkája alatt nagy fekete pápaszem horga kapaszkodott a füle köré. Az állát gránát téphette le, félig hiányzott. Olyan volt a szörnyű arc, mintha megette volna a köd. Jodoform-szag érzett, valahányszor mozdult. Az elmúlt háború szaga. A háború állt ott a vén kórház szürke falánál. Az emberek elmentek mellette és már nem vették észre, hogy kinyújtja a kezét... Dalolva, virágosan indult egykor, aztán mikor visszajött, letépték a mel-léről a vitézségét, aztán visszatették és most kéreget.

A lámpa alatt egy másik állt a járdaszélen. Sokan vannak, sokszor látni őket így. Át akarnak menni a túlsó oldalra és bizonytalanul topognak, mintha veszedelmes, rohanó árba kellene ugraniuk.

A Rákóczi-úton egyre több volt a kocsi. Az út két végéből, a lámpák alatt, veszett gombolyagokat gurított ide-oda a forgalom. A katona megint megkísérelte. Óvatosan előrenyújtotta otromba cipőjét. Olyan volt ez a cipő, mintha nem lett volna benne láb. Autó süvöltött és laposan ránk csapta a sarat. A katona visszalépett és rázni kezdte a cipőjét. Furcsán rázta, a térde ide-oda fordult a nadrágja szárában. Egyszerre a karja is mozogni kezdett, már a fejét is rázta. Megint éreztem, hogy nem szeretnék odanézni. Mégis odanézttem. Ekkor már a lámpaoszlopnak dült és rángatózott az egész ember.

Ez is a háború volt. A háború lárvája... Itt volt és rángatózott a ködben, mint akkor, abban a másik, szörnyűbb novemberi ködben, mikor leszakadt a város körül majd az egész ország és befelé fordultak a puskák és ropogtak a sötét utcákban.

Egy asszony állt meg mellettem. Nem tudtam a nevét, csak úgy ismertem. Talán sok asszony volt... mindig kért valamit. Az urát halálra botozták az oláhok, kis házát is elvették tőle. — Majd holnap... talán tudok addigra hírt mondani. Egy ideig még elviselhetetlen panaszban nézett rám a szeme. Aztán szomorúan, csoszogva ment odébb a sárban. Elnyűtt szoknyájába két gyerek kapaszkodott.

A villanyosmegállónál valaki becsukta az esernyőjét. Az esernyő alól púpos törpe került elő. Feje gonoszul guggolt két válla között

és leselkedett. Ahogy odanéztem, keleties sötét szeme, görbe nagy orra, fodrozott, húsos ajka egyszerre jelekké váltak a ködben.

Ettől kezdve sok ilyen jelt vettem észre, az autókban, a kocsik ablaka mögött, közöttünk is, akik mindég gyalog járunk. Felbukkantak és eltűntek a sárszínű homályban. Szemközt is, mögöttem is, mindenütt. Itt vannak, mint a forradalom alatt. Ugyanazok... ugyanannyian. Csak néhányan mentek el, akik nagyon megmutatták magukat. A többi itt maradt és meghízott és nevet és vár.

Az emberek pedig botorkálnak és vonszolják a maguk fuvarát és a mindennapi erőlködéstől nem látnak semmit...

Rongyaikban sápadt gyerekek nyargaltak el mellettem. Nekieresztett patkányrajok nyirkos újságokat hurcoltak szét a városban. Túl, egyivilágított kirakatban is hírek voltak. Valamelyik napilap legújabb táviratai látszottak nagy, festett betűkkel az üveg alatt. A betűk hegyesek voltak és élesek. A szavak úgy hatottak, mint egymásmellé rakott vasgereblyék.

„Csonka-Magyarország...” Ez is olyan volt, mint egy vasgereblye... És a csehek, oláhok, szerbek ostorral telepítik ki a mieinket... A Ruhrvidék és francia vésztörvénytörvény... tömeges kivégzések Oroszországban és kereskedelmi megegyezés a Szovjet és Anglia között...

A nagyhatalmak pedig tanácskoznak. Ötödik éve már, süppedő, kényelmes karosszékekben, az orosz máglya tűzfénye mellett, égett emberhús szagánál. És tanácsstermük párnázott ajtaja alatt beszivárog a mi tépelt országunk vére. Folyton szivárog, míg ők össze-összehunyorognak a kicsiny keletiekkel, amelyek torkig ették magukat a mienkből, de azért emésztés közben még mindig kaparnak maguk felé.

Csend legyen! Ideát minálunk ne mocsanjon senki. A nagyhatalmak békét akarnak! A vad szenvedés, az éhség és a kín pedig nő a véres, haldokló világrészen, amelynek egykor Phidias adott vonalakat és Leonardo mosolyt és Goethe gondolatot és Beethoven zenét.

A vasgereblyék kinyúltak a kirakataból, átnyúltak az üvegen és fogaik beleakadoztak a szemembe, az arcomba is és feltépték rajta a szégyentől a bőrt. Az ember szégyenkezett az ember felett.

Menni, elmenni valamerre, ahol nincsenek hírek, ahol nem tudni ezekről a dolgokról...

Közben történhetett valami. A pillanatnál is rövidebb ideig tartott. Ágaskodó remegéssel minden előre hajlott. Az emberek, a falak, a lámpák. Mondhatatlan iszonyat volt ebben. Aztán egy gyerekhang sikoltott és felordított az utca. Zavar támadt. Egy autó csúszva megállt. A sárban térség maradt a középben. Mind arrafelé rohantak. Rajzó, fekete gyűrűjükből hangok szakadtak ki, indulatos, vádoló, fenyegető, jajgató, fájdalmas emberi hangok.

— Szerencsétlenség... Gyilkosság! — Egy rendőr félreparancsolta az ácsorgókat. A katona, a lámpaoszlopnál, arcára csapta rángatózó kezét. Formátlan, hörgő ronsot cipeltek el előtte a kórház felé. A kórház pedig állt a ködben és mintha mondta volna: nekem fuvaroztok.

Aztán valami a Rókus-kápolna irányából. Fojtott templomi zene... Litániát tartottak odabenn, a megholtak lelkéért. Arrafelé néztem. A kápolna kapuaknjából öreges gyertyavilág derengett bele a ködbe.

Alulról szivárgott fel, mintha odalennről, egy beomlott tárnából jönne, amelyben imádkoznak.

A kapunál valaki támaszkodott és lefelé nézett. Mellette kőbevesző alakok haladtak az ájtatosan kikoptatott kőlépcsőkön, melyek a kapu-boltozat alatt besüppedtek a kápolnába, az utcák színe alá.

Valamikor odalenn volt az egész város. A mélyben, a csendben. Soká volt ott... Míg az emberek emelni nem kezdték a partokat. És az ósdi piacok, az utcák elmerültek, a templomok már térdig álltak a földben. Aztán hirtelen épült a régi fölé ez az új, a gyökértelen, rohanó lárma-város, melyben idegtépő riadások, bűnök és gyűlöletek és rossz készülődések osonnak és olyan borzadások, amelyekről az a másik, régi város nem álmodott legbosszorkányosabb óráiban, félrevert harangok éjtszakáin, fekete pestis idején.

Menni... el, valahova, ahol el lehet felejteni, ami a világon tíz év óta történt és az iszonyút, ami ebben a városban történt és nem kell arra gondolni, ami odakinn is, idebenn is folyton történik.

A menekülés szegény, kilátástalan vágya összeszorította a szívemet. Jó ideje kínlódtam így céltalanul, távolbavágyón, mire ráeszméltem, hogy fenn a magasban egy órát látok. Egyszerre úgy rémlett, mintha számlapján a kőben visszaestek volna a mutatók. Az óra megállt... Körülötte lágyan rajzolódott ki Szent Rókus tornya, a párkányon kibukkantak a homályból a kis kőszentek és a föld alá süppedő lépcső elem terítette magát.

Lenn, a boltozás aknájában, egyetlen mécs égett a Boldogasszony képénél. Világa, mint a lepke, ide-oda szállt a fonnyadt virágok és aranyírásos fogadalmi táblák vallomásai felett.

A szentkép előtt egy asszony térdelt leborulva a köveken. A padokban itt-ott kis öregek kuporogtak. Rózsafüzérjük száraz zörgéssel neszelt mozgó, fogatlan szájuk előtt, melyben, mint elferdült kalitkákban, szegény, szürke madarak: szavak voltak, amelyek egy egész hosszú életen át a magasságokba készülődtek és nem tudtak soha kirepülni és alázatosan, vergődően mindig ott maradtak.

A kápolnából már elmúlt a zene. A litániának vége volt és a külső zaj megint hangosabbnak tetszett. Mintha nem fért volna odakinn, betolongott a kapun és belebeszél az imádságokba. A szívemben, mint egy kés nyisszentése, kiújult a gyerekhang halálsikoltása. Az iszonyat megint remegni kezdett bennem. Az újságkirakat hírei össze-vissza beszéltek a fejemben. Úgy rémlett, az egész utca átrohan a homlokom mögött. A nyakamon hideg lehellet futott el. A háború és a forradalom kísértetei benéztek utánam az ajtón.

Ismét elfogott a menekülés vágya. El szerettem volna menni ebből a terhes világból valahova, ahol el lehet feledni, hogy ilyen, ahol nincsenek emlékek és hírek. Csak annyi időre, míg az ember kicsikét kipihenheti magát...

A sekrestyés oltogatni kezdte a gyertyákat. Rudas rézkupakja alatt összetorpant a láng és lefelé nyaldosott. Aztán nem volt ott többé. A kanóc füstölt még egy darabig és a szaga érzett a sűrűsödő homályban. Az oltáron kialudt az utolsó gyertya. Csak az ember köszvényes ujjai

között világított egy kis gyertyavég és kezének az árnyéka és előrehajló feje is óriásira növekedett a falon.

A kápolna hajójában lépések csoszogtak a kapu felé. Valami csörrent. Talán kulcsok? A sekrestyés lángocskája az oltár mellé billegett. A tabernaculum sötétben emelkedni kezdett. Az oltárgyertyák árnyéka inogva a mennyezetig ért.

Ekkor történhetett bennem valami, amire nem emlékezem. Elindultam, de nem a kapu irányába. Egyszerre úgy rémlett, hogy a sekrestyés lángocskája az oltár mellett egy zajtalanul kinyíló ajtón át alacsony, bolthajtásos szobába tűnik el. Ívelt, rácsos kicsi ablakon még valaminő holdvilágszerű villanyfény vetődött elém. Az autószirének sivalkodásai, a villanyoskocsik csengőcsörtetései éles karmaikkal még egyszer utánam kaptak.

A lépésem váratlan lépcsőfokon zökkent le. Aztán még egy lépcsőfok következett és még egy... Már csak a sekrestyés gyertyája világított a sötétben. Erőlködve figyeltem a távolodó lángot és közben lassankint magamon is sajátságos távolodást kezdtem érezni.

Egyéb is történt. Az előbb még egészen tisztán láttam, hogy az ember gyertyavéget visz a kezében. Azt is láttam, hogy a nyugtalan láng körül az olvadt stearin az ujjára folyik. És most mégis mintha szokatlan formájú kézilámpást himbálna az oldalán. A lámpa alulról világította meg a karját. Csak ennyi látszott belőle a sötétben. Nehéz lépésének a zaja nem hallatszott többé.

Hirtelen meghallottam a csendet. Nagy, régelfeledett csend volt ez, olyan mitsem akaró, őszinte csend, amilyenre csak gyerekkoromból emlékezem. A homlokomról lepattant egy hosszú szorítás. Az erek lüktetése nem sietett többé, az idegek maguktól enyhültek, mint szelid lazításban a soká kifeszített húrok. Ekkor eszméltem rá, hogy valamilyen jó, tiszta hűvösség hull az arcomra, melyen régóta fájt a fáradság.

Hátraeresztettem a fejemet és magam fölé néztem. Alig felfogható néma változásokba hajlott át minden. Odafenn, két oldalról öreges, furcsa tetők eresze csúszott lassan előre. A tetőkön világítani kezdett a hó. Egyszerre, lenn a sekrestyés kis lámpája alatt is hó volt. Hó, amely nem lesz sáros és fekete, mint a rothadt burgonya, de fehér marad, mint a meséskönyvek képein.

Csodálatosan meseszerűvé kezdett lenni az egész, mintha hulló fehér pelyhek között egy régi képbe himbálódzott volna bele a sekrestyés lámpája. Egy különös képbe, melyen elvéve, nagy havas tetők alatt, kicsiny házak guggoltak magányosan. A lámpa egyre mélyebben hatolt bele a képbe. Behavazott utcakút bukkant fel. Körülte már csoportba verődtek a házak. Összebúvó tetőiken, fehér prémgallérban feketén, ördöngösen ültek a kémények és pipálva hallgatództak.

Mikor visszanéztem, már semmi sem látszott mögöttem, csak fenn, valahol messze, mint a hold korongja, egy világító öreg templomóra. A torony, mely emelte, eltűnt körülte a havazásban. Számlapján belepte a hó a mozdulatlan mutatókat. Homályosan emlékeztem. — Hiszen az óra megállt...

A sekrestyés arcához emelte a lámpáját és megnézte a kanócot, meddig győzi még? A lámpafény ekkor félköríves vén házkapura esett.

Ilyen volt a túlsó kapu is, a következő is. Küszöbüket befujta, kis gyalogkapuik formáját körülprémezte a hó. Jó ideje se ki, se be nem járhatott rajtuk senki.

Mozdulatlanul állt a kép. Az utcából taláломra kinőtt magányos, görbe fák sem rezzentek. Havasan ágaskodtak a hóban és a csend olyan nagy volt, hogy hallatszott a sötétben, mikor ágaikról itt-ott, mint a tépés, puhán lehullott a hó. Rejtélyes készülődés derengett át rajtam. Olyanféle belső készülődés, mint amilyenel az ember abba a szép csendbe hallgatódzik bele, melyből mindjárt valamilyen zene fog kilépni. Vagy talán már ki is lépett, csak még nem ért el ideig?

Mindjárt, pillanatig se tart...

És a sötétből ekkor, mint egy régi zene vonalai, hattyúprémes templomtornyok kezdtek emelkedni. Havas, vén városfalak könyököltek fel és öreg háztetők, melyeken világított a hó.

Fehér mohával belepett fekete város a süppedő hóban...

Falai között valamelyik templomtorny tetet konganak. Egyszerre távol hangok hallatszottak. A városkapu íve alá bevörösölő őrűz fényében, mint az árnyképek, fegyveres alakok mozogtak. A kapu megnyikorodt, a láncok csörömpöltek rajta.

A sekrestyés lámpája sietni kezdett a havon. A nyílt város elmaradt mögötte. Mire a fal tövébe ért, a kapu nehéz vaspántos szárnyait már befelé tolták az árnyképszerű emberi alakok.

A kapu mellett kétoldalt behavazott faköpenyegben mereven állt a fegyveres őrség. A strázsák mellén fehér fegyverszíjjak keresztveződtek a fecskéfarkú kék kabáton. Szuronyos flintájuk olyan hosszú volt, hogy nem fért el a tető alatt.

Ebben a pillanatban a belső utcák felől egy megkésett raj jött elő a sötétből. Az emberek prémmel körülszegett, lapos fekete kalapot viseltek és fekete gallérvöndyvet. Mikor az őrűz fényébe értek, köpenyükre varrt, nagy sárga folt látszott. Hajladozva nyüzsögték körül az öreg strázsamestert, aki sokgombos fehér gamaslijában, szétvetett lábbal állt a tűznél. Háromszögletű kalapját a szemére vágta és fecskéfarkú kék frakkja nyílásából kidöntötte fehérmellényes hasát.

A sárgafoltosok keze meggyőző sebes kéréssel hadonászott a levegőben. Az egyik ravaszul, kínálón csörgette horgolt erszényét a háttérben.

— Mars! — rivallt rájuk fölényesen a strázsamester. — Pestvár falain bévül nincsen kvártélyuk hebreusoknak. Toleranciából portanyitástól portazárásig elég sok népek romlására uzsoráskodhattatok. Most már békesség adassék a jámbor polgároknak. Takarodjatok a zsidó utcába!

A sárgafoltos, fekete köpenyek hirtelen kilebegtek a kapu alatt és a láncos tölgyfaszárnyak bezárultak mögöttük.

A strázsák nagy flintáikkal megint mozdulatlanul álltak. A hó nyugodalmas pelyhekben hullott tovább. Minden békés és tiszta volt és tekintetem a fehér fátyolon át keresni kezdte a sekrestyés lámpáját. A fátyol táncolt a házak apró, kivilágított ablakai előtt, a szélkakasok körül, ráborult az erkélyek könyöklőire, a zindelytornyos kiugrókra. Egy kapu kömbereire turbánt csavart magából.

Közben egyre több kicsiny világosság bukkant fel a zegzugos öreg

utcákban. Itt is, ott is rúdraakasztott kézilaternák himbálództak a sötét falak tövéen és a sekrestyés lámpája elveszett közöttük.

Jöttek-mentek a laternák. Találkoztak, megálltak, összebújtak, mintha beszélgetnének egymással:

— Hogy jutunk át ezeken az infámis nagy hóhegyeken?

— A franciskánusok klastrománál, spectábilis. Egy pengő krajcárért át lehet kelni a túlsó oldalra.

Két kicsi lámpa felett két beretvált arc hajolt össze. Az egyik csak félig látszott ki a prémes kucsma alól. A másik arc fölé széles peremű, hihetetlenül magas filc-cilinder emelkedett.

Az idegenek háttérében egyszerre ráismertem a hócsipkés szép torony tövéen a Ferenciek öreg rendházára. Falánál egy ember állt és lapátjával mindig újra friss ösvényt vágott a mély hóban:

— Egy krajcár az átkelés!...

Valahonnan messziről csengők csilingelése hallatszott.

— A bécsi dilizsánc!... — kiáltotta egy hang a sötétben. — Vigyázatok, a gyorskocsi... — terjedt utcáról utcára a hír.

A kis laternák között hirtelen riadalom támadt. Mintha veszedelem elől partra menekülnének, a falakhoz lapultak, behúzódtak a kapuk íve alá és várakozón világítottak bele az utcába.

Az ablakok itt-ott kinyíltak. A függönyök mögül kíváncsi fejek hajoltak előre.

Hangok hallatszottak:

— Kuriózus sebesség. Ilyen nagy hóban csak két napot késett...

— A gyorskocsi... Jön!

Aztán percek múltak, mire nagy csengőcsilingelésben lassan, nehézkesen egy félig sárgára, félig feketére festett magaskerekű, féderes jármű kezdett elődöcögni a homályból. A kocsi mellett kézilaternákkal gyalogos emberek haladtak. Meredek bakján, a kocsis mellett, cilinderes alakok ültek. Tetején táskák, ládák és kalapskatulyák inogtak. Feltűnően kicsiny ablakán fáradt arcok tekintettek ki.

A városházán, a vigyázótoronyról világosság pislantott le a mélybe. A tűzör járt körben odafenn a torony erkélyén. Kiáltása tompán bukdácsolt lefelé a hópelyhek között:

— Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus...

A fény eltűnt a toronyról. A városháza nagy, négyszögletes tömegével megint visszamerült a sötétbe a Duna homokos partján. Lenn a folyón vizimalmok aludtak a téli révecskében. A Városház-piac közepén a Szent-háromság-szobor sugaras aranyozása kicsillant a hóból.

Egyszerre zezugos sikátorokban jártam, nyugodalmas jó kis sikátorokban. Mögöttem minden elmaradt, ami emlékezett, előmbe semmi sem jött, ami emlékeztetne és a csend gyönyörű, halk nevetéssel nevetni kezdett a fülemben...

Soká mentem így. A lépésem fehér bársonyban járt. A hópelyhek mint könnyű, vattás cimbalomverők ugráltak a levegőben láthatatlan zizzenő hurokon.

Fejem felett egyszerre megcsikordult kampós láncán egy öreg laterna. A lángja füstölt. Pislogása álmosan karikázott egy borbélyműhely cin-

tányérjain. A cintányérok alatt rácsos kicsi ablakból rácsozott kicsi világosság vetődött ki a hóra.

Odabenn a műhelyben még dolgoztak. A cserépkályhában égett a tűz. A kályha ajtaja nyitva volt és a parázson nagy kolmizóvasak melegedtek.

A falon, kampós szegeken, púderes parókák lógtak. Copfjuk a földig ért, a macska játszott velük. Egy kalitkában rigó ugrált.

A mester, fehér kötényében, ingujjasan állt a műhely közepén, az állványra peckelt, kényes paróka előtt és sebes forgatással hűtötte a fodorítóvasat.

— Hanzi, egy-kettő! Vendelin, leütöm az álladat...

A legények futva jöttek-mentek a kolmizókkal a cserépkályha és a parókásállvány között.

— Ulrich, ne nevesz — mordult a mester —, mozogj már azzal a púderezzel, megfullad az archivarius úr!

A tükör előtt, hátrakötött fésülködőgallérba sülyedten, boldogtalanul ült az egyetlen kliens. És mialatt óriási stanicliba temette az arcát, Ulrich inas meszelőnagyságú púderezővel mókásan rázta fejére a hajport.

— Siess már, te ördögfatty! — hallatszott egy síri hang a stanicliból. — Ó, a l'hombre-partiem... megnyúzlak, ha elkésem.

Váratlanul kicsi lámpa állt meg mellettem a gyalogjárón. Vénségtől megzöldült háromszegletű kalapban, elnyűtt köpönyeggallérban egy öreg úr zörgetett be az ablakon.

A mester kikukucskált az ajtórésen, aztán hódoló lendülettel feltárta.

— Van szerencsém professor rector úr! Tessék befáradni! Tiszteljen meg magnificus prosenior...

— Sietek, későn van — jelentette ki az öreg, mialatt kerek mozdulattal leemelte kalapját és másik kezének ugyanolyan kerek mozdulatával leemelte fejéről copfos parókáját.

— Gondozására bízom, borbélyművész úr — mondotta gyöngéden, mintha életepárjáról lenne szó. — Fodorítsa ki francia csínnal. Holnap érte jövök.

— Sok a munka, nagy a forgalom. Holnapután teátrum van. Julius Caesart adják elő a német komédiában — hadarta a mester. — Még ki kell kolmiznom a komédiások allonge parókáit a színjátszáshoz. De azért, magnificus rector, magamat úri favorjába ajánlom. Minden parancsolatja szerint légyen.

Az öreg ceremoniasan feltette szinte illetlenül kopasz fejére a kalapot. Ő is, a mester is mélyen bókoltak egymásnak és a kicsiny lámpa önérzetesen odébb himbálódzott.

Tovalebegő fényében, egy-egy pillanatra, furesán pingált cégtáblák mutatták meg magukat a falakon. Turbános török bása, három marcona gránátos, egy fekete kutya, egy fehér menyasszony...

A sarokház falmélyedésében lajtorjás kis kéményseprő szobra állt. A bezárt boltok felett, vaskarokon, perecek, csizmák lógtak be az utcába. Felszerszámozott kicsi bádogló, cifrára kovácsolt óriási kulcs. Túl, az íves kapu felett, egy hegedű meg egy flóta függött. A falon kacskaringós öreg betűk hirdették:

Aki pedig keresné, ezen házban megtalálja a Polgári Hegedű és Flóta és Clarinét mivesek Czéhét.

Tekintetem bevetődött egy földszintes ablakon. Az alacsony, mélyen hátranyúló szobában egyetlen faggyúgyertya égett. És a falon, a Szűz Mária képe előtt, vörös pohárkában az olajosmécs lángja.

A mécs alatt, hosszú padokon, ünneplő ruhában, illedelmes emberek ültek. Előttük, a zöld posztóval leterített asztalon, szép rendben feküdtek hegedűk, flóták és klarinétok.

A mesterek maguk között tanácskoztak. Tisztelettudón, állva vára-
kozott néhány legény a szegletben, a kemence mellett.

Egy hosszúhajú mester, fekete ruhájában, lassan felemelkedett. Felvette az asztalról az egyik klarinétot és megpróbálta. Csendesesen fújta, csontos ujjai járatosan mozogtak a billentyűkön. A többi komolyan, figyelmesen hallgatta. Mikor vége volt, a céhmester lekoppantotta a gyertya kanócát és ünnepélyesen mondotta:

— Mielőtt pedigen határozat hozatnék, imádkozzunk az országért, a városért és a céhért...

Egyöntetű mormolás hallatszott odabentről. Aztán megint közelebb húzódtak egymáshoz az emberek és olyan lelkiismeretesen tanácskoztak, mintha a becsületükről lenne szó. Végül felállt az öregmester és megköszöri a torkát. Hangja kiszűrődött az utcára.

— Wohlgemuth Ferencz Christian polgári clarinét mives legényt pedig, ezidő szerint még nem szabadítja fel a Czéh. Meghagyatik néki, hogy szorgalmatos studiummal munkálkodjék és az eljövendő esztendőben, Kis Asszony hava tizenkettedik napján újfent bemutatkozzék a hegedű, flóta és clarinét mivesek polgári Czéhe előtt. Az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek áldásával.

Senki sem mondott ellent, mindenki rendén valónak találta. A legények között megadóan lehajtotta az egyik a fejét.

A hulló hó fátyola bevonta az ablakot és repülő szöttesében vitt magával tovább. Mögöttem, egyre halkulón, egy hegedű hangja jött a csenden át... A céh ismét ítélni fog és ítéléséhez nincs hozzászólása olyan-
nak, aki maga nem tud hegedűt mivelní. A mestereket illeti a döntés. Mert ha olyan idők járnak, hogy a mestereknek a legények, a legényeknek külső kontárok parancsolnak, akik még egy quintet se tudnak hangolni, egy flótabillentyűt se tudnak a helyére illeszteni, akkor... rosszak a flóták és a hegedűk...

Aztán egészen hirtelen történt. Az utcalámpa alatt, a szegleten, egy úr megemelte valaki előtt a kalapját.

A másik is köszönt:

— Tartozó tisztelettel, Illustrissime.

— Kriminális idő... Hová méltóztatik igyekezni?

— Megtekintem milyen passzazsirok érkeztek a dilizsánccal.

— Éppen magam is az Electorokba készülök. Talán zsrnálok is hozott a gyorskocsi Bécsből.

Emeletes sárga ház előtt álltak meg. A kapu felett, a falon, különös festett figurák látszottak. Mint a kártyakirályok koronás hermelfövegben, nagyparókás, páncélos figurák sorakoztak a furfangosan rajzolt öreg írás körül:

Gasthof

zu den SIEBEN HURFÜRSTEN

Vendégfogadó a Hét Választófejedelmekhez... Sajátságos parádés vígsággal csilingeltek le rám ezek a szavak, mint valami régi muzsika.

A kapu nyitva volt. Mély boltozása alatt, kétoldalt, falra akasztott kézilámpák lógtak. A kapualjából nagy udvar nyílt. Az udvaron egy fáklyás ember állt. A fáklya füstös fényében kétszínrel festett utazókocsik, félig kifogott lovak körvonalai látszottak. Az állatok teste gőzölt a hidegben.

A kapu mellett néhány lépcsőfok vezetett fel egy fehérfüggönyös kis üvegajtóhoz. A belső világítás barátságosan szűrődött át az üvegre feszített függönyön. A sárgaréz kilincs ragyogott.

Az idegen urak a küszöbön álltak. Fenn a szemöldökfán csilingelni kezdett az ajtócsengő. Aztán, nem tudom, hogyan történt, már én is benn voltam a vendégfogadó étertermében.

Egy pillanatra megakadt a lépésem. A fehér abrosszal terített asztalok mellett mindenütt valószínűtlen alakok ültek. Kedvesek és furcsák, olyanok, mintha finom ollóval régi divatlapokból vágták volna ki őket. Egyszerre a saját öltözetemre kellett gondolnom. Ha észrevennék? És hirtelen összefogtam a bundámat.

A szegletben szabad volt egy kis asztal. Félszegen indultam arrafelé. Közben olyasmit éreztem, hogy a földre kell nézmem, el kell rejtőznöm a tulajdon tekintetem mögött, mert különben valami megfoghatatlan történik.

Mialatt így lefelé néztem, megakadt a szemem a súrolt deszkapadlón. Friss, havas lábnyomok olvadtak a székek körül. Az asztalok alatt finom keresztzalagos topánkák, csattos cipők, elnyujtott csizmás lábak látszottak. A szálában udvarias beszéd zsongott. Elvértve porcelláncsörrenés, pohárcsengés hallatszott. Senki se törődött velem. Egyszerre kíváncsi mosolyt éreztem az arcomon. Lassan felemeltem a fejemet.

Megnyugtató szelid világosság szőtte át a termet. Csak a terített asztalokon égtek gyertyák. A mennyezet aranyozott fa-luszterén lángtalanul futottak körben a viaszszálak. Most már figyelmesen kezdtem nézegetni a dolgokat. Az emeletes pohárszékeken öreg cinkupák és festett alabástrom gyümölcsök között, csillanómedrű Altwien-vázák álltak. Szemközt a fehér falon, zöld zsinóron, aranyos keretben Mária Terézia koronás képe függött. A királynő még egészen fiatal volt a képen és brokátkrinolinja mellett Pozsony vára látszott és a Duna kékre festett vize.

Halk ajtócsapódás rezzentett fel. Nagy tálakkal fehérsapkás kis kukták szaladtak be a konyha felől. Hosszúnyakú palackokat is hoztak és sűrűve szolgálták fel az ételeket.

Az egyik asztalnál ifjú gavallérok ültek. Színes frakkjuk mélyen kinyílt a fodros ing felett. Habos batiszt-nyakkendőjük az állukon futott át és a fülükig ért. Ezek fánkot ettek és aranyosra barnult üvegekből tokaji bort töltögettek maguknak.

Mellettük magyarviseletű vidéki urak könyököltek össze egy asztal felett és titkolódzó arccal hangosan beszéltek. Túl egy püspök vacsorázott két testes kanonokja között. Most érkezett Bécsből. Széke mögött feszesen állt a huszárja, ezüstzsinóros rövid bekecsében.

Óriási kalapon akadt meg a szemem. Az ablak alatt rövidderekű görögös ruhában szép fiatal asszony ült két gyermekével. Az asztal végén

a pap-nevelő és a gouvernante húzódott meg. Az úrnő széke mellett táskák és ridikulók tornyosultak a földön. Netz-keztyűs keze negédesen törte a kenyeret. Az ételeket olyan mozdulattal szedte a tányérjára, mintha virágok lennének. Aztán piszkált közöttük és mindent otthagyt.

Egyszerre azt az urat is megláttam és a másikat is, akiknek a nyomában ide jöttem. Az öregebbik jókedvűen nézelődött aranykeretes lorgnonján át. Valahányszor mozdult, tubákszínű frakkján megcsillantak a nagy gyöngyházgombok... Ebben a pillanatban egy fehér fejkötős szolgálóleány közeledett felém. Virágos ingválla, harangozó, csíkos szoknyácskája friss és tiszta volt. Hirtelen megint a deszkapadlót kezdtem nézni. Mire felpillantottam, a leány már a szomszéd asztalnál állt. Ott fizetni akartak.

— Nagyon szerény étkezés volt — mondotta egy hang. — Seberli leves, tejeles fogas, írósvajban pirult krumplicskákkal, sült libamáj rizskásával, spékelt vesepecsenye garnirozva, pulykamell kastaniákkal, marmeládós fánk, gyümölcs és sajt. Egy flaska badacsonyi bor, két flaska egri bikavér...

— Egy bécsi forint és tizenhét krajcár — felelte a leány.

— Micsoda summa, ilyen kis vacsoráért, micsoda drágaság — sóhajtott a fájdalmasan a vendég, mialatt fizetett. Aztán borraivalónak adakozó főlényel két krajcárt tett le az abroszra.

A leány csinos kis bókot vágott ki és hálásan mosolygott.

— És a kenyér! Majd elfelejtettem. Három karaj...

— Az hozzá tartozik — mondotta a leány. — A kenyér semmibe se kerül...

Ekkor kezdődhetett el valami, ami egészen érthetetlen volt. Furcsa nyugtalanság lepett meg. Egy tekintetet éreztem magamon, melyről nem sejtettem, hogy honnan jön. Mi ez? Mit keresek itt? Olyan békésen elringató volt kinn a kis utcákban a hóhullás. Miért is jöttem ide?

Váratlanul egy visszatolt szék ütött zajt. Lépéseket hallottam. Nem néztem oda és mégis biztosan tudtam, hogy azok a lépések felém közelednek. Tudtam, hogy valaki most mindjárt szólni fog hozzám és nekem felelnem kell. Ólom ömlött a tagjaimba és a két kezem roppant nehéz lett. Mellettem, egészen közel, nagy gyöngyházgombok csillantak meg egy tubákszínű frakkon.

— De facto, meg se ismertem, kedves Barbara húgom...

Hideg borzongás futott végig az arcomon. Barbara... És ezt nekem mondja. A dédanyám nevéen szólít, aki több mint száz éve meghalt már.

— Igen... én sem... — Halkan, elfogódva beszéltem és éreztem, hogy ebben a pillanatban arcomban egy régi arc van. Szétválasztja a vonásaimat és kihajlik sok más régi arc közül. Azok is mind hozzám tartoznak. És a sok régi arc együtt az én arcom, melyben benne vannak valamennyien, akik előttem éltek, akiket soha se láttam. Hol egyik, hol másik suhan elő és mosolyog az ajkammal vagy belelobbantja a szemembe a tekintetét és akik rám néznek, azt hiszik, hogy én vagyok. Pedig ők is velem vannak, mindig velem, akiket senki se ismer fel bennem többé.

Most... ebben a pillanatban, aranyneves lorgnonján át egy öreg úr felismert közülük egyet, egy régen porladót és örvendőn rámosolygott a halvány gyertyafényben.

— Persze, most érkeztek Bécsből — mondotta egész természetesen. — És kedves atyjaura? Talán a kocsival történt valami kalamitás a nagy hóban? Ezért kényszerül itt mulatni magányosan. Fatális... fatális, mindjárt gondoltam, de ha konveniálna kedves húgomnak, tiszteljen meg minket. Nota bene, tíz lépésnyire se kell fáradnia. Vagy kocsit hozassak? Feleségemnek nagy öröme szolgálna. Hangászok muzsikálnak ma este nálunk. A rendes quartett. Kérem... Nem, itt nem várakozhat. Azok a stutzerek, nyughatatlan modorú ifjú arszlánok. Kivált az ott, a pomagránát színű frakkban. Impossibilis! A sok idegen passzazsir között, egyedül egy dáma, egy vendégfogadóban...

Mialatt beszélt, lehullott rólam az ólmos zsibbadás. Egyszerre megint mozdítani tudtam a fejemet. Szabadkozni próbáltam. Útról jövök, bundában, esti ruhám sincs. Inkább máskor...

De az öreg úr nem engedett. Magához intette a csinos kis szolgálot.

— Ha a nemzetes úr visszajön, hiszen ismered, mondd meg neki, hogy átnvitáltam a leányát magunkhoz.

Az ajtócsengő csilingelt és az öreg úr mélyen meghajolt, mikor maga előtt kiengedett. Aztán már az utcán voltunk a hóban. Aztán egy zsendelytetős, zömök ház kapuja előtt. Kísérőm jeladásnak megrángatta a húzócsengőt és nagy kulccsal felnyitotta a zárt.

A kapu aljában egy mángorló állt, az emeletről könnyedén, elbájolón Mozart zenéje hangzott. A sötét kis udvar irányából, gyertyával kezében, kikolmizott tornyos fejkötő alatt egy picinyke nőszemély közeledett.

— Ne bókoljon annyit, leányasszony — mondotta az úr, — inkább világítson.

A kicsinyke nőszemély nyújtózkodni kezdett. Fejkötője magasába emelte a gyertyatartót és ettől kezdve lélekzeni se igen mert, hogy a lángot meg ne ingassa.

A világosság beesett két fehérre meszelt fal közé és felfelé szaladt előttem a meredek falépcsőn.

— Még három grádics van — hangzott mögöttem. Egyszerre abba maradt odafenn a zene. Alakok tűntek elő a lépcső pihenőjén. Már tisztán láttam őket. Egy krinolinós kövér dáma. Rövidderekű almazöld perkálsruhában egy fiatal leány. Mellette ezüst kandelábert tartott emelve valaki.

Magasnövésű nyulánk ember volt. Háromgalléros kék kabátja nyílásában, a könnyű ingfodor felett, szertelenül széles, fekete atlaszkendő csavarodott a nyakára. Hófehér posztónadrágot és sárgahajtókás Souvarov-csizmát viselt. Egy pillanatra úgy rémlett, mintha egy régi képet néznék. Talán láttam is már ezt a képet valahol, vagy álmodtam egyszer? Hirtelen elmosódott fejemben a gondolat. Milyen keskeny és halvány az arca és zöld szeme milyen sajtóságon arnyékos.

Valaminő zavar támadt. Az arnyékos szemekben kezdődött és onnan terjedt át a többi arcra. Egy ifjú ember, akit eddig nem vettem észre, túlzottan mélyen meghajolt. Bokáig érő nanking pantalló és kékcsíkos harisnya volt rajta. Hosszúra növesztett szőke haja előre lendült a mozdulatától.

Hangokat hallottam magam körül. Eszembe jutott, hogy már az előbb is hallatszottak. Barátságosan csengtek és mégis nyugtalanítottak. A krinolinós asszonyság megint mondta, vegyem le a bundámat. Mind biz-

tattak. A fiatal leány meggyőzően ismételte, hogy odabenn meleg van. Ég a tűz a kályhában... Egy pillanatig szinte kínzóan éreztem az ő és a magam ruházata közötti különbséget: több mint száz esztendő volt a ruháink között. Pedig most még takart a bunda.

— Nem, köszönöm. Kissé átfáztam. Fenntartanám, ha megengednék...

— Talán a vizitszobában örvendezzünk tovább egymás látásán, — mondotta ekkor udvariasan a háziúr és feltárta a magas üveges ajtót.

Bolthajtásos szobába léptem. Itt-ott gyertyalángok világítottak a comodszekevényeken, az asztalon és minden megisméltődött a tükörben. A zöldcsíkos papirkárpiton, a divány fölött, ovális keretekben, fekete silhouette-portrék körvonalozódtak. A cseresznyefa bútorokon, a gyöngygyel hímzett virágképeken játszott a fény. Derűs, gyermekes vígság, tiszta élet áradt a fehér mullfüggönyös szobában. A kótatartók mögül borzas muzikusfejek néztek fel kíváncsian. Egy nagy karosszékben sajátságos öreg katona emelkedett fel. Varkocsba font fehér paróka volt a fején. Zopfján, mint két varjúszárny ült a fekete selyemszalag csokra. Az aggastyán magas botjára görnyedt és hosszú ideig figyelmesen nézett rám. Senki se merte zavarni. Mindenki hallgatott.

— Jó barátom, tábori bajtársam volt kedves húgomnak az öregatyja ura... — mondotta végre, vontatott hangon.

Nyugalanság kuszálta meg a gondolataimat. Hiszen ő a dédanyám nagyatyjáról beszél... És megint ugyanazt a hűvös borzongást éreztem az arcomon, mint az előbb, a Hét Választófejedelmek fehér szalájában.

Az öreg óbester visszaereszkedett a karosszékbe és ahogy a botjára támasztotta az állát, nem lehetett megkülönböztetni, hol végződik a bot elefántcsont-fogantyúja, hol kezdődik elefántcsontszerű arca. Különösen, lárvaszerűen mosolygott valahova messzire, ahová csak ő látott el.

— A prusszus király ellen verekedtünk akkor... és milyen vesztűl fiatalok voltunk. Megálljon csak kedves húgom... Anno ezerhétszázötvenhétben...

A hegedűkön megint felébredt az alvó melódia és szállt és zengett. A cello mély vágyban kísérte, a spinett billentyűi alól tűnő szárnycsapással, mint ezüst pillangók, repkedtek ki a hangok.

Es mialatt az öreg katona valószínűtlen, távol fiatalságáról beszélt, finom viaszszagot kezdtem érezni. Olyanfélét, mint amilyen akkor támad, mikor valaki mellett az utolsó viaszgyertyák égnek. Jobbról, balról égnek és a viasz mondanivalójába valamilyen virág szaga is belevegyül. Itt is érzett, lilaszínű virágillat, — lavendula érzett a szobában.

Elöttem az ovális asztalon, az alacsony ezüsttartóban csendesen fogytak a viaszgyertyák. Egy fehér kis kéz minduntalan lekoppantotta a megnyúló kanócot.

— Számtalan pennás munkák tésznek bizonyosságot sok jeles huszárcselekedetinkről, — mondotta az aggastyán halkán, a zene hangjain át. — Sunt quorum non est memoria... az idegen népek mindig újra megfelekeznek a magyar vitézi cselekedeteikről, mert mi idehaza se tartjuk emlékezetünkben a magunk becsületét. — Egy darabig komoran nézett a gyertyafénybe. — Pedig a megboldogult prusszus király lovasgenerálisa, Ziethen úr is tőlünk tanulta el a huszárháborút. — Kissé felegyenesedett

a karosszékekben: — És odatúl Dettingennél, mikor együtt verekedtünk az anglusokkal és úgy meggyőztük a franciákat, hogy a Rénus vizén is átkeltünk utánuk, tisztességet adott az armadánknak az anglusok generalisa. Mondják, a minapában Bonaparte császár is levette a kalapját a magyar huszárroham szemléletében. Ezt is elfelejtik majd... De azért, ha egyszer Isten igazában megint elindulunk, leveszik még az anglusok, a prusszusok is, a franciák meg a többi közönséges népek is a kalapjukat...

Az idők összezavarodtak a fejemben és várni kezdtem, hogy elmúljék ez. De semmi sem változott. Az elefántcsontra támasztott parókás fő még mindég felém fordult. Felgombolt zöld dolmánya nyílásában, szaggatott lélegzéséből gyorsan emelkedett és horpadt a kibuggyanó fodros patyolat, a sűrű ezüst pitykék fölött.

— Zenebonás idők voltak akkor, most meg nagy csendesség vagyok... — mondotta alig mozduló szájjal, mintha önmagának beszélne titkokat. — Nagy csendesség... Elnyugodott a háborúskodás, kóborlóknak és haramiáknak nincsen vigadásuk. Az emberek békeességben élnek és azt hiszik, jeles dolgot mivelnek, ha a diétán vagy a magisztrátusban a hatalomért veszekednek. — Kivette dolmánya zsebéből tubákszelencéjét és megvetően rákoppintott. — A kályha mellett tubákolnak, fundust vesznek, literátus dolgokról gondolkoznak és nem tudják, amit mi tudunk és nem értik, ha mondjuk. Mi is így voltunk az öregekkel. Azelőtt is így volt és ezért kezdődik a világon mindig minden újra. Mint a hinta fel-le, egyhelyben. Majd eljönnek megint a zenebonás idők, azután megint léssen jó csendesség...

Senki se figyelt rá, mindenki a zenét hallgatta. A diván szegletében, egyenesen ült indiai shawljában a krinolinós dáma és kötőtűi ütemes kis neszeléssel mozogtak. A háziúr a spinett mellett állt. Nagy gyöngyházgombjain játszott a fény, valahányszor a kóta lapjait forgatta. A muzsikuskok a G-moll Quartett andalító Rondójához értek.

Ekkor koppantotta le ismét a kis fehér kéz a gyertya kanóciát. Túl-ságosan lekoppantotta. Egy pillanatra szinte minden elhomályosult. Önkénytelenül odanézttem. Almazöld perkálsruhájában, a tükrös consolera hajolt a leány és hosszú tekintettel mosolygott el a vergődő láng fölött. A szőke ifjú ember, aki egész idő alatt mozdulatlanul ült egy magasan párnázott széken, összereszt. Kissé nyitott szájjal, elragadtatottan ő is mosolyogni kezdett. A két fiatal mosoly átjárta a szobát, ragyogott és világított a homályban. És a végtelennek ez az időtlen beszédje, mely a szó és a csók között száll örök tavaszban, két élet minden titkát elárulta.

Így találkoztak ők, míg a gyertyaláng újra erőre nem kapott. A zene pedig szállt és kitárt szárnyaival eltakarta őket a többiek elől.

Mozart meséje zengett a csendben. Az ablakok és ajtók felől nem jött be semmi zaj. Odalenn hallgatott az utca. A lépcsőt nem verték fel váratlan lépések, a gyertyák lángja nem ingott a jövés-menéstől és híreket sem mondott senki. A világ messze volt és az ember közel volt önmagához.

Egyszerre, magam sem tudtam miért, olyan mozdulatot tettem a kezemmel, mint amilyennel az ember az éjjeli lepkét elhajtja a szemé elől. Aztán kisvártatva megint ugyanakkor a mozdulatnak a kényszerét éreztem a kezemben. Lassan az ajtó felé fordítottam a tekintetemet.

Háromgalléros kék kabátjában az árnyékosszemű idegen állt ott. Kezét a csípőjére támasztotta. Hullámos haja egy elmúlt mozdulattól visszalendült a homlokából. Szép fejét hátraszegve tartotta és egyenesen rá nézett. Nem tévedtem, rá nézett, kérdőn, megfoghatatlanul.

Ebben a pillanatban odalenn valamerre kocsicsengők kezdtek csilingelni. A lépcsőfelőli ajtó kinyílt és tornyos fejkötője alatt megjelent a kicsiny leányasszony.

— Kocsi jön, — jelentette lelkendezve, — már a Régiposta-utcában lehet. Mindjárt ideér.

Senki sem kételkedett, hogy a kocsi csakis értem jöhet. A zene félbenmaradt, mindenki felállt és sajnálkozott. A quartett búcsúzva hajlongott, a krinolinós dáma kedvesen sóhajtott, a háziúr lekísért a lépcső aljáig. Mikor visszanéztem, odafenn, a homályban már csak az almazöld ruha szegélye és a kékcsíkos harisnya látszott.

— Megengedi, hogy besegítsem a kocsijába? — hallottam egészen a közelből. Az árnyékosszemű idegen nesztelen lépéssel jött mellettem.

Már kinn álltunk a hóban. A kapu bezárult mögöttünk és megint olyasmit éreztem, hogy egyszer, valamikor álmodtam ezt. Mielőtt azonban minden az eszembe juthatott volna, a gondolatom megint elmosódott. Kocsicsengők közeledtek és nevettek, mint az ezüstcsengők a régi operák zenekarában. Aztán elhaladtak előttem, távolodtak, elmultak, de a kocsi nem látszott, kerécsapás nem maradt a hóban.

— Megbocsásson, — mondotta ekkor sajtásággal szomorúsággal az idegen. — Régen vártam erre. Még egyszer beszélnem kell, még egyszer hallanom kell a hangját. Még ha azt mondaná is, hogy — nem. Ugyanugy mondaná, mint akkor... Ajándék lesz, szép lesz a nem is, mert Barbara adja. Nekem adja és senkivel se kell megosztanom. Az az enyém marad, egészen az enyém, mindenkorra, amíg élek... És közben kinyújtotta a kezét, mintha át akart volna venni valamit.

A hó egyre nagyobb pelyhekben hullott és a hangja tompán jutott el hozzám, mintha messziről beszélne, egyre messzebről. Hideg, fehér fátyol sűrűsödött közöttünk. Már csak a körvonalait láttam és csodálatos szemét. Jóformán egészen eltűnt. Csakis kinyújtott keze látszott még a szép mozdulatban. Halványan, egyre halványabban.

Ott, ahol az előbb állt, egy kis világosság támadt. Mikor jobban odanéztem, úgy rémlett, magányos lámpa fénye himbálódzik elmosódó házak tövéen. Görnyedten, lassan botorkált alabárdjával egy éjjeli őr: — Tűzre, vízre vigyázzatok... Már ez is csak alig hogy hallatszott, csendesen zizegett, mit a hópelyhek.

Az út hosszú volt és sötét. A lámpafényen egyre ritkulón szálltak át a fehér pihék. Egyszerre a sekrestyés jutott az eszembe. Készvényes ujjai között világított a kis gyertyavég és kezének az árnyéka óriásira növekedett a falon.

A havazás megszűnt és mintha felülről jönne, nyugtalan zaj hatolt le hozzám. A cipőm orra lépcsőbe ütődött. A falnak támasztottam a kezeimet. Még egy lépcső következett és még egy. És minden lépcsőfokkal nőtt a zaj, zsi bongott, dübörgött, zihált. Nyöszörgés, vágy és jajgatás, lihegés, bosszú és gyűlölet forrt benne és ömlött felém.

Küszöbhez értem. Már csak egy sötét kapuív választott el a zaj katalánától. Egyszerre másfajta levegő csapott az arcomba. A város rám-Napkelet.

lehelt. Minden ablakával, minden ajtajával lehelt. Rohanásának a szele megcsapott. Összerázkódtam. Hirtelen, hosszú tükkel éles világosság szúrt bele a szemembe. Egy villanylámpa fénye. Sok villanylámpa, izzó gömbök, száguldó fényoszlopok, égő ablakok... Sivító autók túlköltek, csörtettek a villanyosok, vágattak a kocsik a csirizes fekete hóban. Rikancsok nyargaltak a ködön át, emberek tolongtak, rohant, kavargott az utca és a város egész szenvedésével hurcolta, gázolta, tiporta önmagát.

Egy pillanatig szédülve támaszkodtam a Rókus-kápolna öreg falához. Mire való mindez, mikor másként is lehetne? ... A zaj a fejemre szakadt, a jelen tudata a mellemre könyökölt. A csend messze volt. Hasztalan a visszavágyás... Az a csend az övék, nem a miénk. Nekünk mennünk kell, előre, át ezen, át kell esnünk mindenben, hogy kijussunk a csendbe, amely majd a miénk lesz.

... Miért néztek rám olyan különösen? Miért rázzátok a fejeteket? Nem hiszitek amit mondtam? De hát akkor miért akartátok, hogy meséljek?

Tormay Cécile.

AZ ABLAKOMON BEKOPOG A TÉL...

Az ablakomon bekopog a tél:

»Eressz be, ember, — én arád vagyok.

A pártámon gyöngy és gyémánt ragyog,

Patyolat rajtam a ruha,

A rokolyám pehelypuha...

Én soha, soha el nem fonnyadok!

Én vagyok a gyémántruhájú tél,

Gyémántruhájú tél...»

Nem jössz be hozzám, mert szívem a nyár!

Ruhád hiába gyöngy és patyolat,

Elolvad forró csókjaim alatt.

Nem jössz be hozzám, bárki vagy, —

Tőled márvánnyá összefagy

A szerelem, az élet, gondolat...

Nem kellesz nékem, halhatlan halál,

Az én szívem a nyár!

Hulljak le inkább, mint sárga levél,

És múljak el mint a tiszavirág,

Csak égessen a tüzes napvilág...

Legyek tarló, mely volt vetés, —

Maga az égő szenvedés,

Mely volt, de érzett, mint perzselt virág...

Nem jössz be hozzám, szűzruhájú tél, —

A nyár rövid, de él!

Bujdosó.

POÉTÁS NAGY ISTVÁN

Ebben a völgyben, itten élt a lelked,
 Ahol kis házak állnak egynehányan.
 (E völgyben mindig sok szép virág termett
 És virág nyílt a házak ablakában.)
 A lelked itten sokszor elmerengett
 Tavaszkor, nyárkor virágok kinyíltán,
 Bimbók feslése, tudom, neked tetszett,
 Poétás Nagy István.

És elnézted, hogy tavasz, nyár virágja
 Ott hull el, ahol nevelte a földje ;
 S vajjon mit érzett lelked, mikor látta,
 Hogy ez a völgy itt szépség temetője?!
 Mert néked is itt hullt el minden álmod
 S lelkednek több szép álma már nincs is tán —
 Nótákat írtál mindhiába, látod,
 Poétás Nagy István!

Paraszt kezed a földet egyre túrta
 S lelked nyitotta egyre sok virágját
 S hiába borult szépségekbe újra,
 Lelked kinyíltát soha meg nem látták!
 Pedig virág azért virul a kertben,
 Hogy emberszem gyönyörködjék kinyíltán —
 Fogjunk kezét mi szomorúan ketten
 Poétás Nagy István!

Szigethy Ferenc.

A GÖRÖG KULTÚRA VILÁGHATALMA ÉS VILÁGJELENTŐSÉGE

Modern embernek az antik kultúrához való viszonyában sajátságos bizonytalanság és ingadozás tapasztalható. Magáénak vallja Rodint, kinek ajkán a görög művészet a dythirambikus csodálat rakétaíait gyújtja ki, de magáénak vallja Oswald Spenglert is, aki megvesztegetően merész és önkényes kultúrfilozófiai konstrukcióval állítja egymással szembe a végtelennel küzdő, modern, fausztii és a csak jelennek élő, szorosan határolt eukleidesi, apollói antik embert. Ugyanakkor, amikor azt látjuk, hogy a történetileg nem érdekelt Amerika szenvedélyes gyűjtéssel veti magát az antik kultúra minden erőforrása után, az antik művelődés szülőföldjén, Európában mindenfelé a humanisztikus nevelés válságáról beszélnek. A természettudományok és a technika csodáinak káprázata mintha megingatta volna az antik kultúra nevelő erejébe vetett hitet. A klasszicizmusnak ezt a bálványát le kell dönteni trónjáról. Száműzni akarják az iskolákból azt a kultúrát, mely több mint két évezreden át példáival az emberiség legnagyobb iskolája volt. A közvéleménynek ezt a követelését a gimnáziumot végzettek közül is sokan támogatják, mert a humanisztikus nevelés nyújtotta ismereteket csak tehertételnek érzik. A modern lélek egyik nagy ismerője, Georg Simmel is arra az eredményre jutott, hogy az antik kultúra nem maradhat a mi modern kultúránk fundamentális tényezője.

E törekvésekkel szemben minden panasz hiábavaló. Az antik kultúrának nincs szüksége védőbeszédre. De elmulaszthatatlan kötelessége mindazoknak akik e törekvések diadalától európai kultúránk jövőjét féltik, keresni megerősödésük okát s komoly vizsgálat tárgyává tenni, minő értéket nyújthat a modern ember számára az antik kultúrával való eleven kapcsolat?

A történeti érzék elapadása a XIX. század második felében a legszenvedőbb hagyományok hitelét is aláásta, s ezzel az antik kultúra értéke is kétségessé vált. A kétségeket a humanisztikus nevelés hibái csak fokozták. Ez a nevelés ahelyett, hogy az antik kultúra szellemi kincseinek termékenyítő élmények útján való gyümölcsöztetésére törekedett és képesített volna, az eszközt céllá minősítve, csak ismereteket nyújtott. A klasszikusok olvasása rendszeren a nyelvgyakorlat zátonyán fennakadt.

De hitelét veszítette az antik kultúra a mai ember szemében azért is, mert ezt a kultúrát, s annak szerepét legtöbbször még mindig a klasszicizmus torzító szemüvegén keresztül látják, mely ezt a kultúrát a maga egészében a klasszikus tökéletesség fogalmával azonosította, s programjával a XIX. század emberét e felülmúlhatatlan mintakép utánzás útján való megközelítésére és föltámasztására ösztönözte. E szellemben fogalmazta meg Winckelmann tanítását: „Der einzige Weg für uns, gross, ja wenn es möglich ist, unnachahmlich zu werden, ist die Nachahmung der Alten“.

Számunkra, akik az antik kultúrát Winckelmannnál és társainál teljesebben és mélyebben ismerjük, ez a kultúra nem a legmagasabb érvényű norma többé, nem utánzandó mintakép, nem is maga a tökéletesség, hanem a tökéletességre való törekvésnek, a haladásnak legnagyobb és legsokoldalubb példatára. A tökéletesség vágyát s a haladás elvét a görögség prometheusi lelke hozta e földre. Az emberi kultúra minden terén ők az első úttörők és kezdeményezők, az örök igazságok első szenvedélyes keresői. A görög embert, Phidiaszt és Platot épp úgy, mint a Keramaikos egyszerű kézművesét a tökéletesség utáni vágy töltötte el. S éppen abban, hogy a görög kultúra példáinak átélése által e törekvés részesei leszünk, hogy a görög Eros egy sugára lelkünkbe száll, s szunnyadó képességeinket munkára serkenti, — ebben van ennek a kultúrának a nagy lélekformáló, nevelő és fölszabadító jelentősége. A készen kapott, tételes igazságnak soha sincsen olyan gyújtó és termékenyítő ereje, mintha az igazság keresésének és fölfedezésének részeseivé leszünk. S a görögök éppen mint az igazság szenvedélyes keresői lettek az emberi kultúra alapvetői. Amíg kultúra egyértelmű lesz a haladás, a tökéletesedés vágyával, addig a görög kultúra termékeinek átélése lesz ennek a vágnak a legnagyobb ébresztője és fenntartója. A fejlődésbe vetett hittel együtt azonban beléoltja ez a kultúra a lelkekbe a hagyomány tiszteletét is. Hiszen a történeti kapcsolódás és értékfelzárkózás minden igazi kultúrának az alapföltétele. A kultúr-érzék a haladásba vetett hiten felül a mult termékenyítő átélésére való képességet is jelenti. A legnagyobb alkotó elmék legnagyobb emelkedésüket e képességnek köszönik. Az egész görög kultúra fejlődésének egyik legfőbb törvénye: az energia megmaradásának elve. A szellemi hódítókat mindenkor nyomon követte a fegyelmezett, iskolázott hadsereg, mely a hódításokat birtokba vette, megtartotta és kiterjesztette. A hagyomány tisztelete a görögségnél együttjárt a sorsdöntő, termékenyítő újítások ösztönös csodálatával és fölszívásával. Az új értékek itt sohasem vesztek el. Ezer szomjas lélek szedte föl, s ezer kéz ezer változatban népszerűsítette a kincseket. A nagy alkotó elmék nem keresték az újdonság ingerét, hanem alázatos lélekkel vették át az elődök hagyatékát, hogy általa megerősödvé isten-áldott lélekkel új igazságok fölfedezői és hirdetői legyenek. Polykletos csak ragyogó betetőzése és összefoglalása a sikyoni iskola törekvéseinek, Myron és Pythagoras művészete pedig már ott fakadozik a VI. századi reliefművészet merész rythmikájú mozdulatábrázolásában. A görög lángelméknek megvoltak a prófétáik, akik előre hirdették eljövételüket, s megvoltak az apostolaik, akik átvették és terjesztették tanításaikat. Egy-egy nagy alkotás mint termékenyítő ihlet szárnyal át a lelkeken, s a kisebb tehetségeket is magasba emeli. A konzervatív és produktív erők ez áldásos egyensúlyának a görög kultúra a legnagyobb és legtisztább történeti példája.

A történelem ismétlődést nem ismer. A klasszicizmus utánzásra serkentő, történetellenes követésével, nemcsak a történeti és lélektani igazsággal került ellentétbe, de ellentétbe került az egész görög kultúra alap gondolatával is: a fejlődésbe, a haladásba vetett hittel. A lelkek elnyomójává akarta tenni azt a kultúrát, mely a multban mindenkor, mint a lelkek fölszabadítója, mint a magára ismerés és magáraltalálás legnagyobb erő-tényezője töltötte be hivatását. Hiszen a görögség történeti megjelenése egyben az emberi szabadság születésnapja. A despotikus Kelet szellemé-

nek zsbibasztó merevségével szemben ez az eleven, ötletes és mozgékony faj az ember testi és lelki fölszabadításával teljesítette világtörténeti küldetését. Gondolkozási, költői és művészei ennek a szabadságnak a problematikusai, hitvallói és legnagyobb fölfedezői. Kánoni érvényű alkotásaik termékenyítő ihletében az alvó tenyészet új életre szökkent, s a néplelkek magukra ismervé és alkotásvágyra ingerelve megmozdultak a távol Kelet-től messze napnyugatig.

Már a Kr. előtti második évezred krétai kultúráját, a történeti görögség e ragyogó ígérétét, a szabadság szenvedélyes szeretete hatja át. Ez a szabadság azonban Kréta népének lelkében a rend és fegyelem normatív ereje nélkül magasabb rendű etikai, nevelő értékévé nem nemesedhetett.

A szabadságnak ez az átértelmezése, s vele a szabad létre hivatott európai ember megteremtése a történeti görögség műve. Ennek az ember-típusnak a tiszta és világos megfogalmazása nemcsak a gondolkodás, hanem a művészet történetében is sorsdöntő és megváltó cselekedet volt. Azok a görög szobrászok, akik az emberi alak egyiptomi felfogásával szakítva a szervesetlen, akarattalan tömeg passzív statikája helyébe a szerves, akarattól áthatott test aktív statikáját iktatták, a szabadságnak épp oly örök időkre szóló úttörő munkásai, akár a jón filozófia atyamesterei: Thales és Anaximandros. Egyben első hitvallói annak a görög felfogásnak, mely szerint az emberi test, mint az akaratkultúra nemes hajtása kapja meg etikai értékét és példaadón nevelő jelentőségét. A görög kultúra minden alkotását a győzni képes szabad akarat hite járja át. Ez a sajtáságos görög hit teremtette meg a Herakles- és a Daphnis-mondát, s a sokratesi filozófiának is ez az alapja. A görögség a test és a lélek divergenciáját, az akarat válságát és kínját nem ismerte. Ez a kultúra a test és a lélek egyenlő méretezésével dolgozott. A művészek alkotásaikban az indulat és akarat sorát a testhez szabták. A testnek és a léleknek ez a harmóniája az antik kultúra bukásával megszűnt. A szakadás a legélesebben érezhető a gótikus és a barokk művészet termékein, de megvan az annyira kiegyenlítettnek hirdetett renaissance művészetben is. Éppen a testnek és léleknek ez az elágazódása az, ami által Ghiberti, Donatello, Botticelli és társaik érzésben és felfogásban annyira eltávolodtak a görög művészettől. Michelangelóról pedig, aki Szent Péter-templomtervéről maga mondta, hogy benne Pantheont forrasztotta a Konstantinus bazilikára, joggal jegyezheték meg, hogy szobraiban a belvederei torzót a gótika szellemével töltötte meg. Ez a divergencia az oka annak, hogy az egész újabbkori művészet az antikkkal szemben lelki habitusában és kifejezésében bonyolultabbnak látszik, s ez a magyarázata annak, hogy e divergencia hiányát a modern ember könnyen hajlandó fogyatékoságnak minősíteni. Így érthető meg a barokk lelki örökségével telt klasszicisták tévtanítása a görög „lelketlen” szépségről.

Pedig ha a görög művészet csak lelketlen szépségek példatára volna, akkor a hozzá való igazodásnak nem lehetne termékenyítő ereje. Aki a görög kultúra alkotásaiban csak a formai megoldás tökéletességét látja, mint a klasszicizmus esztétikája, abból az ez alkotások termékenyítő átélésére való képesség hiányzik. Bárminő furcsán hangozzék is, mégis kétségtelen, hogy Canova és Thorwaldsen számára az antik művészet illetésének nem volt meg az a fölszabadító, élményszerű jelentősége, aminek a gótika mesterei, Michelangelo vagy Rodin magukraismérésüket köszönték.

Az átélést itt tudatos, programmszerű csodálat helyettesítette. A görög kultúra alkotásaiban forma és tartalom elválaszthatatlan egységbe forr össze. Egy nagyrahivatott faj lelkében termett legnagyobb és legmélyebb etikai és szellemi értékek kaptak bennük általános érvényű fogalmazást. A művészi alkotások etikai, nevelő szerepét és jelentőségét a görögök mindenkor hangoztatták és nagyratartották. Aristophanes szerint a költő igazi hivatása, hogy az államban az embereket jobbakká és nemesebbé tegye. Aristotelesnél pedig az éthographos a legnagyobb elismerést jelenti. Oly művészeket illet meg ez a jelző, akik alkotásaikban az önfegyelem által kifejlesztett akaratkultúrának az átlagos méreteket meghaladó példaképeit állítják elének. A görög kultúra a test és a lélek harmónikus kiképzésén nyugodott. A szenvedélyek hatalmát nem ismerő önuralom, a mérséklet, a külső és belső rendtartás a görög lelki kultúra eszménye. Ennek a szolgálatába szegődik a művészet, mely megmutatja, minőnek kell lennie az embernek. Ebben az értelemben a művészet az ideálokat, a tökéletesség utáni vágyat szemléltető élmények útján élesztve és ébrentartva a görökség nagy nevelője lett. A görög atlétaszobrok a szentélyekben ugyanannak az eszményhitnek az eleven erejét hirdették, melyről a költők szóltak, a bölcsök tanítottak, s amelynek tételei ott ragyogtak a delphii Apollo-templom homlokzatán. Egy kultúra, melynek egységes, faji lélekből fakadt és faji öntudat által táplált eszményhite még a kisebb tehetségeket is fölemelte és csodákra képesítette, mely az élet hajszálereibe is beszívárgott, — minő példa és tanulság ez éppen számunkra, kikből a lelki egység és az eszményhit annyira hiányzik!

Aki meg akarja tanulni, hogy a művészet értékelésének nem a természethez való viszony a legfőbb mértéke, annak számára is a görög művészet a termékenyítő tanulságok egész sorát szolgáltatja. A művészet a görökség felfogása szerint nem utánzás, hanem teremtés. Teremtés, mely az ember s a lét lényegét, igazi értelmét koncentrált tisztaságban s kinyilatkoztatásszerű világossággal állítja elének. Művészet, mely ezt nem teszi, mely mögött világszemlélet és világnézet dynamisa nem áll, játsszék bármily virtuozitással az ellesett formákkal, megszűnt lelki hatalom lenni. A görög művészet nagy mesterei sohasem tapadtak a valósághoz. Őket is, mint Platont, látóvá tette a sóvárgás az örök szépség felé, melynek csodás titkait lelkük a teremtés szent hevével kereste és ostromolta. Μεθ' ἰέπου πνεύματος — mint Platon mondaná. Ez a kor a szolgálai másolást és utánzást, a tömegrenyhesség átkát nem ismerte, hanem minden téren a tehetségek és képességek csodálatos értékpazarlásával dolgozott. A görög művészek a legegyszerűbb, legmindennapibb tárgyat a feldolgozás által mindenkor kinyilatkoztatásszerű élménnyé tudták tenni. A görög műalkotás nemcsak a szemre hat, hanem egyben világnézet és erkölcsi felfogás kifejezése. Hit és meggyőződés árad róla felénk, mely hitre és meggyőződésre nevel. S éppen ennek a hitnek és meggyőződésnek az ellenállhatatlan varázsa, nem pedig a külsőleg megközelíthető tudás volt az az erő, mely a görög művészetet világhatalommá tette.

Igen, a görög kultúra csodálatos értéktermelésével és példaadásával már életében világhatalommá lett, s mint a népek öntudatraébredésének és magáraismerésének eszköze, már életében világjelentőségre tett szert. Perikles a zenitjére hágott faji öntudat ihletében államférfiúi éleslátással ismerte föl a görökség világtörténeti hivatását, midőn híres halotti beszé-

dében büszkén hangoztatta, hogy a görög nép szabadságban fogant kultúrájával az összes népek tanítója lett. S a görögség erre a szerepére már a Kr. e. VII. században fölkészült, midőn fürge rajokban megszállva a Földközi tenger partvidékeit a phoenikiai ipar és kereskedelem hatalmát véglegesen megtörte. Leleményességük és formaérzékük hamarosan úrrá lett az összes hadállásokon. Itália és Karthago sírleletei egyaránt tanuskodnak a görög import rohamos térfoglalásáról. De a görög faj istenáldott képességei az ősi Keletet is hódolásra készítetik. Sanherib asszir fejedelem a monumentális görög építészet első próbálkozásai idején már építkezéseivel görög kőfaragókat foglalkoztatott. Phoenikia királyai az V. század elejétől kezdve Egyiptom helyett görög műhelyekben rendelik meg szarkofágjaikat. A görög kultúra az ellenséges Perzsiában it tárt kapukra talált. A királyok susai palotájukat a görög ötvösművészet remekeivel ékesítik, s Polykletos egyik tanítványa, Telephanes egész életét szolgálatukban töltötte. A satrapák udvarában megtelepedett görög művészek pedig az új környezetben hajlékony szellemükkel egy sajátos módon kevert, felfogásban perzsa, de formakezelésben görög művészi stílusnak lesznek megteremtői, melynek hatása a perzsa építészet és szobrászat emlékein is érezhetővé válik. Ugyanaz az ötletes simulékonyság és alkalmazkodási képesség segítette elő a görög kultúra gyökérverését a Fekete tenger északi partjain, hol már a Kr. e. VI. század első feléből való skytha leleteken jön elemek erőteljes beszüremlését állapíthatjuk meg, s nyomukban a helyi képzelet zavaros vonalcsavarodásaiba tisztultabb, szerves életérzés költözik. A IV. század második felétől kezdve a skytha tumulusok fölszerelése már tisztára görög. S jellemző, hogy ezek a szűk látókörrel meggyanusított (Spengler), idegenbe szakadt görögök ezüst edényeik domborművein a skythákról s az északi Oroszország nomádjairól Herodotos és Hippokrates leírásait felülmúló etnikai jellemképeket hagytak reánk. Phrygia és Lykia is hamarosan jön kultúrterületté lett. A sírtornyok és szarkofágok reliefdíszét görög mesterek faragják. Az Itáliában megtelepedett etruszkok faji művészete pedig a görög formaérzék életadó melegében érlelődött.

Nagy Sándor népe, a kemény és harcias makedónok már a Kr. e. V. század folyamán szoros kapcsolatba kerültek a görög kultúrával. Archelaos király udvarában egész sora fordul meg a görög szellemi élet kiválóságainak, közöttük Thukydides, Agathon és Euripides, aki élete utolsó, költői sikerekben gazdag éveit itt tölti el. Itt írja az aulisi Iphigeniát, melyben büszkén kiáltja világgá a görög faji öntudat alaptételét: „a barbár szolga, de Hellasz népe, az szabad!” Néhány évtizeddel később Isokratesnél ez az öntudat faji jellegét már elveszti, s tisztára kultúröntudattá lesz. A görögség szerinte nem a faj, hanem a kultúra közösségét jelenti.

Aristoteles lánglelkű tanítványa, Nagy Sándor, Isokrates szellemében járt el, midőn világhatalmi koncepcióját nem a görög fajnak, hanem a görög kultúrának — történetileg az előző századok által már igazolt — mindenható erejére építette föl. Napoleon is a francia kultúra erejébe vetett hittel indult világhódító útjára, miután e kultúra formakincse már előzőleg európszerte fölszívódott, s még a konzervatív Keletet is karjaiba zárta, amint ezt a skutari temető síremlékeinek ornamentikája is igazolja. A hellenizmus korában a görög épp úgy világnyelv lett, mint a francia a XVIII. században. Fülöp és Nagy Sándor kancelláriájának görög volt a hivatalos nyelve. Nagy Sándor számára hadvezérei és tudósai görögül írták jelenté-

seiket, s biztosra vehető, hogy Scipio és Hannibal is görög nyelven tárgyaltak egymással.

Nagy Sándor, kinek lelkében először fogant meg a világbirodalmi gondolat, zseniális céltudatossággal látott hozzá tervei megvalósításához. Hódító útjában, amerre járt, mindenfelé görög városokat alapított, azzal a céltalattal, hogy kristályosodási pontjai legyenek annak a világkultúrának, melynek gránitszikláira világbirodalmát építeni akarta. Napnyugattól napkeletig egymás után gyúltak ki a görög irodalom, művészet és tudomány őrüzei, melyek fénye századokon át vezére és ébresztője lett a népek lelki fejlődésének. A görög tragédiaköltők otthonosak lettek Egyiptomban épp úgy, mint Babyloniában, az örmények és parthusok között épp úgy, mint a távol indiai tartományokban, ahol, mint tudjuk, még a Kr. e. II. században is divatban volt a görög színjáték, s hol a helyi drámairodalom is valószínűleg ez ösztön nyomán kelt életre. De szerepet kapott a görög tragédia a nevelésben is. Plutarchos szerint Perzsia, Gedrózia és Baktria előkelő ifjai Sophokles tragédiáit szavalták.

A hellenisztikus világkultúra kiegyenlítődének a művészet még a nyelvénél is hathatósabb eszköze volt. A világigények szolgálatára megérett görög alkotó erő és formaérzék elárasztja termékeivel Syriát, az arabiai sivatagot, Baktriát, a Jordán s az Indus partvidékeit. A petrai sziklasírok tépett, nyugtalan homlokzata a hellenisztikus barokk építőművészetnek egyik legérdekesebb fejezete. A görög jellemportrénak tán legkimagaslóbb példáit a baktriai fejedelmi érmeek szolgáltatják, s a Pompejus-verő, félelmes Mithridates lobogó szellemről és vad elszántságról tanuskodó vonásait is görög véső őrizte meg számunkra. A görög vallási és mitológiai képtípusok Kína és India művészetét is megtermékenyítették, hol a gandharai kolostorok vidékén működő szobrásziskola a görög formakezelés értékesítése révén az indiai művészet sorsát századokra meghatározta. De építőművészeket is adott a görögség Indiának, akiknek sorából azonban csak a Kanishka indoskytha király szolgálatában működött Agesilaosról van hiteles tudomásunk.

A görög magvetés, amerre hullott, mindenütt friss aratásra érlelte meg a lelkeket. Még a hagyományaihoz legszívósabban ragaszkodó Egyiptom is görög befolyás hatása alatt művészetében egészen új kifejező eszközök birtokába jutott. Azt az anatómiai tudást, s a hullámzó húsfelület ábrázolásának azt a meggyőző valószerűségét, amit a berlini és a bostoni ú. n. zöld fejek, s a Tigrane—Pascha-reliefeken látunk, csak a görögök által Alexandriában fölvirágoztatott, rendszeres bonctani tanulmányok teszik érthetővé.

Rómát, — hiába volt a fáját féltő Cato minden ellenkezése! — már a Kr. e. III. századtól kezdve elárasztják a görög rhetorok és filozófusok, s tanításaik nyomán kigyúlnak és fölzsabadulnak a lelkek. A legnagyobb államférfiak: Scipio, Sulla és Caesar görög levegőben érlelődtek erőteljes, határozott egyéniségekké. Az a Róma, mely egész irodalmát és művészetét a görög kultúra termékenyítő áramlatának köszöni, e kultúra világhatalmát világraszóló szervezettségével évszázadokon át védte és biztosította. A görög szellem világhivatására Róma szolgálatában rendezkedett be véglegesen az egész világon. Ennek a szellemnek a győzelmes erejét hirdetik a Hispániától Arábiáig húzódó hatalmas romvárosok, melyek egyben a

császárkori antik kultúra görög kezekben érelt, nivellált egységének is legbeszédesebb bizonyágai.

A görög szellem és alkotóerő az antik kultúrának a Kr. u. IV. században bekövetkezett katasztrófája után új feladatok és új eszmék szolgálataiban is tovább táplálta a világot. Az új kultúrák kialakulásának a színhelye továbbra is a hellenisztikus Kelet. Itt teremnek, s innen indulnak útjukra a legnagyobb tehetségek. Maga Pál apostol is syriai származású, s az ókeresztény művészet fejlődését a görög hagyományokkal telített Alexandria, Ephesos és Antiochia irányították. Bizánc és az Iszlám művészetének bölcsőjét ugyancsak a hellenisztikus Kelet ringatta. Bizánc szellemi életének vezéralakjai Kis-Ázsia szülőttei. Nem véletlen, hogy a bizánci építészet legnagyobb remekének, a konstantinápolyi Aghia-Sophiának kisázsiai mesterek: a miletosi Isidoros és a trallesi Anthemios az alkotói. És azon sem csodákozhatunk, hogy az Omajjádok qusseir-amrai vadászkastélyának falképein még görög formaérzék lüktetését érezzük. A román építészeti stílus is, úgy látszik, kisázsiai talajban gyökerezik. A keresztény templomtornyok és az iszlám mecsetek minaretjeinek őseit pedig a nagyírú alexandriai Pharos szolgáltatta.

Mint a Pharos révbehívó fénykévéje a hajósokat, úgy vezette a következő századokban a keresőket, a tévelygőket és irányvesztetteket a görög kultúra példaadó ereje az önismeret megváltó útjára. Ez a kultúra lett az a tükör, melyben az ember önmagát s a környező világot, saját hivatását és képességeit újra meg újra fölfedezte. Mint a legnagyobb példa és a legtermékenyítőbb tanúság érezte hatalmát nemcsak a renaissance, hanem a lelkileg tőle annyira idegen gótika és barokk korában is. A gótikus szobrászok az architektonikus kötöttségéből felszabadult emberi test teljesebb megértését a görög művészetnek köszönik. Villard de Honnecourt s a reimsi mesterek vázlatkönyvei görög alkotásokkal telnek meg, s ez útmutatás nyomán lelkükben az új szépségeszmény tisztultabb és érettebb alakot öltött. Az antik művészeti ideáloknak irányító és szabályozó jelentőségét a barokk legerőteljesebb és leghatározottabb művészegyeniségei is elismerték. Lorenzo Bernini, aki szerint az olasz nép művészi fölnyét antik műkincseinek köszöni, a természet megértésének útja gyanánt az antik emlékek tanulmányát jelöli meg.

Mint Michelangelo s legújabbán Rodin példája is mutatja, az igazán független, nagy művészellemek szabad fejlődését az antik művészet emlékeivel való eleven kapcsolat sohasem gátolta, hanem csak segítette és erősítette. Michelangelo a Laokoon átélése után talált igazán önmagára. Rodin önvallomása is világosan beszél: „Az antik művészetből indultam ki, de Itáliába érkezve Michelangeloba lettem szerelmes, s ez a szenvedély műveimen bizonyára érezhető. Azóta, utolsó korszakomban újra visszatértem az antik művészethez“. Hogy az antik kultúra alkotásaiban rejlő termékenyítő és fölszabadító ihlet részeseivé legyünk, ennek persze nem a klasszicizmus által programként hirdetett utánzás a módja. Ez a program az embert a görög kultúra révén nem önismeretre, hanem sajátos énjének föladására ösztönözte. Pedig minden, ami igazán nagy és jelentős e földön: egyetlen és utánozhatatlan. Minden létezésnek, a műalkotás életének is vannak külsőleg meg nem közelíthető misztériumai, mélységei, melyekkel szemben tehetetlen az értelem mérőnjára. Ide csak az átélés és az átérzés segít. S ennek az átérzésnek és átélésnek van igazán termékenyítő ha-

talma. A műalkotás tisztán optikai és átélés útján való birtokbavétele között óriási a különbség: az egyik inkább csak mechanikai, a másik lelki el-sajátítás. Az előbbi inkább csak megterheli, az utóbbi fejleszti a lelket. Amit megtanultam, az az enyém; amit átéltem, az énem részévé lesz. Amit megtanultam, azt el is feledhetem, amit átéltem, az kitörülhetetlen nyomot hágy lelkemben. A tanulás inkább passzív, az élmény aktív folyamat. Az ember lelki fejlődését nem ismeretek, nem a tudás, hanem élmények irányítják. Élmények irányítása nélkül tengődés a lét. Élni csak az tud, aki a lét örök értékeit, — mint Goethe kívánja, — nap-nap után újra fölfedezi. Az ilyen fölfedezésre azonban csak élmények képesítenek. A lét lényege és igazi értelme csak elhatározó, nagy élmények fényvillanásaiban világosodik meg előttünk. Lelkünk ilyenkor látóvá lesz Platon értelmében. S ez a meglátás táplálja hitünket, vezérli vágyainkat és törekvéseinket: az örök, az isteni felé. Éppen ezért a nevelésnek nem a pusztá ismeretközvetítés, hanem a termékenyítő élményekre való képesítés a legnagyobb és legnemesebb föladata.

A humanisztikus nevelés is akkor tölti be igazán hivatását, ha a görög kultúra példáival termékenyítő élmények útján oltja be és tartja ébren bennünk: az igazság szeretetét, a tökéletesség vágyát, az eszményekbe s a haladásba vetett hitet, azokat a görög lelkekben fogant tulajdonságokat, melyek a görög emberi ideált, a platoni *ἔμπροσθεν ἀνθρώπου*-t eltöltötték, s amelyek ezt a fajt csodákra képesítették. Akinek lelkében Phidias és Platon élménnyé lett: az emberi mivoltában és hitében megerősödvé indul további útjára. Ha az így értelmezett humanisztikus nevelést egyszer száműznék e földről, — akkor az emberi kultúrának is bealkonyodott.

Ki merné tagadni, hogy a forrongó, bomlott lelkű, irányt vesztett modern embernek, bárha körülötte és fölötte mindenféle technikai vívmányok berregnek és kattognak, mégis nagy, minden korok embere között talán a legnagyobb szüksége van az antik kultúra példái által nyújtott termékenyítő élmények tanulságaira, hogy lelkében újra megerősödjék az eszményhit, az örök igazságok utáni vágy s a hagyomány tisztelete.

A Medeia egyik karénekeben a komor Euripides lelkéből himnuszi szárnyalással tört ki annak a kulturának a rajongó csodálata, melyet a világ az ő kis Athénjének köszön:

Ósidőktől áldott Erechtheus törzse,
A boldog istenek kiválasztott népe,
Nektek érleli és termi a szentelt mezők
Örök életű talaja
A magasztos tudomány szellemi kenyerét.
A lég oly enyhe s a menny oly tiszta,
Mily édes itt a vándorlás!
És a múzsák tiszta, szűzies karának
Magas, harmonikus dalához Athén adta
A legzsebb akkordokat.

Hol a Kephisos vize édes-csacsán csobog,
Aphrodite frissítő nedűt ott merít.
A harmatot a szellők lenge szárnya viszi
Kerteken, réteken át,
A rózsafakadásnak vége soha sincs

S az istennő a legfrissebb hajtásokat
 Illatos koszorúba köti,
 A tudomány mellé társul küldi
 A művészetet, a bájt, a törekvést s a vágyat:
 Itt minden emberi képesség szárnyas életre kel.

Ugyanezeket a képességeket Goethe egyik költeményében („Die Poesie“ a „Parabolisch“ c. ciklusban) mint a legértékesebb istenadományokat sorolja fel. A görögség által fölfedezett örök emberi értékek csodálatában így forr össze Euripides és a „platoni ἑρωτικὸς ἀνὴρ“ legtökéletesebb modern képviselője Goethe. S ez a csodálat továbbra is élni fog a lelkekben, amíg csak hívő és törekvő ember lesz e földön.

Hekler Antal.

BELENÉZEK AZ ÉJBE

*Belenézek az éjbe, mely elnyel,
 Belenézek.
 Jön-e hajnal az éji homályra?
 Vagy, mint a nap esti sugára,
 Elenyészek?*

*Bíborra te fested a felhőt
 Esti sugár.
 Ni, a felhők fodra miként ég,
 S megszépül a föld, az imént még
 Pusztá, kopár.*

*Búcsúzó lelkem is így néz
 Vissza reád,
 Sanyarú ínséggel ijesztő
 De újra derengeni kezdő
 Pusztá világ.*

*Fényt hint le a lelkem az ég s föld
 Pereméig,
 Maradna tovább, de hiába,
 Beleolvad az éjbe, az árnyba
 S elenyészik.*

Vargha Gyula.

A ZSARNOK

Galeazzo herceg új főhadvezére diadalívек alatt vonult be Milanóba. A város felhalmozta visszatérő harcosai elé bámulatos gazdagságát, melyet Galeazzo bölcs uralkodása alatt gyűjtött; kincseket érő ruhákban a polgárok; az erkélyekről aláhulló szőnyegek méltóságtelesen imbolyogtak a szélben, a szegény nép a herceg vendége volt a városzerte felállított lacikonyhákön.

A francia király kisebbik leánya, aki egy római kolostorba menet átutazóban volt a városon, nem győzött csodálkozni a páratlan pompán és sajnálkozott, hogy a herceg, kit még sosem látott, nem volt ott. Azt beszélték, titkos célja volt a kiráyleány itt-tartózkodásának: a francia udvar szívesen látta volna rokonául a hatalmas milanói herceget, aki eddig megrögzött cölibátusban élt és akinek semmiféle ágyasáról sem tudott a botránykrónika. Mondják, megtartóztatta magát a szerelemtől, nehogy a szenvedélytől elvakultan egy asszony kelepéjébe kerüljön.

A menet a piacra ért, hol a tömeg legnagyobb, legdíszesebb volt. Különös hírek keringtek; honnan eredtek, nem tudni, de mindenki biztosra vette, hogy a mai ünnepélyes napon megtörténik, ami még nem fordult elő: a herceg bejön a városba, ide a piacra, hadvezére elé. A legfeszültebb kíváncsisággal várta jövetelét mindenki — hiszen jóformán azt sem tudták, milyen az alakja, milyen színű a haja és hány éves. Mert gyermekkorától fogva, hosszú uralkodása alatt, egyetlenegyszer ki nem mozdult várából és sosem látta a várost, melyet akkora gonddal és akkora bölcseséggel kormányzott.

A hadvezér, kövér, hatalmas katonaember, megállította lovát a dóm előtt. Nem volt még ismerős a milánói udvar szokásaival: úgy képzelte, hogy a herceg elébe fog lovagolni, megveregeti vállát az egybegyűlt nép előtt, azután várába hívja fejedelmi lakomára, — folyik a bor hajnalig, a herceg megtegeződik vele és azontúl nagy, igaz barátságban élnek.

Most trombitaszó hallatszott, s belelovagolt a térre talpig vasban a herceg félelmes testőrcsapata: megannyi óriás, merev tekintetű magyar és német, akik sosem érintkeztek a városbeliekkel.

A testőrök sora szétvált. Most mindenki azt hitte, hogy a herceg fog előlépni, s ezer meg ezer szem találkozott egy pontban. De akit láttak, az csak egy öreg, szikár bencés volt, a herceg cancelláriusa. A szerzetes alázatosan meghajolva közölte a hadvezérrel, hogy a herceg nem jöhetett le, nevében ő veszi át a jelentést s adja át a további utasításokat, — közölte az intézkedést is, hogy a vezér és a zsoldosok parancsnokai a tanács házában megvendégtessenek.

A hadvezérnek imént még diadalmas arca elsötétedett és lehorgaszott fővel követte a kis öregembert a tanács házába. A francia kiráyleány még aznap továbbutazott.

A szőnyegeket bevonták, a virágokat szétszórták, mélyen a szemükbe húzták kalapjukat az emberek és nem ízlett az ingyen lakoma sem. A polgárságból most újra kitört a gyűlölet, melyet egy percre feledni látszott. Ha két ember koccintott szótalan-összenézve, azok a zsarnok vesztére ittak; ha az ifjakat elfogta a tizenhatévesek névtelen lelkesedése, zsarnokgyilkosnak képzeltek magukat; az öregek pedig csak azt sajnálták, hogy nem érik meg a nagy napot. A láthatatlan zsarnok sötét árnya újra ráfeküdt a városra.

A herceg pedig, aki nem ismert pihenő-napot, s bort életében nem ivott, eznap is hajnalban kelt és végük-láthatatlan kormányzati teendőit végezte. Csak egy pillanatra nézett ki az ablakon s aztán közömbös mosollyal fordult kincstárosához: „Mennyien vannak! Mind az én adófizetőim, én meg senkinek sem fizetek adót.“

Ezt már sokszor hallotta tudományokban megöszült egyházi emberekből és szerecsen szolgálóból álló környezete. Nem volt egy milánói sem közöttük; mert Galeazzo úgy fogta fel a polgárok gyűlöletét, mint valami eredendő betegséget, melyet a milánói gyermekek már bölcsőjükből magukkal hoznak és melytől ott senki sem ment. Tudta, hogy semmiféle zsarnoki önkény, kegyetlenség nem tapad nevéhez, csak az összeesküvők vére, állandó önvédelmi harcának áldozataié — és mégis, aki Milánóban az utóbbi negyven évben született, az mind a zsarnokgyilkosság jegyében jött a világra.

És míg kint a tömeg leverten szétozlott, a belső vár másfajta ünnepet ült. Ezen a napon lett tizenhatéves Ipolytto (vagy Lytto, ahogy becézve nevezték), a legbelsőbb szolgálatra rendelt nemes-apród, az egyetlen, akihez legalább látszólag emberi érzelmek fűzték Galeazzót. Ebből az alkalomból a herceg megajándékozta a fiút egy művészi ötvözetű törrel, mintegy jelképezvén, hogy aki eddig mint gyermek hűséggel szolgálta, attól elvárja, hogy ezentúl mint férfi védelmezze fegyverrel és férfierővel. Lytto nagyon örült, nem az ajándéknak, hanem annak, hogy ajándék, egészen szertartástalan hévvel csókolta meg Galeazzo gyűrűs, hideg kezét. A herceg mosolygott a fiú ragyogó örömen és megsímogatta fejét. Lyttónak pedig mindenkifőlött boldog óra volt ez, mert nem emlékezett olyasmire, hogy valaha bárki is gyöngéd kézzel érintette volna hosszú aranyhaját.

Tizenhat évvel azelőtt történt, hogy Ipolytto (egy magasrangú és a hercegi udvarhoz nagyon közelálló asszony bűnös szerelmének gyermeke) a világra jött, és vele együtt, úgy látszott, a nagy botrány. Ezt a mindentlátó, pletykálkodásában határtalan milánói nép előtt eltitkolni nem találtatott semmi mód. Galeazzo akkor elhatározta, hogy maga mellett neveli fel a gyermeket, ráborítva a személyét övező láthatatlanság fátyolát. Az idő mult és hovatovább nagyobb tervei lettek a fiúval: észrevette, milyen kincs ez a gyermek, aki születlenül, hazátlanul, tradícióatlanul növekszik fel udvarának hideg és tiszta levegőjében; úgy gondolta, hogy ha a fiút fogékony ifjúságában távoltartja a milánói mániákus eszmekörtől és ehelyett környezetének fegyelmezett szelleme fogja áthatni és személyének hideg varázsa, akkor sosem fogja a fiú lelkét az árulás vagy pláne a zsarnokgyilkosság ördöge megkísérteni és hívévé lesz, akiben minden körülmények közt megbízhatik — mert ilyen egy sem volt.

Ezt a tervét is, mint mindent, pontosan és körültekintéssel hajtotta

végre. Így történt, hogy a kis Lytto már tízéves korában elhagyta gyermeki játékait és napját a herceg szolgálatában töltötte; komoly volt, természetből fogva lelkiismeretes és jól megfelelt feladatának. Galeazzo tréfásan eleven emlékezetének nevezte, mert a fiú udvariasan figyelmeztette, ha valamit elfelejtett. A herceg ebben az időben már öregedni kezdett; nemcsak emlékezte gyöngült, hanem fázékony is lett és Lytto tisztelte párnákkal, szőrmékkel, puha zsámolyokkal támogatni a könnyen hülő testet. A túlságos szellemi munka megdöbentően érzékennyé tette Galeazzót; nem tudta elviselni az erős fényt és a zajt, a lomposágot és a piszkot, pihenő óráiban csak Lyttót engedte maga közelébe, akinek lépte csendes volt, mint a macskáé, fiatal teste fehér a külső tisztaság és belső ártatlanság jegyében, nagy, álmélkodó szemének tekintete megnyugtató, az egész fiú pedig olyan volt, mintha templom félhomályából öltött volna testet.

És Galeazzo, aki mindenkivel egyaránt finom és hidegen előzékeny modorban bánt (tudván, hogy éppen szertartásos udvariassága, geometrikus mosolya által kelti fel a vele érintkezőkben emberentüli, bizáncias hatalmának érzetét), Lyttóval szemben még finomabb volt, mint a többiekkel; minden reggel tréfálkozott vele, minden délben megajándékozta valami édességgel és minden este megkérte, foglalja nevéet gyermeki imáiba. Így csakugyan azt a látszatot keltette, mintha Lytto közelebb állna szívéhez. Pedig mindezt csak azért tette, mert tisztában volt vele, hogy a gyermek csak a gyöngédség iránt fogékony; így tehát ez a szeretetteljes bánásmód szintén beletartozott kormányzati rendszerébe. Nem szerette Lyttót sem jobban, mint mást, nem is engedte volna meg magának ezt a szeretetet, tudván, hogy egy kegyenc milyen veszedelmes lehet uralmára.

Elmúlt tehát ez az ünnepség is. A napok szertartásos egyformaságban teltek: hajnalban keltek a kiáltva ébredő madarakkal, mindenkire pontosan előírt munkaköre várt. Lytto életébe csak tanulmányai hoztak változatosságot. A herceg tudós titkárai tanították és Galeazzo nagy örömeire meglepően rövid idő alatt sajátította el a latin, majd a görög nyelvet, a klasszikusok hivatott élvezőjévé növekedvén. Ezek a tanulmányok fokozták komolyságát: ami eddig ösztönös volt, vallásossága, szerénysége és Galeazzo iránt való tisztelete, most a férfi-ember tudatos, mély tulajdonává kezdett válni.

Mindazáltal most, hogy szeme felnyílt, észrevette, hogy vannak dolgok belső-önmagában, melyeket nem tud megérteni. Egy idő óta különös érzések fogták el néha; a zene, melyet gyakran élvezett a zenekedvelő Galeazzo oldalán, ok nélkül való nyugtalanságba és szorongásba kergette; szeretett kinézni a vár íves ablakain a városra, mely ismeretlen, fenyegető pompában hallgatott a csillagos ég alatt; könnyeket ontott Nysus és Eurialus történetén, furcsa és kalandos hőstettek után vágyódott és a barátság ikercsillagzata kísértett álmaiban. Magányos-volta gyötörte és ilyenkor még nagyobb gyöngédséget érzett Galeazzo iránt, az egyetlen iránt, aki törődött vele, mert a komor udvari népek jóformán észre sem vették. Nem győzte várni, hogy szeretetének valamiféle jelét adhassa.

Egyszer aztán alkalma nyílt rá, ha szomorú is. Galeazzo az átvirrasztott téli éjtszakák, folytonos munka és maganemkímélés miatt betegségbe esett, lázálmai voltak és az orvosok aggódtak életéért. Míg körü-

lötte a kétségbeesés járkált lábujjhegyen, Lyttónak ezek voltak ragyogó napjai; állandóan a beteg mellett, gyönyörűséggel áldozta fel éjszakáit és kedves tanulmányait, orvosságot méregetett, pontosan, mert egy cseppel több halálos lehetne, borogatásokat készített és boldogan érezte, hogy aki senkire sem volt rászorulva, annak számára ő most nélkülözhetetlen. Mert Galeazzo semmiféle formában sem túrvén asszonyt, fecsegőt, méregkeverőt a közelében, csak a fiú asszonyosan gyöngéd, szeretet-tanította ápolásától remélhette gyógyulását: ezt hovatovább mindenki érezte és Lytto korlátlan hatalmat nyert a lefüggönyözött betegszobában, hová Galeazzo ingerlékenysége következtében jóformán senki másnak sem volt szabad belépnie. És Lytto szerényen viselte ezt a hatalmat, szeretetének egyetlen, kétélű jutalmát.

A várkápolnában misét mondtak Galeazzo felgyógyulásaért; az udvarnép fáradtan, érzéketlenül pörgette olvasóját, a zsoldos-testőrök komor sorokban álltak, Lytto is lejött kis időre, a Szeretet Lelkéhez könyörögni. Úrfelmutatáskor minden erejét összeszedte, hogy szíve legmélyéből imádja és kérje az oltáron Megjelenőt, — és hogy áhítata bensőségebb legyen, elképzelte, hogy Galeazzo már meghalt, felravatalozva fekszik, pánélban, testőrei közt. Akkor eszébe jutott a herceg nagy karosszéke, melyben ézentül senki sem ül prémei közt; egész élete céltalannak, értelmetlenül állott előtte, magányosan, mint a tenger, és hangos zokogásra fakadt. Sírván megértette, hogy szeretet nélkül nem volna benne élet, nem érezné a Szeretet Lakomájának csodálatos ízét, mert a végtelen üres világokban, ha nem volna mit szeretnie, talán Isten lelke sem lebeghetne, hiszen az Isten a szeretet.

Könnyei közt könyörgött tovább. Galeazzo láza pedig nemsokára elmúlt és a gondos ápolás alatt kezdte visszanyerni erejét. Verőfényes téli délelőttökön azután sokszor ültek kettesben a vár terraszán, Lytto lantja kíséretével mélyértelmű olasz szerelmi dalokat énekelt, Galeazzo beesett arca néha csaknem jóságos kifejezést öltött, amikor a fiún jártatta bágyadt szemét; a beteg herceg tréfás történeteket tudott mesélni diákokról, festőkről, jókedvű özvegyekről: emberekről, akiket sosem látott, csak a könyv olvasás jóreménytelen vágyódásával ismert. Beburkolt, görnyedt alakján most, hogy elhagyta magát, látszott, hogy öreg lett.

Alattuk fürdött napban, apró munkában, gyűlöletben a város. Lytto, mintha azok ott lent nem is lettek volna, külön, csendesebb világban élt, csaknem olyan magányosan, mint Galeazzo, — de mégis egy valaki szeretetében és ez az egy szeretet elég volt, hogy összekapcsolja a többiekkel, akik ott lent lőtottak-futottak ezer szeretet és gyűlölet között. Galeazzo mindennel számolt, csak azzal nem, hogy Lytto idővel megszereti őt; ezen dőltek meg tervei.

Ebben az időben történt, hogy a sibirrek elfogták Orlondhit és tizenegy társát, akik összeesküvést szőttek a zsarnok élete ellen; Galeazzo valamennyiüket halálraítélte. A kivégzésre Lytto is lement a várudvarba. Gyermekkora óta megszokta volt hallani, hogy a herceget meg akarták gyilkolni és hogy azokat az embereket kivégezték; — annyiszor hallotta ezt, hogy rendjén valónak találta. Csak mostanában kezdett gondolkodni, hogy hogy is lehet az? kik azok, miféle elvetemült gonosztevők, akik jóságos ura életére törnek? Rettegve húzta meg magát az udvar egy sarkában, mint aki szörnyeteget fog látni; elkészült mindenre. Legnagyobb

megdöbbenésére azonban a hóhérok tizenkét gyönyörű, emelthomlokú ifjút vezettek fel a vesztőhely lépcsőjén és mindegyik, mielőtt fejét vették, megállapodásuk szerint fennhangon kiáltotta: „Éljen a szabadság! Halál Milánó zsarnokára!”

Lytto végtelen zavarban, lesütött szemmel sietett kis szobájába, mint aki apjáért szégyenkezik és nem érti, miért. De gyermekkora óta megszokta, hogy a csak önmagára vonatkozó dolgok senkit sem érdekelnek, tanácsot tehát senkitől sem kért. Bezárkózott szobájába és felhalmozta az asztalra könyveit, hallgatag szenátusát. Mindenekelőtt azzal akart tisztába jönni, hogy lehet az, hogy a tizenkét ifjú, aki meg akart gyilkolni egy öreg embert, miért nem ment révedező szemmel, reszketve, összetörtén a vérpadra, mint az orgyilkosok, kiket minden lépés mélyebb pokolba taszít? Miért ragyogott körülhordozott tekintetük diadalmasan, győztesen mindhalálig?

Könyvei megadták a választ; a zsarnokgyilkos nem gonosztevő, sőt a legnagyobb hősök közé tartozik. Heroikus pózban jelent meg előtte Pelopidas és fiatal társai, Timoleon, Szicilia felszabadítója, és Livius felidézte elébe Mucius Scaevola büszke alakját, amint megmaradt félkarjával mutat az utána következők hosszú sorára, megtalálta ő is a görög verset, mely lángbahozta Milánó ifjúságát:

Mirtus lombja közé fonom be szablyám,
 Úgy, mint Harmadios s Aristogeiton,
 Mikor a bitorlót megölék,
 S egyjogúvá Athenae lakosit tevék.

— Ezek pogányok voltak — gondolta Lytto —, de a Szentírásban felütötte Judith könyvét, ki gyöngé asszony létere ölt és híre örökkévaló; — a zsarnokgyilkosságot megengedi még maga a szent és szigorú Aquinói Tamás is, kit aztán a francia zsarnok méreggel elveszejtett. Népek és bölcsek egyetértettek abban, hogy zsarnokok halála Istennek tetsző áldozat és belátta csakhamar Lytto is, hogy így van, a „zsarnok” kártékony fenevad, ellensége mindenkinek; — de ki a „zsarnok“?

Tacitus és Suetonius megtanították a császárok viselt dolgaira; falta a lapokat, alig győzte bevárni, mikor sujtja le a véres Nérót a szükségképen való Bosszúállás; ez zsarnok volt, felgyújtotta Rómát, megmérgezte rokonait, megölte anyját, eleven fákyán égette a keresztényeket, örült volt és minden szörnyetegnél undokabb. De Galeazzo — miért volna zsarnok? A rettenetes állati kép, melyet a „zsarnok” szó benne felidézett, semmiképen sem illett össze a herceg szelid, finom és csaknem szerzetesi alakjával. Gyermekkora óta résztvett Lytto a legfontosabb állami megbeszéléseken, Galeazzo széke mögött állva; bár nem érdekelte, ismerte Milánó kormányzatának minden titkát. És tudta jól, hogy Galeazzo soha olyasmit nem tett, mint azok az emberi szörnyek, sőt mindig minden rendületében méltányos és emberséges volt.

Kezdte azt hinni, hogy valami értelmetlen, sátános örület kergeti meghalni Milánó ifjúságát, mint éji pillét a gyertya lángjába.

És akkor kezébe került Julius Caesar története, a legnagyobb uralkodóé, kit jóbarátai öltek meg, zsarnokként, a szabadság nevében. Miért? Megint minden összezavarodott fejében.

Sok-sok napon át hordozta magával ezeket az égető kérdéseket, de azért pontosan végezte munkáját, nyugodt, álmélkodó tekintete meg nem zavarodott. Galeazzo tanítványa volt, senki sem láthatta, mi megy végbe lelkében.

Egy este a kandalló előtt ültek; az álmatlan, lábadozó Galeazzo nagy karszékben, prémei közt, lábánál Lytto, lanttal a kezében. A meghitt, táncoló félhomály emlékeket csal ki mindenkiből, ifjúságról, elmúlt szerelemről — de kettejüknek nem voltak emlékeik. Galeazzo arca a szokottnál is bágyadtabb volt és nagyon jól érezte magát: jól esett a finom, csendes énekszó, a meleg, a beteg ember felelőtlen gondtalansága, s legkivált Lytto közelsége. Hevesen tiltakozott volna az ellen, hogy valamennyire is szereti ezt a fiút; de fogékony volt minden szépség iránt és gyönyörűséget okozott neki Lytto nemes, tiszta jelleme, mely arcában és mozdulataiban megnyilvánult, amint ott ült lágyan lehajtott fejjel és arcára hullt hosszú hajával. Szükségét érezte, hogy beszéljen, szavakkal ölelje körül a fiút, olyanformán, amint az ember a szép szobrot szemével végigsímogatja.

— Sokszor elgondolom, kis Lytto, — mondta hosszú hallgatás után, — milyen csodálatos, hogy nem kívánczol el ebből a hidegpadlójú várból és hogy sosem unatkozol mellettem, aki bizony hallgatag ember vagyok. Látod, most szívesen mesélnék neked, életemből, ha úgy tetszik, — de nincs mit. A téli estéken... mindig így ültem a kandalló előtt, nyári estéken a loggián, szabad időmet a könyvtárban töltöttem, néha a testőrség hadgyakorlatait néztem és sokat dolgoztam, nagyon sokat. Bevallom, szerettem néha a madarak repülését nézni, aztán elszállt velük sok-sok év és én öreg lettem. Ugye, unalmas história?

Lytto ujjá reszketett a lanton, így még senki sem hallotta a herceget beszélni.

— Fiatalkorodban sem mentél ki, uram, Milánóba?

— Nem, fiam. Ha kimentem volna, megöltek volna abban az órában.

— De hát a testőrség?

— Lytto, te talán azt gondolhatnád, hogy gyáva vagyok. Meglehet; ki mondhatja, hogy ismeri magát? — de a gyávaságtól mégis csak elszokik, akinek százazrek élete van a kezében és mindent merhet. Nem, Lytto, nem a gyilkos törétől félttem én, hidd el, hisz ezt, gondolom, úgysem fogom elkerülni; nem attól, — én a gyűlölettől iszonyodtam, tudod, a rabszolga-gyűlölet undorító levegőjétől, amely megfojtott volna odaient. Kezdem azt hinni, hogy ez volt legnagyobb művem: embert így gyűlölni nem tudtak soha.

Lyttóból kitört a szó.

— Uram, a minden szentek nevére, miért gyűlölnék téged, aki jó vagy, szentéletű és mindig a javukat akartad?

Galeazzo vállat vont:

— Nem tudom és nem érdekel. Öbennük van a gyűlölet, nem bennem; az én lelkem tisztán fog megjelenni az Itélet előtt, — én képtelen vagyok a gyűlöletre.

Lytto felugrott:

— Uram, én most lemegyek és megmondom nekik, hogy nincs igazuk!

Galeazzo mosolygott, élesen, mint valami kés.

— Csillapodj le, fiam, aztán majd tovább beszélhetünk. Kerüld a heves gesztusokat és hangos beszédeket. Hidd el az öregebbnek, Lytto, ezen a gyűlöleten nem lehet segíteni, amíg az emberek másak, egészen másak nem lesznek, mint te, mint én, mint mind. Mert bennem önmagukat gyűlölik.

— Nem értelek, uram.

— Egyáltalán nem csodálom és nem is fontos, hogy megérts. Minden élőlény hatalomra törekszik, Lytto. Van, aki tudva, van, aki nem. A polgármester parancsol a céhmestereknek, a céhmestertől félnek a csizmadiák, a csizmadia az inasain uralkodik, az inasnak talán kisgyerekek-öccsei vannak, a kisgyerekek a macskát kínozza, a macskától az egerek rettegnek és bizonytalansággal az egér sem utolsó a szörnyű hierarchiában. Az egér gyűlöli a macskát, a macska a kisgyereket, engem pedig mindenki gyűlöli, mert az enyém a hatalom.

— Megéri, uram, a hatalom a gyűlöletet?

— Költői tropussal élve, Lytto, azt mondhatnám, hogy megéri egy perce a hatalomnak a pokol évezredét. A hatalom persze nem öncél, csak eszköz; de elengedhetetlen.

— Hát mi a cél?

— Kérdezd meg az utolsó sánta koldust Milánóban, az is megmondja neked: — a szabadság. Ez ragyog az álmok tárnája mélyén, mind ezt imádkozza le, ezért hatalmaskodik és gyűlöli a még nagyobb hatalmat, de nincs köztük egy sem, aki tudná, mi az, hogy szabadság. Ezer bilincset raknak magukra a szerencsétlenek: asszonyt, gyermeket, atyafit, állami életet, a test örökös unszolását; mindegyik függ mindegyiktől; ha egyet megütök, mindegyik ordít, ha a bíró felesége kifecmítja a kisujját, nem tudhatod, másnap nem siratja-e hat gyermek börtönben sínylődő apját. Amit ők szabadságnak hívnak, értelmetlen és ocsmány hazugság, mert ha megölnék is engem, egy vagy több százszor rosszabbat ültetnek a maguk nyakára; anélkül nem tudnak meglenni, megszokták odahaza. Szinte azt mondhatnám, hogy saját érdekükben végeztetem ki az összekülvőiket... Furcsa dolog, hogy csak én tudom, a szabadság mit jelent — mondta felemelkedve. — Szabadnak lenni, Lytto, annyit tesz, mint egyedül lenni: szeretet nélkül, gyűlölet nélkül, félelem nélkül és remények nélkül. Megbírja ezt ember akárki? Milyen szép este ez a mai. Játshatnál valamit, sokat beszélünk...

— Hát ne gondold, Lytto, hogy félek; hiszen elutazhatnék üdülni messze földre, hol senki sem bántana, bevallom neked, néha kifáradtam és gondoltam ilyesmire, de én milánói polgár vagyok, másutt idegen, vendég, nem a magam ura, nem szabad többé. Aztán egyszer úgymeg-ölnék, hát jobb szeretem, ha itthon történik a dolog, hol elérte sorsa apámat is és az őseimet.

— De hát miért, miért?

— Mert ki bírja azt el, hogy más megvalósítsa, amit ő szíve legfelsőbb mélyén akar? A szabad ember örökös figyelmeztetés a többieknek, hogy csak rabszolgák. Tartózkodjál a szenvedélyektől, Lytto. Te igen derék fiú vagy, arcvonásaid is kellemesek. Lehet, hogy sosem fogod megérteni, amit ma hallottál; ha megérted, tanulj belőle. Nem csodálatos,

hogy mennyit beszéltem ma este? De kellemes volt. Most már ideje nyugovóra térni; hogy is mondja a költő:

... et iam nox umida coelo
Praecipitat, suadentque cadentia sidera somnos.

Köszönöm, Lytto, hogy virrasztottál velem.

És megsímogatta a fiú haját.

Lytto csakugyan nem sokat értett Galeazzo szavaiból, mégis valami megnevezhetetlen borzalom fogta el, amíg hallgatta: egyrészt a meg nem értett dolgok iszonyata, másrészt és főképp Galeazzo hangjának nyugodt és szabályos modulációjában volt a rémítő; — amit a szavakból nem értett, azt érezte a hangból: hogy minden emberről úgy tud beszélni, mint akinek semmi közössége sincs velük, mint aki nem-ember.

Szótlatlanul értek be a herceg hálótermébe. Itt Galeazzo elvette Lyttótól a kandalábert és kutató szemmel nézett rá.

— Még valamit mutatok neked, Lytto. Bizonyára nem láttál még engemet lefestve; nem is igen szoktam mutogatni. De ma este jókedvű vagyok; hát nézd.

Félrehúzott egy függönyt és a kandalábert magasra emelve, megvilágította a képet.

A festmény egy hármast ív alatt, arany háttérben magas trónuson ülő alakot ábrázolt, kinek testét sötétzöld bő palástja teljesen beburkolta, sőt elfedte a trónus lépcsőjét is. Közvetlenül a sötétzöld palást fölött fehérlett a rettenetes arc. Lytto hátratántorodott: az arc Galeazzo arca volt és mégsem az övé; az az arc borzalmas nyugalmában, mereven előre-néző szemével már többé nem ember arca volt; szabályos emberi vonásokkal, de túl minden emberi kifejezéssel; nem volt bambán semmitmondó és mégsem lehetett belőle semmit sem leolvasni, — de rejtélyeket sem sejtetett. Egy rettenetes valóság volt, amelynek nincsen értelme és tagadja az Értelmet.

A trónus alatt pedig, a kor hierarchikus modorában, a főalakhoz képest egészen apró emberalakok, nagyon sokan, nagyobbára egyforma arcúak, eltorzult, nyugtalan szomorúságban látszottak nyüzsögni. A trónus fölött, a két oldalsó márványív alatt, az arany háttér meg volt törve és két ki nem dolgozott emberi alak fekete, ijesztő sziluettjét mutatta. A herceg összehúzta a függönyt.

— Ül le, Lytto, elsápadtál, térj magadhoz — mondta. — Hosszú históriája van ennek a képnek. Egyszer, mikor nagy életveszedelemből menekültem ki, le akartam festetni magam, hogy legyen mit felfüggeszteni őseim sorába, ha majd meghalok. Felhivattam Milano leghíresebb festőjét, roppant összeget ígértem neki a képért; szívesen vállalkozott rá. Tudtam ugyan, hogy az a festő engem milánói szemmel lát és úgy fog lefesteni, amint az ő gyűlöletük víziójában élek. De ez engem nem zavart, sőt örültem is kissé neki, mert, mondom, hízelgett a hiúságomnak akkoriban, hogy annyira gyűlölnek, mint embert még soha, és örültem, hogy a festő ilymód meg fogja örökíteni ezt a gyűlöletet. A különös a dologban az volt, hogy a festő, mialatt festett engem, úgy látszik, észét vesztette. Panaszkodott, hogy kísérteteket lát, prófétálni kezdett és hirdette, hogy elközelgett az Antikrisztus; és egy szép napon, nem tudom, honnan szerezte, fölemelt késsel rohant rám; én akkor még nagyon erős voltam, lélekjelenlétem

különben sem hagyott soha cserben, felkaptam egy széket és leütöttem. Aztán kivégezték szegényt, a kép pedig, amint láthattad, befejezetlen maradt: vállam felől kellett volna állnia Szent Györgynek, családom védőszentjének, másoldalt pedig Szent Ambrusnak, Milano pátrónusának, most csak az árnyékuk van ott. Hogy tetszik a kép, Lytto?

— Szép kép, uram, de nem hasonlít rád.

— Akkor jó. Nehogy veled álmodj! Hopp! Esküdj meg, hogy erről a képről senkinek sem beszélsz, különben életeddel játszol.

Lytto szóltanul felemelte kezét.

— Isten veled, Lytto. Nagy titkokat láttál és hallottál, de megbízom benned, mert okos fiú vagy.

Másnap Galeazzo kissé röstelkedve gondolt vissza tegnapi bőbeszédűségére; bizalmast nevelt magának, aki pedig veszélyesebb húsz összeesküvőnél. Minden kimondott mélyebb szó fegyver, melyet a másik kezébe adunk, megnyitván előtte mellünket. De megnyugodott, eszébe vévén Lytto nagy hűségét és azt, hogy minden idegen örülettől menten nőtt fel. Sőt még örült is, mert ez a tegnap esti beszélgetés voltaképen kiegészítette nevelési rendszerét: öntudatos hívet nevelni magának, aki megérti uralgó-gondolatát és a megértő belátás alapján szolgálja őt, önnön érdekét szolgálva ilymódon.

Lytto azonban nem értett meg semmit, csak az irtózás maradt meg benne, mely elfogta volt, és az önkínzó töprengés, továbbra is. Vigasztalására szolgált, hogy a herceg olyan bizalmasan beszélt vele aznap este; boldog volt, hogy éppen őt, az apródot és csaknem gyermeket, választotta titkai letéteményeséül, bizonylyan nem ok nélkül.

Egy este Lytto, kit feleletre váró kérdései és nyugtalan, fiatal vére nem hagytak aludni, a palotában ide-oda kószálván, történetesen felvetődött a csillagvizsgáló erkélyére, hol az asztrológus fáradhatatlanul űzte furcsa hókuszpókuszait. Mikor meglátta Lyttót, gondterhes arcot öltött:

— Imádkozzál, apród, szorgalmasan imádkozzál jó urunkért; csillaga gonosz jegybe ért, veszedelem fenyegeti életét. Azt mondják, te nagyon ragaszkodol hozzá. Igaz?

— Igen — felelte Lytto csaknem szemérmesen. Az asztrológus kíváncsian nézett rá, mint valami igen csodálatos dologra.

Meglehetősen összebarátkoztak azon az éjtszakán, bár a barátság inkább egyoldalú volt; Lyttót hidegen hagyta az asztrológus jóindulata, mellyel bevezette tudománya nem túlságosan érdekes titkaiba.

Mikor már únta a sok értelmetlen fecsegést napházakról, aszcenzióról, a hold csomóiról, tranzitusokról, periodusokról, megkérdezte a csillagjóst:

— Mi mozgatja az égen a csillagokat?

A jós áhíthatos arcot öltött.

— A csillagokat a Szeretet mozgatja, gyermekeim. Vonzódnak egymáshoz, mint férfi a nőhöz, követik egymást dübörögve a végtelen mennyei síkon keresztül.

— Mi dolguk lehet akkor az emberek sorsával? Bizonylyan eléggé elfoglalja őket a maguk szerelmi élete.

— Fiam, fiam, hát nem tudod, hogy az embereket is a Szeretet mozgatja? A Felső Szeretet nyomán járjuk mi itt lent az Alsó Szeretet útjait.

— Hát az, aki senkit se szeret?

— Olyan ember nincs. Az nem ember. Az az Antikrisztus — mondta az asztrológus és keresztet vetett.

Lytto elbúcsúzott tőle és sietve távozott a toronyból; borzongott. Az asztrológus babonákkal telt szavai az ő legmélyebb átélését igazolták: nem lehet szeretet nélkül élni. És akkor Galeazzo — a magányosság tornyán, az irtózatosszabadság trónusán, vajjon hogyan állhat meg szemközt a Szeretet Istenével?

Mint egy üldözött futott végig az oszlopos sötét folyosókon, ősi olasz babonák jártak a fejében az Alorcásról, aki eljön majd az idők végezetén, — kisgyermek-korában hallotta talán, vagy csak emlékezett a földinél ősi, kimondhatatlan emlékezéssel. Buzgó imádságban keresett menedéket, könyörgött megvilágosító kegyelemért rettentő kétségei közt és nagy-sokára elaludt.

Aznap éjtszaka nagyon szép álma volt. Tágas, világos réten át lova-goltak, Galeazzo meg ő. Nagy, fehér madarak szálltak vállukra és kezük-ből ettek illatos bogyókat, azután Galeazzo leszállt, megigazította Lytto nyergét és aggódó figyelemmel arcán kérdezte: „Nem fáradtál el, Lytto? igazán nem fáradtál el, kisfiú?“

És reggelre kelvén, amikor jólesően nyujtózott ágyában, úgy érezte, hogy megoldotta a rejtélyt: a kép csak az örült milánói festő értelem nélkül való fantazmagóriáját ábrázolja; amiket pedig Galeazzo akkor este beszélt a hatalomról és a magányosságról, azok a vérfagyasztó, istentelen szavak csak az öregedő, beteg ember pillanatnyi elkeseredéséből születtek és nem volt jelentőségük; kétségtelen, Galeazzóban is van szeretet, mint minden emberben, az ő keze is tud símogatni, szeme mosolyogni, finoman, mint senkié, — és legkivált őt szereti Galeazzo, a csendes kis apródot. És ez olyan nagyszerű, csodálatos dolog, hogy az a nagy ember ilyen senki-kisfiút szeressen, amit ha megtudnának Milano polgárai, menten eldobnák gyűlöletük fegyverét.

És mikor bement a szomszédos hálóterembe, hogy felkeltse a herceget, széthúzva a roppant ágy függönyét, mosolygott, meghittén, bizalmasan. Galeazzo most is, mint minden reggel, amióta láza elmúlt, magához intette Lyttót, leültette ágya szélére és a félig még álmos ember együgyű, csaknem gyerekes hangján tréfálkozott vele, hogy miért nem hagyja aludni, hiszen még hajnal van.

— Ugyan mit álmодtál, kis Lytto? — kérdezte ezen a reggelen.

— Nem mondom meg — felelte a fiú elpirulva.

Ezek a reggelek kárpótolták Lyttót estéinek magányos tépelődéséért.

Ezenközben Galeazzo teljesen felgyógyult, szeme visszanyerte szűrős tekintetét és fáradhatatlanul munkálkodott újra, mint annakelőtte. Elfogulatlanul végiggondolva betegsége történetét, be kellett vallania magának, hogy sokszor elhagyta magát, lágyszívű volt sokszor és csak-nem érzélgős. De nem tudott visszagondolni betegségére, hogy meg ne jelenjen előtte a kis Lytto hűséges alakja, amint gondterhesen hajol fölébe, a lázban gyötrődő fölé, amint lantjával úzi el a lábbadozó komor gondolatait, jóságos szemében a gyógyulás ígéretével. Valóban, bármint forgatta a dolgot, ennek a fiúnak, ápolójának és immár bizalmasának, lekötelezettje volt. Mikor Lytto széthúzta reggelente ágya függönyét, most már szinte kötelességének érezte, hogy becézgesse és jóságos legyen

hozzá, — ez már a fiú jussa volt. Végtelenül gyötörte ez, mert először volt életében valakinek adósa és ezáltal függési viszonyban valakivel szemben. Elhatározta tehát, hogy fejedelmi bőkezűséggel fogja megjutalmazni a fiút, hogy így egyszermindenkorra letörlessze adósságát.

Egy napon maga elé hívatta Lyttót, mikor a tanácssteremben ült, titkárai és a zsoldosok parancsnokai között. Lytto mélyen meghajolt, Galeazzo pedig intett a kancelláriusnak, aki felolvasta a következőket:

„Mi Galeazzo, Milano örökös hercege, megemlékezvén a sok szolgálatról, melyet nemes apródunk betegségünk ideje alatt személyünknek tett, megemlékezvén továbbá arról, hogy a fejedelem legnagyobb öröme az igaz érdemek jutalmazása, nemes apródunkat ezennel Istenben boldogult édesanyja, Maria di Franghipani grófnő nevének és vagyonának törvényes örökösül ismerjük el; vagyonának kezelésével nagykorúsága idejéig megbízuk Morone apát hercegi kameráriusunkat, Ipolytto di Franghipani grófot pedig megelégedésünk jeléül továbbra is személyünk körül való szolgálatra rendeljük.“

Lyttóval eleinte nem lehetett bírni, kihozta sodrából a nagy kitüntetés, melyben a herceg szeretetének nagyszerű tanújelét látta és ilymód beigazolván, amit a rejtély megfejtésül megálmodott volt: a magányosság tornya, szabadság trónusa hazugság volt hát, eloszlott, mint a köd.

Abrándozásának is új tárgya lett ettől fogva: most, hogy már Franghipani grófnak tudta magát, méltóvá akart válni ősei nevéhez. Eddigi formátlan vágyódása hősi, regényes kalandok után most roppantul megerősödött; ha senki se látta, kemény, dübörgő léptekkel mérte végig a kőkövát, üres termeket, még szorgalmasabban forgatta könyveit, hogy mintaképet válasszon az antik hősök sorából. Szeretettel nézegette kis törét, egyetlen fegyverét, és élet próbálgatva, meg-megborzongott nagy tettei előérzetében.

De másnap reggel, amikor Lytto fölkelte, a herceg gögös fejemozdulattal mondta: „Köszönöm, Franghipani!“ és intett, hogy távozzék. Nem hívta már többé Lyttónak és mintegy grófot megillető tisztelettel bánt vele. A barátságnak vége volt s Lytto kétségbeesve jött rá, hogy a törvényesítés alig volt más, mint jutalom, fizetség, zsold hűséges szolgálataiért és hogy Galeazzo őt semmivel sem becsüli többre, mint a többi, bérért szolgáló udvaroncot. Újult erővel árasztották el régi kétségei: lehet-e szeretet abban az emberben, aki az ő szeretetét ilymód ki akarja fizetni? Megalázottnak, szolgává tettnek érezte magát; sarokba dobálta könyveit, melyek már nem tudták vigasztalni, most már nem is gondolkodott sokat, átengedte magát a bánatnak.

Nem volt senki, aki észrevegye szomorúságát és úgy látszott, minden ellene esküszik. Végül is egy nap, mikor már harmadízben látta, hogy Galeazzo nem várja meg, amíg ő takarja be prémeibe, hanem egy szerezsen szolgára bízva, összegyűlt benne minden keserűség és hirtelen elhatározta magát. Amint tehetette, kiosont a teremből, összecsomagolta legszükségesebb holmiját, megigazította övét a törrel és a falak mentén lopakodva kiszökött Galeazzo várából, hogy világgá menjen.

Nem a város felé vette az útját, melynek idegen levegőjét rettegte, hanem észak felé tartott, a réteken át. Messze került a földeken dolgozó parasztokat; ha kisgyerek jött szemközt, töréhez kapott, s megriadt; ha

egy tábláról kiáltozva rebbentek fel mellőle a madarak. Minden dolog ismeretlen volt neki; úgy érezte magát, mint denevér, ha nappal kiverik odujából. Ment kimondhatatlan bizonytalanságban, cél nélkül, bánva már, hogy elindult, és alkonyatkor megállt egy nagy-nagy rét közepén. Lába reszketett, — Franghipani gróf félt, félt a leszálló éjtszakában, az idegen mezőn.

Egyszercsak lódobogást hallott a háta mögött és mielőtt valamire is elhatározhatta volna magát, már elérték a lovasok. Két magyar testőr volt a herceg kíséretéből.

— Téged keresünk, öcsém; ugyan szép legény vagy, az egész testőrség kilovagolt utánad. Gyere haza mindjárt, majd lesz nemulass!

Lytto könyörgött, hagyják őt, hadd menjen világgá, úgy sincs rá senkinek se szüksége a várban.

— Ne beszélj, ostoba, hiszen te vagy a herceg szemefénye — mondta az egyik testőr.

Lytto nagyot nézett és szótlan tűrte, hogy fölemeljék a nyeregbe és hazavigyék.

A herceg ugyanis estebédjéhez ülve észrevette, hogy Lytto hiányzik széke mögül. Kérdésére, hogy hol van a fiatal Franghipani gróf, senki sem tudott választ adni. Utasítást adott a szolgálknak, hogy keressék elő. A harmadik tálnál tartottak már és Lytto még mindig nem került meg. Galeazzót különös nyugtalanság fogta el, felugrott az asztaltól, fáklyát ragadott és maga indult Lytto keresésére, nyomában udvarnépével, a termeken át kiáltozva a fiú nevét: Lytto! Hosszas, hasztalan keresés után végre találkozott valaki, aki látta, hogy Lytto az északi kiskapun át elhagyta a várat. A herceg azonnal utasítást adott testőreinek, kutassák fel a vidéket és Franghipani grófot élve vagy halva hozzák vissza.

Galeazzo fel és alá járkált termében, mikor behozták elébe a síró és összetört Lyttót. Arca egy pillanatra felderült, de aztán annál szigorúbb lett. Szökésének okát nem tudakolta: bizonyos volt, hogy kamaszos kalandvágy, vándorlási kedv hajtotta, minden különösebb jelentőség nélkül. Percig sem kételkedvén benne, hogy teljesen átlátja a fiú lelkiállapotát, hideg, fölényes modorban szigorúan megdorgálta.

Lytto pedig boldog volt. Úgy érezte, hogy legyőzte Galeazzót, aki visszahozatásával hallgatagon elismerte, hogy szereti.

Igy is volt. Galeazzo egész éjjel nem aludt, senkit sem engedett a közelébe, három termen keresztül járkált fel és alá. Elárulta magát önmaga előtt, bizonyos volt immár, amit eddig mindig eltagadott, hogy fontos neki Lytto, hiányzik; ha távol van, aggódik érte, szüksége van rá: szereti őt.

Olyan düh fogta el, amilyenre sosem hitte volna magát képesnek. Egész életének műve, a magányosság tornya, omladozóban volt. Ha egy embert szeret, mi biztosítja, hogy nem fogják-e mások is megostromolni szívét és még mások, fiú után barát, azután asszony, szerető, és végül élete alkonyán ő is szenvedélyek, emberek, idegen sorsok rabszolgája lesz, mint a megvetett többiek. Ha a baj megfészkei magát, nem lehet többé kiirtani. Csirájában kell elfojtani tehát, kiégetni a sebet, ha fáj is, míg nem késő. Hajnalra megbirkózott végre önmagával és készen volt elhatá-

rozása: eltávolítja Lyttót a közeléből, a tér és idő távolsága majd megteszi a többit.

Másnap tehát megint tanácstermébe hivatta Lyttót és így szólt:

— Franghipani gróf, figyelmedbe ajánljuk a francia nyelv tanulását. Mert jóllehet a latin nyelv elégséges, hogy megérted magad bárhol, mindazonáltal hogy honi idiómáját beszéljük, ezzel az udvariassággal tartozunk annak az országnak, melyben időzünk. Az a szándékunk ugyanis, hogy tehetségeid kiművelése céljából Párizsba küldünk, az ottani nagyhírű egyetemre, hogy ott a filozófia és a jog tudományát tanulmányozzad. Erre szükséged lesz mint államférfiúnak, arra mint gondolkodó, melan-kóliára hajló embernek. Magunk is bevalljuk, sokszor híját éreztük az egyetemi képzettségnek, óhajtjuk, hogy te semminek se érezd híját jövő életedben és hogy tudományoddal hazádnak nagyobb szolgálatára lehess: Rangodhoz illő ellátásról és kísértről gondoskodni fogunk; Szent Lőrinc napját, mely mához három hétre lesz, tűztük ki indulásod idejéül.

Lytto nem mondott egy köszönő szót sem, — megdermedt rémületében. Galeazzo felkelt és átkarolta Lytto vállát:

— Azt szeretném, hogy jól érezd magad Párizs városában; mulass sokat, élj változatos, diákokhoz illő életet, ne röstelj inni sem... és a párizsi asszonyok, mondják, igen szépek... hogy majd esztendő múltán, ha hazajössz, sokat mesélhess szép és tréfás kalandjaidról.

Lytto most hirtelen átlátta Galeazzo szándékát: ez is a párbajhoz tartozik, Galeazzo ilyen módon akar szabadulni önnön szeretetétől. Megérezte, amint Galeazzo karja megrándult válla fölött, hogy nagy küzdelem folyik a herceg lelkében és nyomban elhatározta, hogy nem hagyja magát, — három hét nagy idő, talán sikerül mégis győznie.

Megsokszorozta figyelmességét a szolgálatban: ügyessége csaknem boszorkányos volt. Amint jobban megfigyelte, kiderült, hogy sok tekintetben nélkülözhetetlen a palotában: egy csomó dologról, Galeazzo személyes használatára szánt apró tárgyakról csak ő tudta, hol a helyük, ő kezelte Galeazzo szekrényeinek kulcsait; azonkívül a szerccsen szolgák, kik a herceg körül forgolódtak, bosszantóan ügyetlenek és durvák voltak, az érzékeny Galeazzót nagyon sokat ingerelték. Csak Lytto tudta jól betakarni, csizmáját fájdalom nélkül felhúzni, italát illedelmes, tetsző mozdulattal felszolgálni; ezér, együttvéve fontos apróság fűződött Lytto személyéhez; — a herceg napról-napra növekedő kényessége és a megszokotthoz való feltétlen ragaszkodása a figyelmes Lyttót szükségesebb személlyé tették, mint akár a kancelláriust. Lytto semmit sem felejtett el, semmihez sem volt rest, a herceg jóformán minden este külön megdicsérte.

Egyszer pedig este, mikor Lytto hálótermébe kísérte, a herceg hideg kezébe fogta a fiú arcát, és sokáig figyelmesen nézte; Lytto állta a tekintetét elszántan, mint valami tornát, — Galeazzo eleresztette: „Hasonlítasz az édesanyádhoz!” mondta és elkomorult. Lytto nem tudta, mire vélje. Elfelejtette, hogy a herceg mennyire megveti az asszonyokat.

Másnap Galeazzo közölte vele, hogy felmenti a személyes szolgálat alól, hogy minden idejét a francia nyelv tanulásának szentelhesse. Tanult Lytto, tanult; minden francia szó, amúgy is durva és barbár az olasz fül számára, neki külön-külön utálatos és fület hasogató volt. Csodát várt,

különös hősi tettet akart elkövetni, mely mindent megfordítana a tizenkettedik órában.

Ezenközben megtörtént, amire már tíz éve nem volt példa: Galeazzo felhivatta a várba Milano legelőkelőbb polgárait, hogy közölje velük új adótervezetét. A trónteremben fogadta őket, fejedelmi pompával; hosszú, sötétzöld palástban ült trónusán, körülötte díszbeöltözött titkárai, Lytto a trónus lépcsőjén piros bársony zekében, oldalt pedig két tömött sorban a testőrök, állig fegyverben állva. A polgárok a terem tulsó oldalán helyezkedtek el, úgy hogy jó száz lépésre volt a trónustól a legközelebb eső. A büszke nobilik gyűlölettől dacos arcán valami ünnepélyességbe burkolt félelem honolt; ha megszóltak is, alig lehetett hallani elfogult hangjukat. A tervezet előadása után senkinek sem volt ellenvetése, a herceg magához intette a három főmegbízottat, hogy kezéből átvegyék és publikálják az új rendeletet.

A három nobili közeledett; kettő közülük öreg, szakállas ember volt, hosszú, prémes kabátban, a harmadik fiatal; Lyttónak feltűnt szikár alakja, kiálló arcsontja. Letérdeltek a trónus elé és a herceg kinyújtotta feléjük kezét a pergamen-tekerccsel. Ebben a percben a fiatal nobile felugrott — senki se látta, honnét vette elő —, hosszú tör volt a kezében, nagyot kiáltott, iszonyatosat — és Galeazzo csillaga megreszketett.

De mielőtt lesujthatott volna, Lytto elképzelhetetlen gyorsasággal, melyre csak a ki nem fejlett csontozatú gyermekifjú képes, mellette termett és biztos mozdulattal belédöfte törét, — a merénylő hang nélkül elesett és alágördült különös megbicsaklásokkal a trónus garádcisain.

Lytto pedig levetette magát a véres szőnyegre Galeazzo lába elé, minden ízében remegve a felindulástól, mélyen lehajtott fővel, alázatosan, — és ujjongva kitörő könnyei közt: megtörtént, megtörtént a csoda!

A következő pillanatban a testőrök sora már körülvette a trónust, lándzsája hegyét fordítva a polgárok felé, kik tompa rémületben siettek ki a teremből; a holttestet félrelökték és betakarták.

Úgy tetszett, sok-sok idő múlt el, míg felemelte fejét és tekintete találkozott Glaeazzoéval. És íme, a herceg szeméből nem olvashatott semmit: sem örömet megszabadulásán, sem ijedtséget veszedelmén, sem gyűlöletet támadója, sem szeretetet megmentője iránt, semmit, minden emberi kifejezés híján, mereven nézett maga elé és egészen halk, nyugodt hangon mondta:

— Biztos kezed van, Franghipani!

Ez volt minden szava és ez is, legalább akkor még, minden emberi értelem híjával volt Lytto számára, aki mást várt, — csak azt értette, hogy hiába történt meg a csoda, már késő, elvesztette a csatát, Galeazzo már kiirtotta magából az egyetlen köteléket, mely emberhez csatolta. Mereven nézett Lytto a hercegre és irtózva ugrott fel térdepléséből, mert akkor látta az Arcot. Az arcot, a viziót, mely örületbe kergette a milánói festőt, a fehér, kifejezéstelen, iszonyatos arcot a trónuson, a sötétzöld palást fölött, Galeazzo igazi arcát, az Antikrisztus jegyével homlokán.

Ettől kezdve Lyttónak nem volt semmi gondolata többé. Kételeyei eloszlottak, most már mindent megértett; a kétségek helyét sívár, sötét közönyösség foglalta el. Járt-kelt, végezte gépiesen munkáját, hagyta, müljanak feje fölött az órák és a napok, mint sziklák, amelyek lakatlan

völgybe gördülnek alá; közeledett elutazásának ideje. Hangját nem lehetett hallani és az ő arca is kifejezéstelen lett, — megdermesztette az az arc, mint kis állatokat a kigyó tekintete.

Amíg aztán, kevéssel az útnakindulásra kijelölt nap előtt, történt valami, ami felrázta bódulatából. A herceg titkársaival tanácskozott és szükségük volt egy iratra; elküldötte érte Lyttoa. Lyttoo elhozta az iratot, letette az asztalra és kezét, melynek fehérségére hiú volt azelőtt, szórazott-kényeskedő mozdulattal még egy ideig ott játszatta az asztalon. Galeazzo tekintete a kézre tévedt, Lyttoo elfogta ezt a tekintetet és egyszerűen csak mintha álomból ébredt volna.

Most tisztán értette, miért mondta Galeazzo akkor: „Biztos kezéd van, Franghipani!“ — belényilallt a zsarnok sátáni gondolata: Galeazzo képesnek tartotta őt *arra a tette*, féltette Lyttoótól életét. Annyira nem hitt a szeretetben, annyira tagadta a szeretetet, hogy megfogható fejében ez a gondolat.

Lázás izgatottság váltotta fel Lyttoo előbbi közönyét. Hogy most már a gondolat egyszer beléoltatott, nem tudott tőle szabadulni többé, mindig vele foglalkozott; megremegő kezét nézte, mint egy idegen valamit, melyre szörnyű hivatást rótt a végzet.

Most már tudta: Galeazzo zsarnok, minden zsarnoknál rettenetesebb és hogy a zsarnok halála Istennek tetsző dolog. Egy lázas éjtszaka után a szándék bizonyossággá érlelődött és Lyttoo másnap újra nyugodt volt, mint régen, mielőtt a kísértés felzavarta lelkét. Különös erőt érzett tagjaiban, üde volt és könnyű, mintha a levegőben járna, — mintha valami más, idegen akarat röpiténé feltartóztathatatlanul.

Végre eljött a Szent Lőrinc előtti nap. Másnap kellett volna elutaznia, szándékát nem halogathatta tovább. Reggel a szokottnál is gondosabban mosakodott, csinosította magát; mindenkinek feltűnt aznap fiatal szépsége, sokan sajnálkoztak, hogy másnap elutazik. Reggel meggyónt és magához vette az Úr testét, napközben szabad idejében elolvasta Plutarchos Párhuzamos Életrajzaiból M. Brutus életét. Mikor besötétedett, becsukta a könyvet és lesietett a várkapolnába.

Leborult Szent Ambrus püspöknek, Milano pátronusának szobra előtt; ajkára mélyértelmű szavak tolultak elő, mintha valaki súgta volna neki. Így imádkozott Ipolyttoo di Franghipani nagy tette estéjén:

— Jóságos Szent Ambrus püspök, te, ki vigyázod népeknek sorsát az éjtszakában, segítsd meg a milánói ifjút merész tettének végrehajtásakor. Add, hogy bátor legyek és nyugodt a végzetes pillanatban, méltó dicső őseimhez és a mintaképül választott régi hősök fényes sorához. Bizonyos méltányos dolog, hogy énnekem sikerüljön, ami másoknak drága életébe került: mert míg ők egy gyűlölt idegen életére törtek, én feláldozom azt, akit szerettem mindenkifölött. Lelkem megtisztult bűneitől és semmiféle önös szándék nem vezetí fegyveremet, — csak a városért és Istennek Igazságáért teszem. Mert teljes szívemből hiszem és vallom, hogy él az igaz Krisztus, ki Isten létére szenvedett minden emberért — és íme, Atyám, itt van egy ember, aki nem akarja a szeretet édes és könnyű igáját viselni senkiért. Bizony, az én lelkemet is megkörnyékezte a kísértő és nekem is épült a magányosság tornya, — de én szeretem a milánóiakat, kiket nem ismerek és mind az embereket; elzárkózva ebbe a gonosz-lakta

várba, megéreztem az ő szívük verését énbennem magamban és hallgatók szívem szavára; nem akarom kivonni magam a közös emberi sors alól: szenvedni magamért, másokért, mindenkiért. Bűntudat nem terheli lelke-
met, mert tettemmel voltakép a zsarnok akarata teljesül: ő nyitotta fel szememet, ő mutatta meg magát önszántából teljes hitetlenségében és gonoszságában előttem, ő oltotta belém a tett gondolatát, a tört is ő adta kezembe; ilymód önmaga irtja ki magát általam, mint a skorpió: a nem-ember az emberi világból. Tudom, bűnös és méltatlan szolgád vagyok, gyarló, erőtlén és nem az én akaratom teljesül, amikor akarok; de nézzed szándékom tisztaságát, Atyám, és könyörgj érettem a Szent-háromság színe előtt, most és halálom óráján. Amen.

Felment szobájába, mely a zsarnok hálószobája mellett feküdt, várta, hogy minden elcsendesedjék és számlálta, Milano szépszavú harangjai amint szóltak, az órákat. Nem volt nyugtalan, és gyorsan mult az idő; éjféل után egy órakor felkelt és belépett a zsarnok szobájába.

Galeazzo arca álmában sem árult el semmi titkot; kis méceses égett ágya előtt. Amint Lytto közeledett hozzá, felriadt és félálomban kérdezte:

— Ki az?

— Én vagyok, Ipolytto di Franghipani — felelte nyugodtan a fiú. Fölemelte törét és Milano megszabadult zsarnokától.

Szerb Kristóf Antal.

LEVELEK A RÉGI PESTRŐL

13. Septembris 1826.

Szeretett, kedves Barátom! Ennek előtte egy esztendővel, mikor Bihar vármegyében jártam ottani atyámfiait meglátogatandó, a sors különös kedvezése folytán szerencsém volt Veled megismerkednem és szíves barátságodat megnyernem. Ezen barátságot mind karakterünk, mind vélekedéseink különös egyezése néhány hétig tartó együttlétünk alatt igen szorossá tevő, s ma is elérzékenyedéssel gondolok azon kedves napokra, melyeket társaságodban tölték.

28. Augusti kelt és tegnap kézhez vett igen kedves leveledben méltán veted szememre, hogy olyan sokáig hallgattam, de mentsen különböző környülállásaimmal és ügyvédi professiómmal járó nagy elfoglaltatásom.

Ne vedd dicsekvésnek, de örömmel mondhatom, hogy fiatalságom ellenére (tudod, most multam huszonnégy esztendő) választott pályámon szép előmenetelt tettem és, hoha Pesten kétszáz prókátor lakik, dolgom elég akad. Már eddig is több nagyúri familiák processusaiknak vitelet reám bízták, s így kis successióm jövedelmét is hozzá véve úri módon élhetek fővárosunkban, ahol bizony elég nagy a drágaság.

Hogy eddigi mulasztásomat jóvá tegyem, egymásután több levelet fogod venni, melyeknek rövidsége ellen nem leszen panaszod, hacsak hosszúsága ellen nem.

7-a hujus megérkezett kedves nagybátyám, boldogult édes anyám testvérbátyja, Dunántúlról, nem ugyan more patrio lóháton, mint Gvadányi híres notáriussa, hanem tulajdon hintaján, mert az öreg úr, mint afféle tehetős nemes ember, nem igen szeret póstakocsin utazni. Te nem ismered, de megszeretnéd, ha ismernéd. Hatvan esztendeje ellenére még ugyancsak fiatal ember, akiben sok ugyan a conservativismus, de még több a tüzes magyarság és lelkesedés nyelvünk és literaturánk ügye iránt. Húsz esztendeje, hogy nem volt Pesten, most valami dolga akadván a Helytartó Tanácsnál, maga jött fel elintézése végett, de még inkább azért, hogy megnézzé fővárosunk előre menetelét.

Te még nem jártál Pesten, mint afféle erdélyi fi, aki egy kissé — ne tagadd — lenézi a mi német fővárosunkat s méltán büszkélkedik Kolozsvár igazi magyarságával és culturájával, de meg fogod engedni, hogy én is szeressem a miénket és én is büszkélkedhessem vele. Szeretném, ha te is megismernéd már egyszer, azért, hogy kedvet kapj reá, leírom neked a maga mivoltában. Nagybátyám látogatása kedvező alkalmatosságot szolgáltat erre, mert nem kell egyebet tennem, csak elmondanom neked, miként jártam be vele a két várost a mult napokban. Azt hiszem, nem veszed rossz néven ezt a furcsaságomat, de jobb és alkalmasabb themát most nem is találhatnék. Egyébiránt jól ismerlek, hogy olyan ember vagy, akit minden interessál, így tehát az én tudósításaimnak is

örülni fogsz. Azt is előre bocsájtom, hogy nemcsak a városról fogok írni, hanem literaturabéli dolgokról s egyebekről is, mert tudom, mennyire szeretsz az effélékről hallani.

Nagybátyám sétáink közben gyakran bocsájtkozott reminiscentiákba a régi Pest városról, amilyenek ő még 1800 elején ismerte, mikor itt fent járt. Akkor még csak harminc ezer lakosú kis város volt jórészt alházakkal, vagy egy emeletesekkel. A Dunaparton az egyetlen kétemeletes ház a Kemnitzer-ház volt a hajóhid mellett, melyben, mint mondá, igen díszes kávéház volt, ahol ebédelni is lehetett. A Neugebäude még egészen a városon kívül állott homokpuszta közepén. A Neustadt (a mai Leopoldváros) akkor kezdett épülni, tizenöt évvel azelőtt még nyoma sem volt. Akkor a Váci-utca végén álló Váci kapunál végződött a város arrafelé. Az Új piacon¹ már akkor kétemeletes házak valának, sőt volt egy-két háromemeletes is. A német Theatrum a Duna partján állott, alacsony, kör-formájú, dísztelen épület (erre én is jó emlékszem), jóval odébb pedig volt egy Kasperle-Theatrom. A város erdejét akkor kezdték ültetni, az Orczy-kert azonban már akkor szép promenád vala. Buda keveset változott azóta, de Pest annál többet.

Lakosainak száma ma már több, mint hatvan ezerre rúg, tehát megduplázódott huszonöt év alatt (Budának harminc ezer lakosa vagy, de a katonasággal együtt).

Hald már mostan, miként hurcoltam meg a jó öreget a városban és mit tapasztaltunk vándorlásunk közben. Egy kis mappát is rajzoltam ide csak úgy nagyjából, hogy jobban láthasd utunkat.

Szállásom, miként tudod, a Dunasoron van (három szobámért 250 váltóforintot fizetek). Ablakaim a Dunára nyílnak, melyen vígan kelepelenek a vízi malmok s koronként gabonás dereglyék úsznak végig lovaktól vontatva. A tulsó parton a vén Gellérthegy emelkedik zöld és sziklás oldalával, tetején a csillagvizsgáló toronnyal, tövében alacsony házak sorával. Nagy barlangja és alatta a Blocksbad (Sáros fürdő) is ide látszik. Ez rosszhírű, piszkos fürdő, hova két krajcár megfizetése után mehet be az ember. Csak a köznép látogatja. Lakásom előtt vannak kikötve a révészek csolnakjai, melyeken télen-nyáron általkehetünk Budára.

Nagybátyám nálam volt szállva; hintáját, lovait, kocsisát a szénapiaci Két oroszlán fogadóban szállásoltam el. Jól kinyugodván magát, a furge öreg fölkerelkedett velem 8-án reggel, s mivelhogy nagy sétáló, gyalog indultunk neki a városnak. A dohány-Magazin és a sóház mellett elhaladván (ezek mögött van a Molnár-tó,) hová télen a vízi malmokat vontatják,² a Mészáros-utcán³ át a nagy Széna piacra⁴ jutottunk, hol a mostani kicsiny calvinista templom helyett — mint hallom — nemsokára egy igen szépet és nagyot fognak építeni. Innen a széles Országúton⁵ sétáltunk tovább, mely a város régi falainak helyén húzódik egészen a Szén-, vagy Zsidó-piacig.⁶ Itt az Országúton van muzeumunk, gróf Széchényi Ferenc alapítása, nem valami díszes épületben.⁷ A földszinten vannak az antiquitások és a remek bibliotheka, melyeknek leírásával már nem untatlak, de megemlítem, hogy szerencsések voltunk látni a nagytudományú Horvát István professort, a Széchényi országos bibliotheka

¹ Erzsébet-tér. — ² Kb. a mai közraktárak helyén. — ³ Vámház-körút. — ⁴ Calvin-tér. — ⁵ Múzeum- és Károly-körút. — ⁶ Deák Ferenc-tér. — ⁷ Kb. a mai épület helyén.

custosát, amint a kapun kilépett. Vállas, testes kis, eleven szemű férfiú, negyven esztendő elmúlt. Köszönésemet nyájason viszonzá, mert annak idején az Universitáson tanítványa valék, s azóta jól ismer. Diplomaticai leckéi közül soha egyet el nem mulasztottam, mert ebbe a száraz studiumba is annyi érdekes és tanulságos beszédeket tudott szőni a magyar históriából, hogy sokszor szájátva hallgattuk és csodálva-csodáltuk rengeteg tudományát, és lelkes magyarságát. Sok ezrekre menő bibliothekája van s dicsekedve emlegette, hogy háromszázezer régi diploma fordult meg kezén. Tavaly egy kis munkát adott ki ilyen címen: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből*, mely előbb a Hazai és Külföldi Tudósítások mellett árkusonként jött ki (ott olvashattad). Csudálatos dolgokat ír benne, hogy a legrégibb népek tulajdonképpen mind magyarok voltak, de ezt már neki sem hiszem el. Más tisztelői is azt tartják, hogy tüzes magyarsága ebben túlságosan elragadta.

A múzeum oldalán láttuk odébb az Universitas szép fűvész (botanicus) kertjét, mely fallal van bekerítve, de a bejárás azért szabad. Ez is érdemes a megtekintésre.

Az Országúton túl van a Józsefváros, amelyen semmi látnivaló sincsen. Inkább falu, semmint város. Sok benne a kert, újonnan épült plébánia temploma nagy és szép. Jeleseink közül itten lakik Fáy András Tavaszutcai házában,⁸ melynek végében kellemes kert van emeletes házikóval. Nyaranta ebben szeret dolgozni a nagyérdemű hazafi, s csak a szomszédos mocsár bűze és szunyogjai ellen panaszkodik.

A Hatvani-utca⁹ szögletén megállván és a Kerepesi-úton végig tekintvén, messziről láttuk a városi ispotálynak (Bürgerspital) kétemeletes nagy épületét és csinos kis templomát. Ez a tizennyolcadik évszázad végén épült.

A Hatvani-utcából jobbkéz felé nyíló Újvilág-utcában¹⁰ van az Arany-sas-fogadó, a sarkon pedig az úgynevezett jezsuita-házban az Universitas orvosi fakultása. Sötét, elég szennyes épület kis termekkel az auditorium számára, s három szobában elhelyezett anatómiai és pathológiai múzeummal. Az Újvilág- és Vármegye-utcák sarkán áll Pest vármegye székháza, igen régi, XVII. évszázadbéli egyemeletes, dísztelen épület.

A Hatvani-utcában legszebb ház a kis Grassalkovich-palota igen ékes barokk-stílusú portáléjával. Mutattam nagybátyámnak Kulcsár István szerkesztő házat is, ahol a literátorok és tudósok mindig szívesen látott vendégek. Kulcsár, noha némelyek ravasz embernek tartják, s nem szeretik, a magyar literaturának és theatromnak lelkes pártfogója. Híres cigányunk, Bihari is sokat köszönhet jóakarátának. Mult hóban, Szent István napján nagy literátori vendégséget adott, mint hallottam, illusztris vendégei voltak: Horvát István, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Szemere, Vörösmarty, Vitkovics, Thaisz szerkesztő, prépost Fejér György és mások.

A Gránátos-utcán¹¹ át az Invalidusok palotájához érkeztünk. Óriási kaszárnya ez, melyet még III. Károly építtetett. Most a rokkant katonákon kívül katonaság lakik benne s több katonai hivatal is van itt. Országút felé eső része most épül. Igen impozáns és díszes három nagy

⁸ József-utca 16. — ⁹ Kossuth Lajos-utca. — ¹⁰ Semmelweis-utca. — ¹¹ Vármegye-utca.

kapuja. A középső kapu fölött különösen szépek a földgolyóbist tartó Atlasznak, meg a háborúnak és békének szobrai.

Kiérven a Szerviták piacára s megkerülvén a szervita atyák templomát és klostromát, az Urak-utcájába¹² fordultunk.

Ez az utca a Váci- és Nagyhíd-utcák¹³ mellett Pestnek legszebb és legélénkebb utcája. A sok járókelő és kocsi egészen megzavarták öregemet, aki ugyancsak panaszkodott a nagy lármára. A tudós Schams Pestről írt német könyvében említi, hogy Pest utcáin különösen hetivásárkor ezer kocsi is megfordul! Az Űri-utca kövezve lévén, a sok szekér bizony nagy zörgéssel jár rajta végig. A háziurak legtöbb helyen kő- vagy márványlapokkal rakatják ki a gyalogjárót, ami nagyban emeli az utca szépségét. Ez persze csak a népesebb utcákban van így, mert a külső városi utcák csak igen fogyatékosan vannak, vagy egyáltalában nincsenek kövezve, s így borzasztóan porosak, vagy sárosak. Néhol, nagyobb esőzéskor, vagy télvíz idején bokáig ér a sár.

A kereskedők boltjai igen szépek, egyetmást vásároltunk is bennök. Sajnos, a boltosok még mindig németek s kevesen tudnak közülük magyarul, ami nagybátyámat nagy méregbe is hozta. Bizony nem tagadhatni, hogy Pest még német város. Az utcák nevei ugyan már magyarul is fel vannak írva a sarkokon, de különben a deákul és magyarul beszélő deák-ságot és kevés nemességet kivéve az utcákon, boltokban, fogadóknak, kocsmáknak és kávéházakban mindenütt csak német szót hallani, mintha Bécsben, vagy más német városban volnánk. Ez bizony nagy szomorúsága a mi magyar szívünknek. Az Űri-utca végén van a postahivatal is, ahonnan öt-hat levélhordó hordja szét a leveleket. A főposta-hivatal egyébiránt Budán a Vizivárosban van s egy kisebb a Várban. Itt lehet helyet rendelni a postakocsikra. Bécsbe kétszer indul hetenként, szerdán és vasárnap, Kassára, Zimonyba és Kolozsváron át Brassóba kéthetenként indul egy. Ezt vedd jól az eszedbe és ülj fel rá Kolozsvárott mihamarább, hogy öleléssedre siethessek.

Itt van Trattner János könyvnyomtató nagy házában könyvnyomtató műhelye, melyben tíz sajtón dolgoznak. Ő is szívesen látja házánál a literátorokat, főképpen azokat, akiknek munkáikat kiadja, s akik a Tudományos Gyűjteménybe szoktak írni.

Kiérve a barátok terére, figyelmeztettem nagybátyámat a franciskánusok templomára, amely a barokkstilusban van építve.

Hogy ne csodálkozzál a szép mesterségekben való eme járatosságomon, tudnod kell, hogy megismerkedvén Dunaiskyval, a jeles képfaragóval, tőle beszélgetés közben igen sokat tanultam, s azóta egészen más szemmel nézem a mesterségbeli alkotásokat, mint annak előtte.

A templommal átellenben láttuk a Curia épületét, mely száz esztenedeje áll már fenn. Mellette van Eggenberger József könyvesboltja, melyben nagybátyám, aki sokat olvas, különösen télen, egynéhány ujonnan kijött magyar könyveket vásárolt, nevezetesen megvevő az idei Aurorát és Hébet, Vörösmarty Zalán futását, Balla Károly Hősregéit, Kisfaludy Sándor Gyula szerelmét és Eredeti magyar játékszínét.

A franciskánusok klostromában van elhelyezve az Universitas bibliotékája, melyet megtekinthettünk. A hatvanezer darabból álló nagyszerű

¹² Koronaherceg-utca. — ¹³ Deák Ferenc-utca.

könyvgyűjtemény egy márványpadlós, húsz ablakos, emeletes szálában van elhelyezve, lent harminc, fönt a gallérián huszonnyolc nagy szekrényben. Két nagy glóbus, szobrok és aranyozott urnák díszesítik még a szálát, amely mellett olvasó-szoba és régi pénz-gyűjtemény is van.

A Kecskeméti-utcán át a Seminarium-piacra¹⁴ értünk, hol Pestnek legszebb temploma a seminariumi (régén paulinus) templom áll barokkstílusban építve, mely a XVII. évszázad végén emeltetett. Díszes kapuján át belépve, megcsodáltuk az aranytól és márványtól fénylő templomot, a Bergl János ausztriai képíró által festett fresko-képeket a mult évszázadból s a gyönyörű faragott padokat. Emellett emelkedik a Seminarium-utcában¹⁵ a mai seminarium s a piac felé a régi seminarium, melyet II. József császár építtetett. Most ez az Universitas, ahová én is jártam. Igen tanulságosak az itt levő zoologiai, mineralogiai és physikai gyűjtemények meg a chemiai laboratorium. Az Universitásnak most több, mint ezer tanulója van.

Szemben a Rác-utca¹⁶ sarkán van a zálogház (valaha clarissa apácák klastroma), amelyet diák koromban magam is frequentáltam egynehányszor. Odább a Pattantyus utcában (Schützengasse)¹⁷ van az új célba lövő ház szép görög portáléval és oszlopokkal. Tágas szálája is van, amelyben táncolni is szoktak.

Délre járván az idő, a Rác-utcán végig ballagtunk hazafelé. A Kereszt-utcán¹⁸ átmelve mutattam Vitkovics Mihálynak szép, dupla, francia tetejű úri házat, nem messze a rác-templomtól, amely híres literatori vendégségeiről. A tiszteletreméltó Virág Benedek, Horvát professor, Kisfaludy, Szemere Pál rendes vendégei és mások is. Maga Vitkovics rác létére a legderekabb magyar, aki jó egri bor mellett gyönyörűen énekli a magyar nótákat.

A Leopold-utcán¹⁹ át hamar otthon voltunk s ebédhez ültünk, mely gazdasszonyomnak becsületére vált.

További viselt dolgainknak krónikáját legközelebbi levelemben kapod, légy addig türelemmel és szeresd barátodat.

Szinnyei Ferenc.

(Folytatjuk.)

¹⁴ Egyetem-tér. — ¹⁵ Papnövelde-u. — ¹⁶ Szerb-utca, ma Nándorfehérvár-utca. — ¹⁷ Királyi Pál-utca. — ¹⁸ A mai Veress Pálné-utcának Papnövelde-utcáig terjedő része, onnan a Sebestyén-térig Zöldfa-utcának hívták. — ¹⁹ A mai Váci-utcának az Irányi-utcáig terjedő része.

A MAGYAR CSERKÉSZ-
IRODALOM.

A magyar cserkészzet az idén jutott el az első tízéves fordulóig. A jubileum a maga nagy pozitívumával mindenki számára meglepetés volt. Nem sejtett számban láttunk az ország minden részéből sereg-számlára gyülekezni egy, testben és lélekben új: ascendens embertípust, mely a maga valóságában diadalmasan bizonyította minden volt és mostani más generáció fölött való értékét. A cserkészettől távolabb állók számára talán ilyen meglepetés a fenti cím is, s a tény, hogy ez irodalom-kritikai rovat beszámolót hoz a — cserkészirodalomról.

Pedig *van* cserkészirodalom; hogy még a kezdet kezdetén tart s még kevés számottevő nagy értéket mutathat föl, annak természetes okai vannak. A cserkészzet alapján véve életprogram, számára az élet fontosabb, nem a művészet. Embereket akar, akik a lélek mélyéből fakadt tiszta erők szerint *élik* az életet; akik a szép életnek a művészei, s nem az élettől elvonult l'art pour l'art művészkedők.

A cserkészzet meggyökerezésével, az életprogram szélesebb elterjedésével és teljesebb megvalósulásával fokozottan lép föl az új életfelfogást szolgáló és ennek megfelelő művészet és irodalom szükséglete. Az új generációt, mely okos belátással takarékoskodni tudott a fiatal élet bőven fakadó energiájával, a főlhalmozott erők magabizóvá tették és kifejlesztették cselekvésvágyát. Tevékenységét a forrongó nemzeti újjászületés gondolata irányítja, nevelése egyéni megújulásának szükséges voltára is ráterelte figyelmét. Bizó és megérti az emberi és magyar élet vajdó problémáit: minden eddigi nemzedéknél emberebb embernek és igazabb magyarnak készül.

Ennek az érzés- és gondolatvilágnak idegen az az irodalom, mely nem az emberi és nemzeti élet tiszta mélységeibe ereszti gyöke-

reit. A maga szempontjai szerint értékeli a multat, s új irodalmat sürget, mely az ő jelszavát írja zászlajára: a testi és lelki egészség kultuszát.

„Ahhoz a nyafogó, erőtlen, vagy cinikus irodalomhoz semmi közünk, amely a város fülledt légkörében, kávéházak füstjében keletkezett, — olvassuk egy, a cserkész-poézis első termékeit bemutató gyűjteményben. Mi a napsugár leventéi, az erdőmező troubadourjai akarunk lenni, akiket a patak kristálytiszta vize, a virágok mosolygó arca, a fák susogó lírája, a viharok wagneri zenéje érdekel. És még egy: a magyar haza sorsa! A cserkészországban álló, honvédő magyar, — s ennek nem szabad frázisnak lennie, hanem működő erőnek, lobogó zásznak, dacoló büszkeségnek, szabadságban erősödött turáni öntudatnak kell lennie!“ („Vigan fiúk, cserkészfiúk.“ Zászlónk Diákkönyvt. 49—50. sz. Radványi Kálmán előszava.) Ezek a sorok, ha nem akarnak is egy irodalmi program teljességével és véglegesséval hatni, lényegében pontosan meghatározzák a cserkészirodalmat. Tárnya a cserkészélet, életfelfogása és világnézete a cserkészélet alaptörvényein nyugszik: az élet hőmpölygő, széles folyamának egy szűkebb, tisztavízű sodrát választja, a derűt és harmóniát adó, evangéliumi egyéniségből fakadt életet, melyet áthat az életszeretet, színessé tesz a benyomásokra mélyen érzékeny lélek és magyarnak bélyegez a hovatartozóságát nem fellejtő érzés. Nem irányirodalom és nem szükségképen ifjúsági irodalom. A materialista világnézet helyébe vissza akarja állítani a keresztény világnézet uralmát, átfórnálni törekszik az új nemzedék érzés- és gondolatvilágát, de emberiségében és magyarságában, végcéljánál is, megmarad az egyetemes humanumot tükröztető mivoltában. Nem csupán ifjúsági irodalom; bár eddig inkább

a serdülő ifjúság lelki és jellembeli nevelésére akart hatni, további fejlődésében — a cserkészalakban felnövő nemzedék férfivá érésének megfelelőleg — az élet egész nagy komplexumát magába foglaló kérdéseket mozgat: a szerelem, polgárság, apaság, irodalom és művészet problémáit.

Ennek az irodalomnak a cserkész-életprogram-volta szabja meg jellegét, ez magyarázza azt is, hogy írói, szinte kivétel nélkül, cserkészek. Az idegen előtt nem tárulnak fel e gazdag világ szépségei; félreismerné, aki külsőségekből akarná megismerni a cserkészéletet.

A szakirodalom számos, kisebb-nagyobb részletmunkáit mellőzve, meg kell állanunk egy, a magyar cserkészélet törekvéseit összefoglaló hatalmas cserkészpedagógiai munka, a *Magyar Cserkészvezetők Könyve* (1922) előtt. A Sik Sándor szerkesztésében és a Cserkész-szövetség megbízásából kiadott mű a magyar cserkészéletnek el nem múlt értéke, mely eddig az európai szakirodalomban is páratlanul áll. A magyar közönséget különösen a cserkész-élet pedagógiájáról szóló fejezet (Radványi Kálmán és Sik Sándor munkája) érdekli, mely a cserkészélet lényegét foglalja össze, megjelölve az otthonhoz, iskolához és a katonasághoz való viszonyát, s a külföldi cserkész-típusokkal szembeállítva a magyar cserkész-ideál lélekkel megrajzolt képét: az új magyar embertípust, melyet a nemzeti újjászületés élet-ösztöne hívott létre az újjászületett magyar nemzet kialakítására. Azok az oldalak, melyek itt a magyar ifjúság multját és jövőjét jellemzik, a magyar történelmi jellemzés leg-szebb lapjaihoz tartoznak.

Sik Sándor és Radványi Kálmán különben a cserkészirodalom mindenik ágában maradóak, lelket formáló értékeket adtak. Tőlük valók a cserkész-líra legszebb alkotásai. (Fiúk, fel a fejfel..., Vigasztó fiúk, cserkész fiúk..., Kiáltás Zrinyihez stb.; Magyar cserkész dala, Cserkész-zászló avatása stb.) Mindketten a lélek áradó líraiságával élik át az életményt, melyből a költemény fakad. Sikban több a magához emelő ihlettség, Radványinál — Sik esetleges formai hatása mellett is — a lélek gyökeréig ereszkedés. Mellettük Bodor Aladár, Orbán Dezső, Gyökössy

Endre, Molnár László, Pécsi Gusztáv és Skorka Károly a cserkész líra igéretei.

Az elbeszélő irodalomban Gyökössy Endre cserkész elbeszélései a kezdet érdeme. Finomlelkű megfigyelő, ki testi-lelki közelségben él cserkészeivel, meglátja a mélységeket, de az egyensúlyozott művészi kompozícióig még nem emelkedett. Míg Nőgrády László „cserkész regényeinek” semmi köze a cserkészethez, Farkas Gyula neve a cserkész regény mai legfejlettebb formáját jelenti. Kis cserkészeiben meglátja az embert, ki az egyéni és kollektív élet súlyos problémáival egyformán harcba száll, előtte ismeretlen erőforrásokat fedez föl a maga lelkében és másokban, s így a cserkész eszme révén eljut a lelki harmónia öntudatosan cselekvő, célját ismerő boldogságához. Második regénye, a *Hadak útján*, fokozottabban mutatja fejlődő lélekanalizését, kompozícióbeli készségét és az előadás közvetlen élményszerűségét. A nagy cserkészregényeket, melyek a cserkész férfinak küzdelmes megállását, a más lelkületű növel való összetalálkozását, a szerelem, házasság, gyermek, az idegen millió száz-százú kérdéseit és társadalmi vonatkozásait boncolják, még nem írták meg.

A dráma terén inkább csak próbálkozásokkal találkozunk. A cserkész egyfelvonásosok és kisebb jelenetek között Radványi Kálmán és Orbán Dezsőnek van néhány kitünően sikerült darabja.

Folyóirataik közül a három fővárosi újság viszi a vezető szerepet: a *Magyar Cserkész*, a *M. Cserkészszövetség* hiv. lapja Hermann Győző szerkesztésében, a *Zászlónk*, melyet Sik és Radványi szerkesztenek, végül az *Erő*, Ravasz Árpád és Karácsonyi János lapja. Mindenikhez kiadóvállalat is társul, mely épp úgy, mint a Magyar Jövő kiadóvállalat, könyvalakban jelenteti meg a magyar cserkészirodalom legfrissebb termékeit.

Mindenütt friss erő, bontakozó tehetség és évezredeket alapozó értékígéret, mely egy új embertípust nevel, újjászületést készít elő a nemzetnek, új szint, új értéket az irodalomnak.

Müller Lipót.

Bibó Lajos: „A fáklya ég...” — *Elbeszélések. A Pallas kiadása.* — Az

új író, ki ez elbeszélés-kötetben bemutatkozik, tehetséges ember; de még erős forrongsban van; keresi az irányt, fejlődése útjait; ez útkeresésben azonban sokszor eltéved, nem neki való, zsákutákba jut, melyekből vissza kell fordulnia, ha nem akar holt pontra jutni.

Az író Sturm und Drang korszakára vall, hogy feltűnő, sőt bántó módon mutatja más írók hatását, mely alól mintha nem is akarna kiszabadulni. Eltanulja arcjátékukat, gesztusaikat és sokszor úgy beszél és mozog, mintha imitátor volna; maszkot visel és ez szemmelláthatólag tetszik neki. Kötete Mária-ciklusának öt elbeszélése pl. olyan, hogy ki lehetne adni Krúdy Gyula művei között. Minden egyes során rögtön megismerszik Krúdy. Ugyanazok a szomorkásan illatozó, levendulaszagú témák, lengyel vagy szláv csengésű nevek, félig elzúllott és bujdosó költők, mint pl. Jasinszky Jánoszláv Vendel, aki szerelmi bánatában bujdosásnak indult, s „a falvakat rötta, a hallgató útszéli csárdákat és elhagyott házakat. Néha-néha már-már annyira elmélyedt a nehéz mámorban, hogy azt sem tudta, hol bújik meg az alkonyat barna takarója alatt. Éjjel kiállt az országutakra és órákig nézte a holdat, amely ezüst harmattal öntözte a mezőket. Három, négy falut maga mögött hagyott ilyenkor és a kutaknál megsímogatta a kutyákat, amelyek nem menekültek el tőle és lábainál feküdtek le, hogy ott őrizzék a bujdosó álmát“. — Mi ez, ha nem Krúdy? Teljesen az ő lírai romantikája. De oldalakat írhatnék ki e ciklusból, melyek mind-mind Krúdy Gyula patronjainak *egyéni* színeit mutatják.

De nemcsak Krúdy, mások is erős hatással vannak rá. Pl. kiírom egyik elbeszéléséből ezt a pár mondatot:

„A sírkertté süllyedt mult, a tompa vezeklebe sötétült bujdosás, a könynyeim, a gyászaim és vad zokogásba görbült nekiiramodásaim után a felresezketett életészton robogott előre velem a szerelem felé... Az életet, a kürtöket, a lobogókat, a repülő hajókat akartam ezzel a szerelemmel, amely egy végtelenben elpattent húr zengését rezgette a szívemen keresztül a mindenségbe...“ — Azt hiszem: a gyakorlott szemű olvasó rögtön ráismer e sorokban Bibó másik ihletőjére, a híres stílromantikusra, aki-

nek még affektált magyartalanságából is ráragad egy és más. Különben hol tanulta volna, ha nem tőle pl. ezt a mondatot: „... most már *úgy tűnt*, mintha régi-régi ismerősöm lenne a tenger, amint a szél elhintette álmát a partokon“.

Krúdy, Szomor s talán még Szabó Dezső hatása alatt halmozza a barokkos szertelenségű képeket, melyek olykor önmagukban véve szépek ugyan, de egymásra zsúfolva fárasztólag hatnak, ritkán van világító erejük, s nem ritkán zavarosak. Pl. mikor azt mondja: „az udvar mélyére húzódott csend a közelgő éjszaka titkos zugait őrizte“, nem hiszem, hogy akadna olvasója, akiben e mesterkelt mondattal valamiféle hangulatot ébresztene. Vagy pl. itt van az írónak egy nagy gonddal kiművészkedett mozaikképe, melyet az egyik elbeszélése elejére tett, mintegy kirakatba: „A hold kikötött egy elpihent felhőtenger szikláinak között és aláhíntve fényét, halkan megpendítette az ezüsthárfa, amely a rétektől és a harmattól csillogó kertekből sóhajtott a föl álmát a csillagoknak“. Az író bizonyosan azt hiszi, hogy most valami nagyon szépet mondott, s lesznek olvasói közt, akiknek talán tetszeni is fog, mert nem értik. Rám a képzavar hatásával van. — Sőt a legtöbb képe, mellyel valami alaphangulatot akar az olvasóba szuggerálni, azt hiszem: még ha érthető is, még ha képzeletünkkel követhető is, végül még se vált ki művészi hatást. Mint ahogy sokszor a festő képén a festék nem alakul színné, úgy az ő képeiben is szavak maradnak a szavak. Pl. egyik elbeszélése második fejezetét így kezdi: „A hold az ezüst fény tetején úszott. — Az éjszaka a földhöz símult csend örök hallgatóságát őrizte megkövült mozdulatlanságában. A fény átlátszó és teljes volt, mintha maga lett volna a levegő, amely átfolyt az időn és betöltte a végtelent, az örökkévalóság titkos hűsét permetezte. Az ég elsötétült távoli mélységeiből a csillagok ragyogtak alá, elhintve ismeretlen világaik üzenetét a föld felett“. — És így tovább. Ime, itt egész képsorozat vállalja a hangulatátvitel szerepét. És kérdem: *látnak-e* Önök mindebből valamit? Ugy-e nem! Pedig a képet látni kell, s a jó képet egyszerre kell látni egész terjedelmében. Itt legfőbb érzelmünkkel követhetjük izen-

ként, szavanként az író, s végül is: nem fejlődik ki az egészből összhatás; se egységes kép, se hangulat. Pedig itt még eléggé konkrétizálódik, amit az író mutatni akar. De vannak helyei, melyek világ-gyujtás helyett az absztrakció ködös homályát árasztják magukból. Pl. ez: „A váratlanul sekélybe ért mozgás, az élet egyetlen talpalatnyi helyre zsugorodott végtelenje, a megfeneklett és zátonyra került idő üres sötétségét kongatták körülötte”. — Szavak, szavak bizony ezek csak, melyek „üres sötétséget kongatnak”. (?) — Mellékesen jegyzem meg, hogy az össze nem illő akusztikai és vizuális képzetek és jelenségek összeházasításában is Szomory Dezső hatását érzem, aki épp az ilyen mesterkélt kontrasztokkal kergeti az artisztikumot.

De hát miért is beszélnek ennyit más íróknak ez új elbeszélés-kötet szerzőjén megérezhető hatásáról? Hát van kezdő, fiatal író, aki mentes tud maradni idegen hatásoktól? És hátha éppen így termékenyül meg, így forrja ki magát művészi egyénisége? Előbb másoktól tanul, hogy aztán később teljesen önmagát adja. — Felelnem kell a feltolakodó ellenvételekre. — Hát először is hatás és hatás között különbség van. Bibó Lajos néha már valósággal másolja Krúdyt. Nem válogat a Krúdy eszközeiben, nem azt próbálgatja: melyik illik az ő kezébe is, hanem — a saját egyéniségét elfojtva utánozza. Ez már baj, mert az író fejlődése nem veszi semmi hasznát, csak késlelteti saját egyénisége kifejtésében, saját eszközei tudatos megválasztásában. Sőt még az egészséges írói ösztönt is kiölheti benne. — De tovább menve: Krúdy, Szomory, Szabó Dezső, vagy esetleg d'Annunzio különben se azok az írók, akiktől tanulni lehetne, akiknek a nyomán egy új író tovább fejlődhetnék. Ők egy fejlődési irányvonal utolsó pontján állanak, útjukat nem lehet tovább folytatni. Nem iránykezdők, hanem végzők, formabontók, dekadensek. Tanulni csak olyantól lehet, akitől még van mit eltanulni: olyat, ami tovább fejleszthető. Ezért kell a festő- és szobrász-növendékeknek visszamenni a renaissance-hoz, vagy a görögökhöz, vagy még régebbi, az egészséges fejlődés csiráját magukban rejtő nagy művészi korszakokhoz és nem a ku-

bistákhoz, expresszionistákhoz, sőt talán még Manet iskolájához se. Ez utóbbiaknak nincs folytatása, amazoknak százféle is lehet. Epp így az új magyar íróra Krúdy és az említettek csak kártékonyan hathatnak, mert tőlük sincsen már új tovább előre, csak zuhanás, míg pl. Jókai, vagy Kemény Zsigmond tíz-húsz-féle irányba is terelheti az író; akár a realizmus termékeny lapályaira, akár a romantika holdfényes bérczeire; kifejlődhetik, megerősödhetnek benne Jókai hatása alatt az egészséges humor iránti érzék, vagy ellenkezőleg a melanchólia, a lírai szentimentalizmus is; ösztönzést kaphat tőle a történelmi rekonstrukciójára, vagy az egykorú élet eleven szemléletére; a hőskultuszra épp úgy, mint a tömegjelenetek plasztikus és színes ábrázolására. — Jókai ma is kincsébánya a kezdő íróknak, aminthogy Mikszáthon, Herczegem keresztül napjainkig egész újabb irodalmunk az ő napja érlelő hatása alatt termékenyült meg. Kiki a maga módján. Mert a hatásban, a tanulásban ez a fontos. A kezdő író úgy válassza meg mesterét és azt válassza ki a mesterben, amire neki magának van szüksége. Erős önkritikával ismerje meg egyéniségét, s azt fejlessze tovább. Ne a mester egyéniségét próbálja utánozni, hanem a művészi kifejezés, az alkotás eszközeit tanulja el tőle.

Azt hiszem: Bibónak van önálló, értékes egyénisége is, s ennek semmi köze sincs az említett stílmorantikusokhoz, de most megjelent elbeszélés-kötetében a második és harmadik ciklusba foglalt darabokhoz se. Ez az egyéniség a könyv első ciklusában, a magyar nép életéből vett képekben nyilvánul meg. Ez elbeszélésekben van a legtöbb „elbeszélés”, s ami legfontosabb, van bennük eredetiség, közvetlen, friss életszemlélet, ösztönös művészet, kár, hogy még nagyon is ösztönös, illetőleg csak ösztönös és a szerkezet hiánya nagyon is szembetűnik.

A kompozíció követelményét hangoztatva nem azt mondom, hogy az író előre szerkessze meg novellája vázát; fődolog, hogy a kész novellából kiéreződjék az organikus szerkezet, kerek, befejezett, élő legyen. Legyen eleje és vége; meginduljon, fejlődjék és szükségszerűséggel fejeződjék be a mese. A cselekmény, a jel-

lemzés, a helyzetrajz, leírás, színező képek mindmegannyi eszközök, melyekkel az író a novella külön kis világát megalkotja, hogy az a művészi élet egy önálló, szerves kis darabjaként hasson, éljen, melybe jól esik és könnyen lehesen beleélni magunkat. — A jól megkomponált, épkezláb novella lehet ugyan az ösztönös alkotó tehetség gyümölcse is, de ha az alkotó tehetség ösztöne ebben az irányban nem elég erős, úgy a tudatos művészetnek kell segítségül jönnie, s az írónak erős önkritikával kell műve hiányait megjavítani. — Leonardo azzal kezdi a Trattato della Pitturát: „Aki festeni akar, tanuljon először perspektivát“. Mi azt mondjuk: aki elbeszélő akar lenni, tanuljon meg komponálni, ha magától nem tudna. Nem elég az epikus hang, kell, hogy a műben egység legyen, hacsak hangulati egység is. — Bibó Lajos ezzel keveset törődik. Példák özönével tudnám bizonyítani, hogy sokszor ő maga, könnyelműen bontja meg műve hangulategységét. Nem vigyáz eléggé: mit hol mondjon el. — Alakjait nem tudja még elég biztos perspektívába állítani; azok sokszor mint ködképek imbolynak, nincsen sem határozott körvonaluk, sem élénk színfoltjuk: sem vonal, sem színperspektíva.

Mindezeket azonban elég könnyű megtanulni, ha valaki ügyel rá. Sokkal nehezebb, mint a laikus gondolja. Ellenben a művészi szokásnak egy nagyon erős eszköztől mond el az író, ha nem törődik velök.

Azzal végezzük, amivel kezdtük: Bibó Lajos kétségtelenül nem közönséges tehetség, akinek azonban végképen le kellene hánynia magáról a felszedett maszkokat, s erős önkritikával kellene teljes hatású műalkotásokra fegyelmeznie a benne meglévő írói ösztönt. *Dóczy Jenő.*

Magyarország küzdelmes évei. Budapest László ily című könyve nem egyéb, mint második, újradolgozott kiadása annak a kitűnő munkának, mely *A megcsontított Magyarország* címen jelent meg először ezelőtt két évvel.

Mi van e könyvben? Azt mondhatnók: a magyar vagyonteltára. Benne van mindaz, amit magyar embernek ma elsősorban illik tudnia; számszerinti mérlege egykori és mai birtok- és vagyónállapotunknak anyagi és

szellemi téren egyaránt: mi volt a miénk a háború előtt, mi maradt meg nekünk a békekötés után, miként alakultak ennek folytán egykori erőviszonyaink, miként szomszédainké, melyik téren mi a kilátás, mire számíthatunk, mitől óvakodjunk, mit tegyünk. A föld; a nép; népesedés, közegészségügy; népességi és szociálpolitika; birtokviszonyok; mezőgazdasági termelés és állatlétszám; birtokreform, mezőgazdasági politika; bányászat; ipar; kereskedelem; árviszonyok; közlekedés; tőkeszervezet; az állam pénzügyei; a jóvátétel kérdése; egyház és iskola: e fejezet-címek alatt tart szemlét meleg szívvel, de hideg ésszel, tudós orvosként ezer meg ezer sebből vérző csonka országunk felett. Végül pedig az elszakított magyarság helyzetét, s az új szomszédok erőviszonyait ismerteti. Rideg, szomorú valóságot világít meg számunkra, melyet az utolsó magyar ember is érez ugyan, de csak tehetetlen elkeseredéssel érez. Mennyivel jobb pontosan tudni, ismerni minden bajunkat, s imitt-amott egy-egy biztató tünetet, az életerőnek egy-egy kétségtelen forrását is felfedezni, s látni, hol hogyan segíthetünk magunkon, hol követtünk el hibát a múltban, mitől óvakodjunk a jövőben.

Tele van a könyv ábrákkal, grafikai mellékletekkel, táblázatokkal, melyekre elég egyet pillantanunk, hogy felfogjuk az adatok és számok ezreiből leszűrte tanulságokat, megállapított tényeket. Van egy térkép egyebek közt a 151. lapon. Meg van rajta vonva a régi Magyarország határa köröskörül; e határon belül pedig semmi egyéb nincs feltüntetve, mint a megcsontított ország vasúthálózata, kipontozott mai határvonala, s e határvonalon kívül azon vasúti csomópontok, melyek felé a határral átvágott sínek futottak azelőtt akadálytalanul, ma vámsorompók alatt. Nos, e csomópontok köröskörül a határt követik, közel hozzá, szinte hozzátapadva, úgyhogy együttvéve a mai Csonka-ország térképi formáját mutatják; rajtuk belül pedig néhány kilométernyire egy-egy magányos vonal megy neki a... falnak. „A forgalmi csomópontokat — olvassuk a szövegben — határaink megállapításánál következetesen az új

államoknak adták, hogy egymásra utalt vidékeink ne tudjanak érintkezni egymással, s vasúti vonalaink csonkán, befejezetlenül meredjenek a mesterséges határok felé“.

A gonosz okosságnak, mely mai határainkat kipécézte, nem egy hasonló bizonyítékát mutatja be könyvünk. Miért kellett szomszédainknak tiszta magyar területeket is magukhoz ragadniok? Magyar kisebbségük kézbentartásával, igaz, hogy politikai eszközt tartanak kezükben velünk szemben; viszont nemzeti szempontból kétségkívül nagy tehertétel reájuk ily jelentékeny magyar kisebbség. Mire hát nekik oly sok magyar ember? Megmondja szerzőnk: „A székelységet nem is említve, amelynek egymagában egymillió holdnál nagyobb terjedelmű erdősége van — a többi elszakadásra kényszerített magyar nyelvvidék is (amelyik t. i. Romániának jutott) egymillió holdas erdőterületet bír; az *ethnikum alapján való döntés tehát nehéz fahíányunkat alig idézte volna föl*“. Vagy halljuk ezt: „Ha a megcsonkított Magyarország határa odáig terjedne ki, ameddig a magyar nyelvhatárok, akkor termelésünknek ez a deficit mérege eltűnnék, s gabonaneműekből évenként 11 millió métermázsát szánhatnánk kivételre, s ezzel *külföldi szükségleteink legnagyobb részét megvásárolhatnánk*“.

Szegényé tenni: gazdaságilag megnyomorítani, kulturális téren visszaszorítani bennünket: ez volt a cél. A szegény embernek van legtöbb oka rá, hogy azzal a kevéssel, amije még van, okosan gazdálkodjék. Tudatlanság és könnyelműség a gazdagot is szegénységre juttathatja, a szegényt azonban végkép tönkretetheti. Buday László könyve ott legyen mindnyájunk könyvtárában. Olvassuk hol egy, hol más fejezetét, s vonjuk le adataiból a tanulságokat. A gazda, a kereskedő, a pap, a tanító, de általában minden magyar ember megtalálja benne a maga szűkebb körében is értékesíthető tanulságokat. Politikust pedig még elképzelni sem volna szabad e könyv adatainak ismerete nélkül.

M. N.

Jack London: Farkasvér. Ezelőtt hét esztendővel, 1916 november 29-én egyszerre két híres író halálhírére

hozta a táviró. Az egyik *Émile Verhaeren*, a belgák szocialista költője, kit 61 éves korában széttépett a vasút; a másik, húsz évvel fiatalabb, *Jack London*, a Far West, Észak-Amerika nyugati államainak nagy híre emelkedett regényírója. *Verhaeren* a gyártelepek rablelkének költője. A tőke s a munka rettentő harcának áldozatait szólaltatja meg, az egyensúlyát veszített társadalmat, melynek pillérei korhadozva, összeroskadással fenyegetnek. Költeményeinek légköre nehéz a közzefüstpől s a gépolaj átható szagától, melyet az igát húzó rabemberek verejtékének kigőzölgése keserűvé tesz. Itt nem hangzik az életöröm dala; csak az élet kényszerének panasza. A munkának nincs diadala, csupán gyötrelme. Ezek az elvéhédtt Európa elégiái!

Jack London légköre egészen más. A még fiatal, kissé nyers, de üdítő levegőjű Nyugat-Amerikában vagyunk. Embereinek szívében az élet öröme lüktet, az élni akarás teszi őket testileg és lelkileg frissekké és épekké. Ha *Gonzarov Oblomovja*, ez az orosz Hamlet, az akarat betege, akkor *Jack London* alakjai az akarat egészségesei. A föl villanó eszmét nyomban követi a végrehajtás akaratát s töprengéstelen megvalósítását. A munka nem a taposómalom ölé unalma, hanem az örömföld sorozata. A munkatermek ajtajai kitarultak, s a munka kint folyik, vagy Alaszka jeges, vagy Kalifornia perzselő, de mindenütt edző és pezsdítő levegőjében. *Jack London* regényalakjai a kemény, de diadalmas élet küzdői; a bukást nem ismerik, ha tízszer alul maradnak is, tizenegyszer új erővel fölkelnek és győznek. Az író saját szavaival, ők a telivérek. Nincsen csüggedt gondolatuk, nincsen fáradt idegük, petyhüdt izmuk. Erősek, egészségesek, nyersek és tiszták. Igaz, hogy Gyulai és Péterfy néha megállapítaná atyafiságukat a Kárpáthy Zoltánokkal és Berend Ivánokkal, de ez a mi szemünkben csak kedvesebbé teszi őket; ám meg is különbözteti őket Jókai hőseitől, hogy terveikben mindig csak a megvalósíthatót tűzik ki, s a valószínűség határát nem lépik túl. Rokonszenves voltakatok fokozza az, hogy ezek az akaratemberek lelkük mélyén tiszta gyermekek s a megfeszített munka szüneteiben egész lélek-

kel nekiadják magukat ártatlan bohóságuknak. Még egy körülmény van, mely Jack London meséit és jellemeit rokonszenvenessé teszi: keresztülérzik rajtuk, hogy írójuk lelkéből, életéből és tapasztalásaiból fakadnak. Gyakran az önéletrajz hatását érezzük olvasásukban, mint Turgenyev legtöbb munkájában; átszűrődik a szavukon a költő egyéni életének valósága.

Van aztán Jack London regényeinek egy külön sajátossága, az állatok szeretete. Nincsen regénye, melyben ne volna néhány érdekes állata. Ábrázolásukban van újsága is. Mert az állatot nem az ember szempontjából tekinti, hanem belemerül a lelkébe, s onnan nézi a világot. Állatai nem, mint Aesopusnál, állati álarcban megjelenő emberi tulajdonságok; nem paródiái az emberi társadalomnak, mint Goethe Reinekeje; sem mesés jelképek, mint Kipling dzsongeljének lakói, hanem valódi állatok, minden emberi vonás nélkül. Epizódiképpen ismerünk ilyeneket Arany és Jókai műveiből, de Jack London egyre több teret enged szereplésüknek, a járulékos szereplőkből személyek lesznek, sőt a *Farkasvér*-ben az állat az egyetlen hős, az ő élete adja a regény tartalmát. A Farkasvér a világirodalomnak a fejlődés rendjében vett első, valódi állatregénye.

Hőse Fehér Agyar (White Fang), a farkaskölyök, kinek ereiben negyedrészt kutyavér kering. A farkasvér adja meg szívósságát, erejét, kitartását, ellenállását az élet rettenetes küzdelmeiben; fájának évezredes örökségével dolgozza föl az élet tapasztalatait, állapítja meg az élet törvényeit, koraútait és szabadságait. A kutyavér öröksége az emberhez való simulás, a magasabb akarat alá való rendelés természetes ösztöne.

A regény az életrajz formájába van foglalva. Előjátékként Fehér Agyar szüleinek története szolgál, mely megalapozza a farkaskölyök életét. Remekbe illő élete első néhány hetének rajza; az ösztönök ébredése, a külvilággal való ismerkedés fokozatai, mind az állati lélekbe való elmerülés bámulatos mélységével s a megfigyelés ritka éles-ségével. Majd az emberrel való érintkezés következik. Előbb kóbor, őselételező indiánok kezébe kerül, akik

befogják a szánt vonó falkába; itt a kutyatársadalom lelki rajzát kapjuk. Az egyén alárendelését nemcsak az ember akaratának, hanem egymáshoz való viszonyukat is, a versenyerért, az erények és hibák harcát. Következnek magasabbrendű, de lelkileg durva és kíméletlen emberek, s vele Fehér Agyar nemzedékének korszaka, mely az állat lelkében a gyűlölet érzését kelti. A kegyetlen szolgaság az állatot is kegyetlenné teszi, s egy bulldoggal való viadalban majdnem halálát okozza. De jó sorsa megmenti és jó emberek körébe viszi. A gyűlölségben megátalkodott állat lelkeről lassan lassan leválnak a kérges, a szeretet az ő lelkében is előbb hálát, majd szeretetet ébreszt, mely végül önfeláldozó hőstettre ösztönzi. Öröklött szívóssága megmenti a haláltól, s végül a családi élet boldogságában találja jutalmát.

Jack London a természettudós lelkiismeretességével s az igazi költő művészetével merül bele a farkaskölyök életébe. Belőle nézi a természetet, az embereket, az egész világot; az állat rajzába sohasem feledkezik bele emberi vonás, s ez megadja a regény belső szervességét és valószínűségét is. Hozzájárul a művészi részletesség is, mely arányosan és epikus szélességgel tölti be történetkeretét, s az a nagy, meleg szeretet, mely hőseit élete pályáján kíséri. Ez az olvasóban önkéntelen részvétet és vonzalmat ébreszt, aggódnunk és örvendünk a farkaskölyök életének fordulatain, mintha valamely emberregény hőse volna. Az érdekkeltés mindig természetes, sohasem téved az idegfeszülés szélsőségeibe, de mindig megragad és fogva tart.

Van valami közös vonás Jack London regényeinek ember és állat-hősei között s ez az a már fentebb említett törhetetlen élniakarás. Ez az, ami főképen élvezetessé teszi írásait és újra, egészséges levegőt hajt annyi szomorú eseménytől, annyi szomorú olvasmánytól fáradt lelkünkbe.

Tolnai Vilmos.

Vargha Gyula: Vitézi énekek Thúry Györgyről. (Franklin-Társulat kiadása, 1923.) E nemzeti létünket fenyegető években egyre fokozódik az érdeklődés történelmi múltunk iránt. Kivált a török hódolt-

ság századai felé fordulunk szívesen, keresve mintegy a párhuzamot vigasztalan napjainkhoz. S ez általános lendület most is költőinkben nyilatkozik meg legszembetűnőbben, akik mind sűrűbben nyúlnak ihletanyagért jelesebb történetíróink könyveihez. A török világnak amúgy is éppen a közelmúltban tártá elénk sok új és képzelemre ható mozzanatát *Takáts* Sándor buzgalma, történeti mély érzéke és formában is igen művészi előadása. Dolgozatai bőven kínálják az anyagot költői feldolgozás számára, és Herczeg Ferenc legutolsó regénye, a *Fogyó hold* is Takáts műveiből meríti történelmi adalékait.

Vargha Gyulát is nyilván e kiváló történettudós korrajzai ihlették Thúry Györgyről szóló románc-füzérének megírására; neki is ajánlja könyvecskéjét.

Thúry György jellegzetes alakja, Zrinyi, a szigeti hős, korának; az önfeláldozás hőse, akár csak emez, ha mindjárt nem is olyan középponti hőrozsza a hazafiúi és keresztényi vértanuságnak. Vitézi pályája szételőbb és helyibb kalandokra szorítókozó, semhogy nagy nemzeti páthosú epika anyagául kínálkozhatnék.

Vargha Gyula sem tette meg Thúryját epikus hőssé. Összefüggő hőskötemény helyett önálló képekké kikerekedő, néha anekdotaszerűen csattanóba-futó epizódokban lépteti föl, s ezekben kíséri végig vitézi életén, „főlegényi“ (altiszti) huszárbravúrájától Kanizsa alatti hősi haláláig.

Vargha nemes költői ingénium, de kiválóan lírai tehetség; lírájában is mindennekfőlött az elégikus hang, a finom borongás hárfása. Ezen nem asszonyos szentimentalizmust értek, sőt Vargha lírájában éppen a tisztalelkű, izig-vérig munkás és gyökeresen magyar férfi ellágyulásának hangja a legigazibb érték. Hanem zengő szava szelídebb és erős páthosú híján valóbb, semhogy „hadi dalnak ernessze“.

Talán azért is választotta Thúryjához is a líraibb románc-formát, a lovagi kaland-képek sorozatát, a „vitézi énekek“ hangját. S még e románcokon belül is akkor lel a maga igazi hangjára, amikor tárgya líraibb fordulatot kínál.

A XVII. századi, *Thúry György*

éneke című, erőteljes vitézi vers „vérszomjúzó“ hősét Vargha látható kedvtelessel ruhazza fel gyengédebb, finomabb vonásokkal, és egyik románcában bemutatja várkeszei otthonában is, ifjú hitvese és három leánykája körében. Ebből apró lírai helyzetkép kerekedik, s ilyhelyütt Vargha elemében van. Alakjainak beszéde — mely románcai során itt-ott némi deklamatórius jelleget mutat — e képben az élet melegét sugározza és dialektikai élénkséggel csapong.

Az aggódo hitves nem tud örülni Thúry kanizsai kapitányságának; tudja, mit véljen a császári grácia felől. A magyar Hektor erre a hit egyszerű szavával felel:

Jó az Isten,
Palotán ha nem hagyott el,
Kanizsán is megsegít.

A magyar Andromache pedig az asszonyi féltés szavakész fordulatával vág vissza:

Pénzt a várra s katonákra
Palotán ha nem kapott,
Kanizsán se kap kegyelmed.

S így foly a férfiúi kötelességtudás meg hitvesi balsejtelem csatája, mely Thúryné e megindító szavaiban tetőzik:

Félek, félek, nagy szívével
Szívemet még összezúzza.

Az ilyen helyek vallanak ebben a műben Vargha költői erejére. A vitézi kalandok előadásában nem bír ez az erő ennyire kibontakozni. Ezekben Vargha képzelme bágyadtabb, jellemzése is konvencionálisabb mesgyéken halad. S ez leginkább a ciklus egészében válik nyilvánvalóvá. Azt lehet mondani, hogy a sorozat minden darabja külön együttesüknél. Hiszen bajvívások, városstromok sorozatos rajzában néha még Vörösmarty fantáziája is eredménytelen harcot folytat az egyhangúság némi veszedelmével.

Az egyes románcokban a mondani-való belső elrendezése sem mindig szerencsésen szolgálja a hős valóban

érdekkeltő kiemelését. A leírásokban aránylag több a változatosság, mint Thúry jellemének színezésében. Igazán szólva, ez a jellem inkább csak néhány eszményi tulajdonság összessége, semmint határozott egyéni vonásokkal bélyegzett történelmi arcmas.

A vitézi énekek kettejében (*Palota ostroma; Zsoldosztás*) a románc belsejébe kívánczozó súlypontot a végére helyezett anekdotái fordulat pótolja. Az elsőben éppen a török táborban kiütött vakriadalom vágja el a cselekményt. Itt Vargha a *Szigeti veszedelem*-re emlékeztető fogással él: Thúry vallásosságát festi és a feszületről szánakozva letekintő Üdvözítőtől könyörögteni ki vele a vár felmentését. Az utóbbiban meg Thúrynak cseh kapitánytársával való, amúgy magyarosan elintéztett ügyét-baját hősenek Bécs felé irányított önérzetes beszédével rekeszti be, amelyből némi Petőfies alanyisággal hallik ki Vargha Gyula keményderekű magyarsága.

A románc-módra előadott történeti képeket külsőleg is románc-formában kapjuk: a spanyol lovagi kalandok trochaeusi lejtésű, rímtelen, négy soros szakaszaiban. Vargha Gyula lehető változatossággal kezeli ezt a különben nyelvünkön némi egyhangúságra hajló előadásmódot: a rendszerint szakasz-záró csonka sor helyét leleményes formái kihasználással tologatja ide-oda a három teljes sor között, s azonfölül néha egy-egy szemérmesen kicsendülő sorvégi, vagy okkal-móddal elejtett középrímmel is fűszerezi énekmondását.

Vargha nyelvének színmagyar zamata annyira ismeretes, hogy szinte restellem újra megállapítani. Lelkes magyar történeti felfogásán kívül főként nyelvének gyökeressége az, ami kívánatosá teszi, hogy *Thúry György*-e eljusson a magyar diákság kezébe is.

Hanem mai irodalmunk jövőendő értékelője Vargha Gyulának első sorban nem ilyen genre-ú alkotásait veti majd latba. Ezekben is érdeklődéssel keresi meg költőjük rokonszenves, emelkedett egyéniségét, ám ha ez egyéniség tiszta, zavartalan képét akarja adni, — úgy gondolom — mégis előbb lírai köteteit emeli le könyvespolcáról.

Rédey Tivadar.

Töredékes jegyzetek Vargha Gyula Thúry György-románcairól.¹ A kitűnő lírai költő az utóbbi években előszeretettel fordult az elbeszélő költészet felé is. A széles folyású, a lírai vesztgleléseket is szívesen fogadó románc, úgy hisszük, az epikus műformák közül leginkább megfelel az ő eredeti lírai hajlamainak. Szerény kísérletem csak azt célozza, hogy kimutassam, mily következetesen érvényesül a költő lírai jellege e románc-füzér egészében.

Mily szerencsésen van megválasztva s még inkább kiképezve a kötet versformája: a magában véve unalmasnak tetsző, rövid, erőteljesen lüktető trochaeusi sor, mely negyedmagával, rím nélkül csoportosul rövid lélegzetű versszakokká. Lehet-e elbeszélni ebben az egyhangúan zakatoló formában? Nem untat-e el előbb, mintsem tartalmát kifejthetné? Nos, nem; sőt ösztönöz, ragad magával, aminthogy a költő ihletésében is kétségtelenül erős része van. A nyolc szótagú, rím nélkül egymás sarkára szaladó sorok közt hol itt, hol amott megtorpan egy-egy két szótagos: egy pillanati lélegzetvétel s ismét tovább iramodtunk. Mennyi kedves változatosság e neki-nekiszaladó, fel-fel-frissülő lendületben; főképp pedig mennyi szuggesztíója az előre-mozgásnak, a gyors haladásnak, az epikus időbeliségnek. Ez a versforma a románc-sorozat mótora, jó szelleme, sugallója. Olvastatja magát; vagy akarod, vagy se, szaladsz vele együtt; külön élvezed ezt a lankadatlan frissiséget, ezt az epikai *illuziót*, amely voltaképp csak a lírai költőnek ihlet-állapota. Csakugyan *elbeszél*-e valamit, csakugyan egy huzamos és saját érdekű történeten ügetett-e végig Pegá-

¹ Az — *rgy* jegyű szerző önként, tőlünk fel nem szólítva, küldte be cikkét, mely Vargha Gyula új kötetével egyetlen szempontból foglalkozik. Felfogása nem tér el munkatársunk, Rédey Tivadar úr fentebb olvasható nézeteitől. Mindamellet közöljük, mert részletesebben megállapodik egy-két olyan mozzanaton, melyek említett munkatársunk több szempontú ismertetésében szükségkép kevesebb helyhez juthattak.

Szerk.

zusa veled: mindegy; érzésed az, hogy epikumot kaptál, s hogy elbeszélő költővel töltötted idődet.

Analóg sajátságokat állapíthatunk meg hőse epikaiságát illetően is. Az egyes románcok szinte teljesen önálló elbeszéléseként különülnek el egymástól, hol egy, hol más epizódot ragadva ki Thúry György vitézi életéből, melyek nem folytatódólagos részletei valamely összefüggő nagyobb történetnek, hanem megújuló lírai gyönyörködések a nem változó, végig azonos hős jellemében. Thúry György kitünő vitéz, egy „zivatáros század“ nagyra hivatott, népszerű bajnoka; de nem epikai hős. Neki — azt mondhatni — végzete csak epizód-jellegű vitézi tetteket engedélyezett, attól azonban eltiltotta, hogy eposzi jelentőségre emelkedhessék. S Vargha Gyula románcait olvasva, e hiányt lehetetlen pozitívan mozzanatként nem éreznünk: bizonyos tragikus sorsszerűség felhői boronganak Thúry György alakja körül, de e borulat egyenest a lírai költő lelkéből szállt rá; a lírai költő szeretettel, s egyszerűségi fájdalommal merül el egy isten-adta magyar tehetség szemléletébe, kinek legszentebb hazafiúi törekvéseit tulajdon koronás királya bénítja meg, nem értve meg, nem méltányolva, sőt nem egyszer ridegen megsértve alattvalói önzetlen hűségét. Háromszázados magyar sors; történeti átok a magyarság — és történeti végzet uralkodóháza fölé. A szigeti hőstől s a költő Zrínyi Miklóstól kezdve csaknem napjainkig kiváló hazafiak és lojális alattvalók keserű férfias önuralma borong végig történetünkön, nehéz, tragikus vívódások mélységei fölé.

Thúry György e tragikus magyar sors tipikus képviselőjének van megtéve s legott a lírai költő egész rokonszenvével elárasztva Vargha Gyula énekeiben.

Ime, egy epikai hős, kinek érdeke éppen az, hogy nem válhatott eposzi hőssé. Csak lírai érdek szemelhetett ki magának ilyen táplálót.

A versforma, melyről szólottunk, egy egyhelyben álló lírai érdek —, egy magyar fájdalom írásaisága köré árasztja az epikus haladás illuzióját.

A forma és a költői felfogás után egy pillantást az ábrázolás módjára is! Az sem epikai, hanem lírai természetű. Thúry e költeményekben inkább egy jellemkép, melynek elemeit a rokonszenv hordja együvé, — mintsem megfigyelt cselekvő személy, ki egyéni lenyomattal jellemzi magát lelkünkben. Nem azt jelenti ez, mintha a költő eltérne a történeti igazságtól és pusztán kitalált tipust állítana elének; ilyen légüres térben Vargha Gyula fantáziája sohasem keríngett. Ő igenis híven ragaszkodik a történeti adatokhoz; de nem arra irányul ábrázoló figyelme elsősorban, ami ez adatokból elbeszélőnek kinálkozik; sőt mikor valóban elbeszél, akkor sem a történet elképzeltető ábrázolása a célja és szívügye; ő ezekkel a történetekkel is jellemezni kívánja hőstét, mintegy túlnéz rajtuk s a vonzó jellemet, az eszményi embert látja. Lírai költőknél gyakori jelenség ez: nem epikus figyelem, hanem lírai vonzalom, vagy ellenszenv irányítja tárgyi szemléletüket. Ők nem elbeszélnek, hanem jellemet mutatnak be, majdnem azt mondhatnók: jellemet mutogatnak; ami az epikusnak elsőrendű érdeke s végcélja, az ábrázolat, — az nekik legfeljebb illusztráció.

Így szolgálnak a Vargha Gyula vitézi énekeiben elbeszélő történetek Thúry György jellemének illusztrálására. Bemutatja csatában és otthon, szerelmesen és haragvón, alattvalói hűségében és önérzetesen helytálló magyarságában, bemutatja bölcs hosszútűrését és alkalmi leleményességét, hatását híveire, híret ellenfelei közt. A magyar vitéz típusába a magyar ember sok szép és jó tulajdonságát beleolvasztja, főképp pedig megnyerő férfiaságát, s amit talán legelőbb kellett volna mondanom, s ami a ritkább erények egyike: politikai bölcsességét, azt az aggódó, messzenézó, okos hazafiságot, mely vérmérséklet és erkölcsi bántalmak kísértései közt is önuralomra képes.

Hogy ily jellem iránti érdeklődés, vele való íhletett foglalkozás mennyire a közelmúlt tapasztalataiból táplálkozik, s ezáltal mily szoros összefüggésben van Vargha Gyula egész újabbkori lírai költészetével: azt mondanunk sem kell. Sőt aligha

téves az az érzésünk, hogy Thúry György alakjába, jellemébe azon magyar államférfi emléke is bejátszott, ki a többször említett „tragikus magyar sorsnak” eleddig utolsó ismert áldozata. —*rgy.*

Dékány István: Bevezetés a társadalom lelektanába. Szociálpszichológia. (Tudományos Gyűjtemény. 3. szám. Pécs—Budapest, 1923.) A Tudományos Gyűjteményről hivott toll számolt be a Napkelet mult számában. Itt csak annyit kívánok még megjegyezni, hogy a jelen kötet is mutatja azt, hogy itt nem egyszerűen egy új gyűjtemény megindulásáról van szó, hanem a legégetőbb hiányok pótlásáról. Eppen ma, mikor az egész nyugati kultúra válságon megy keresztül — mert nem bírom Spenglerrel együtt pusztulásra szátnak látni — mikor a vén Európa recseg-ropog, s a világháborúnak elkeresztelt erőmérkőzés még korántsem ért véget, hiszen a némán folyó gazdasági és szociális küzdelem még kegyetlenebb mint a frontarcok, fontosabb, mint bármikor, hogy a társadalmat mozgató, összetartó, de esetleg meg is bontó erőket végre komolyan megismerni törekedjünk. Hogy ez mennyire nem történt meg eddig, minden részletmunka ellenére, céltudatosan és egységes szempontból, azt mutatja az a körülmény, hogy erről a témáról ez az első rendszeres összefoglalást nyújtó könyv. Ez egymagában létjogosultságot biztosít neki és arra késztet, hogy örömmel üdvözlöjünk. Úgyesen és érdekeltően is van megírva, helyenként a fantáziát megragadó sikerült példák vannak közbeszóve, amelyek nemcsak arra alkalmasak, hogy az előadást élénkítsék, hanem egyben gondolat-keltőek és rávilágítanak az érintett problémák olyan oldalaira is, melyek már a rendelkezésre álló korlátolt lapszám miatt sem voltak bővebben tárgyalhatók. Eppen ez az oka annak a bajnak, melyet a szerző is jól ismer és két helyen maga is kiemel, hogy szükségesképen sok a nagyon természetnek látszó megállapítás. Egyetérthetünk vele abban, hogy ennek így kell lennie, mert egy rendszerezett összefoglalásra mindenkép szükség volt egyszer s kisebb terjedelemben lehetetlen volt az alaprajzon túl még a bonyolultabb

részleteket is adni. Az elveknek az alkalmazása visz itt csak el az igazi lenyűgöző problémákhoz. Eppen ezért hálások lehetünk a minden kis fejezet végén nyújtott bő könyvészetért, amelynek segítségével és a kötetben foglalt útmutatás mellett mindenki könnyen beledolgozhatja magát ebbe az érdekes tudományágba. Sokakat talán éppen az fog erre csábítani, hogy minden léptenyomon látni fogják, mennyire keletkezében van itt még minden, mennyire ifjú tudomány ez, milyen nagy tere van még az alkotó munkának benne. Bizonyára izgatni fogja sok olvasóját az is, hogy saját megfigyelései, más területről hozott tudása segítségével hogyan s miképen bírná kiegészíteni, alátámasztani, végkép kialakítani azt, ami itt mint maga a létkető élet, formákba még nehezen szoríthatóan vonul el szemei előtt. Itt van még egy igen jó oldala e munkának; főleg második részében sejteni, hogy mennyire egymásra vannak utalva a szellemi tudományok, mennyire átnyúlnak a problémák az egyiknek a területéről a másikéra, milyen céltudatos és megértő együttműködésre van szükség, ha komoly eredményt akarunk elérni ezekben az éppen most új, hatalmas életre ébredő tudománykörökben. Maga ez a könyvecske is annyi helyen kénytelen érteni a szociológia-, lélektan-, néplelektan-, nyelvészet- és nyelvbölcseletről kezdve a legmodernebb szellemtörténeti fejtegetésekig a legkülönbözőbb területről való problémákat, hogy saját maga is a legszebb bizonyosság amellett, hogy modern szellemi tudományt csak igazán széles látókörrrel és sokoldalú érdeklődéssel meg hozzáértéssel lehet csinálni. Nyugtalanító és továbbdolgozásra ösztönző könyv ez s ebben van főérdeme. A szerző tényleg megadta azt, amit az előszóban ígért: átnézeti térképet. Bárcsak akadna minél több bátor kutató, aki ezzel a kezében bemelegszik a még kellően föl nem derített vidékekre. *Koszó János.*

Dr. Kristóf György: Petőfi és Madách. Tanulmányok. Minerva Rt. kiadása. Kolozsvár 1923.

Petőfi és Madách neve nemcsak a jubiláris év alkalmosságából került e könyv élére. Szerző tizennégy éves tudományos munkásságnak

eredményeit gyűjtötte össze és munkásságának középpontjában a magyar irodalom e két nagy alakja áll, akik másfél évtizeden át ellenállhatatlanul kötik le lelki elmélyedésre hajló érdeklődését,

A tanulmányoknak mind jellege, mind értéke nagyon különböző. Ifjúsági folyóiratokban megjelent, lelkes hangon megírt, de tisztán ismeretető jellegű cikkek mellé nagy tudományos apparátussal és pszichológiai elmélyedéssel megszerkesztett tanulmányok sorakoznak. Az egyes tanulmányok eredeti megjelenési ideje óta különösen a Petőfi-irodalom nagy fejlődést mutat, s így mai szemmel már nem könnyű egyes megállapításainak újszerűségét meglátni. Mégis tud újat és meglepőt mondani még oly tárgyról is, mint pl. Petőfi János vitézének hatása Arany Toldijára, melyet pedig már is sokszorosan feldolgoztak. Nem a filológiai kapcsolatokat keresi, hanem a lelki összefüggéseket és Dilthey megállapításait önállóan alkalmazza a magyar irodalomra. (*Petőfi és Madách világszemlélete* 66—111. l.)

Különös értéket kölcsönöz e könyvnek, hogy elsősorban az elszakadt magyarság számára készült, és hogy szerzője a kolozsvári román egyetemen a magyar irodalom tanára. Súlyos hivatás nehezedik rá: őrzője és hirdetője a magyar kulturának letarolt mezőkön. Műve tanubizonyossága nemcsak a szerző elhivatottságának, hanem az erdélyi magyarság irodalmi öntudatra ébredésének is.

F. Gy.

Csanády György: Az évek. (2. kiadás.) Tíz év költői termését kapjuk e kötetben. Szerzőjének neve annyiban ismert, hogy az ifjúsági mozgalmaknak néhány év óta tevékeny és vezető szerepet betöltő résztvevője, kinek mint a székely egyetemi hallgatók *Új Élet* c. lapja szerkesztőjének is a lelkes és nagyratörő fiatal embereknek egy egész táborát sikerült maga köré toboroznia. Ebből is sejthető már, hogy költőnk nem az elvonuló ábrándos, szelíd poéták fajtájából való, könyve meg éppen arról győz meg, hogy ihlete is a becsvagyó ifjúnak a háborútól véresre karmolt, torzzá gázolt idealizmusából fakad, melyben becsülnünk lehet a marcangolt lélek seblázának

komor víziókat szülő szédületét, de csak addig, míg az át nem vedlik bizonyos fajta művészkedéssé, mely örömet leli egy tudatosan keresett kábulatban.

Csanády komor pátosszal zengi élete egy decenniumának történetét, különös azonban, hogy a Tegnapielőtt 16 éves fiúja már ugyanazt a szoborkeménységűvé edzett tragikus álarcot próbálgatja, mely mögül a Ma irredenta száműzöttje oly megkapóan viharzik. Fölvetjük a kérdést, szabad-e a műalkotásnak legtöbbször kikészített tartást mutató formája mögött az embert keresnünk és vizsgálnunk, vajjon őszinte kifejezése-e a mű a művésznek.

Egyesek szerint a költő, ha alkot, egy minden racionálisan túleső világ kultuszának papjaként áldoz és vajmi közömbös dolog a szépre nézve, hogy mi hiszünk-e a költő valóságának üdvözítő voltában, vagy sem. És ebben az esetben a költészet legtöbbször nem más, mint ájtatos magunk iránti elfogódásunknak szertartásos misztérium-játéka, vagy én-tömjénezésünk füstjébe bódult szemekünk komorsötétbe karikázó káprázata. Ez az izlés őszinteség tekintetében megelőgszik annyival, amennyi őszintén való van a saját hangjától megittasodott színész sós cseppeket gyöngyöző izzadásában.

Megállapíthatjuk, hogy Csanády e lámpák elé szabott palástos poétikának az útjain jár. Minden költőben van egy örök gyermek. Csanády némi önmegtágadással csak a heroikus küzdelmek fatális férfijának tükrében szereti magát mutogatni, s majdnem hidegen hagyja bennünket, ha az élő alakot takaró s imponáló redőkbe vont függönyök közül nem kandikálna ki a kis *kékruhás* fiú szőke hajfürtje. S ez áruló jel után (*Ifjúság, Október*) megértő figyelemmel nézzük, ha jó ismerősünk villámló sugarakat lövell a tükörből. Mert úgy vagyunk, hogy bármennyire tiszteljük is. *A képzelt beteg* Molièrejének rivaldá előtti halálos őszinteségét, mégis jobban esik látnunk kinek-kinek egyszerű vagy mély emberi valóját. E kötet költeményeiben pedig igen nagy helye van az első bálokon csüggő emlékezésnek, az első forró lehetettől érintett fiatal lélek hímes élményeinek, és ez a szoprán igen különös módon vegyül bele a költő szó-

lamainak mély festésű orkeszterébe, melyben túlságosan sok az erőteljesen búgó idegen hang. Adyt nagyon szeretheti.

Egyébként a költői kifejezésnek elismerésreméltó készségével rendelkezik, s ott, hol nem áll annyira a műforma szuggesztíója alatt, vagy — hogy megint színházi vonatkozású szóval éljünk — ihlete testhez-állóbbnak tetszik, tud alkotni művészi hatású és értékes darabokat is (*Szállók, Feltámadunk*). Csanády tehetségének java pompázó, érces zenéjű stílusának nagy vonlakba lendülő retorikájában nyilatkozik meg, s ez olyan tulajdon, melyért valamikor Hugo Viktort a nagyok legnagyobbikának tartották. Az ő sajátja volt az, hogy egy-egy ékes pátosú versének méltóságos gesztusával legtöbbször olyasmit szentesített, ami már nem volt új, csak épp a kihirdetést várta. Ma azonban a mágikus látomások mester-romantikusan már kevesen hisznek, s tőlünk sem vehetik rossz néven, ha Csanády kötetének hasonló irányban haladó művészetét nem tudjuk magunkévá tenni. Szavai sokszor szépek, nekihevíült lük-tetésük néha elhiteken ver a bőrünk alatt (*Delirium, Futunk*), de vég-eredményben mégis csak megmarad bennünk annak a távolságnak az érzése, mely a szavatalok robaja és a magáramaradt emlékezésnek lelkekhez érő csendje közé fekszik.

Manapság sokat beszélnek a „költő arcáról“. Bizunk benne, hogy Csanády tragikus redőbe vont fiatal arca engedni fog kényszerítettségéből, ő pedig majd megtalálja ihletének azokat a pillanatait, melyekben több joggal mondhatja el magáról: „Most szép lehet az arcom, csudaszép!“

Toth Béla.

A vörös uralom áldozatai Magyarországon. (Dr. Váry Albert könyve.) — E könyv szerzőjének, mint „a kommunisták által elcsapott budapesti ügyészség vezetőjének“ alkalmá volt hivatalos adatok alapján összeállítani művét, mely hamarosan második kiadását is megérte. Izgatón érdekesebb könyvet aligha forgathat az, aki a rémuralmat átszenvedte. Pedig, mint a szerző is mondja, a könyv nem egyéb „rövid, száraz adatok-

nál“. Úgyde ez adatok főbelövések, akasztások, vízbefulladások terrorkista módszerét mondják el, közül a haldoklók utolsó szavait, bátor, gyakran hősi önfeláldozásra valló magatartását, a terroristák cinizmusát, állati kegyetlenségeit, vad beszélgetéseit s mind ez adatok közé Váry Albert beilleszti a különböző ellenforradalmak hiteles történetét. A könyv így korpék — a legriasztóbb korpépek egyike —, mely ihletője lehet a legfantasztikusabb képzelmű regényíróknak, tanulmánya a lélekbúvárnak s okulás a közönségnek. Mert „az emberek — mint Váry írja — hamar felejtnek“, jóllehet azt, „ami velünk a proletárdiktatura alatt történt, nem könnyű elfelejteni. Azt a szegyenfoltot, hogy ebben az országban a közhatalmat 133 napon át nehány sehonnai bitorolta, a magyar történetből kitörölni nem lehet. Ezeréves alkotmányunk és nemzeti önértetünk gyalázata ez, melyre nem lehet szegyenkezés nélkül gondolnunk. Nagyon mélyre kellett sülyednünk, hogy ez velünk megeshetett“. Váry összeállítása szerint a négy és fél hónapos rémuralom alatt 590 egyént gyilkoltak le nagyobbbrészt teljesen ártatlanul. Egymaga Szamuely Tibor száznál több ártatlan polgárt végeztetett ki. Ez a szám és névsor azonban — mondja tovább a szerző — nem teljes. „Hiányzanak az adatok azokról a területekről, amelyek időközben elszakítottak. Nincsenek benne azok sem, akik kétségbeesésükben öngyilkosok lettek, vagy a szervezett bántalmazás és fogvatartás folytán utóbb elhaltak, végre nem volt megállapítható azoknak a szerencsétleneknek száma sem, kiket egyes vörös parancsnokok a harc-téren a vörös hadsereg kebelében kivégeztettek, vagy akiket ellenforradalmi harcokban ellenforradalmárok öltek meg. Valószínűleg ezeknek száma is kitesz még pár százat.“

Váry Albert könyvének kegyetlen tartalmát a népbiztosok teljes névsora, vallásuk, életkoruk adatai egészítik ki. Ebből megtudjuk, hogy a 43 népbiztosból 10 volt keresztény. Hogy a megtorlás e gyilkos kor bűnöseivel szemben aránylag milyen mértéket tartott, arról is beszámol a szerző. „Míg Párizsban

1871-ben a kömmün két hónapos uralma után 17.000 embert lőttek agyon, ötvenezret tartóztattak le s ezekből 14.000 embert ítéltek el: nálunk a bűnvádi eljárás mintegy 70.000 ember ellen indult meg s mindössze 6000 embert ítéltek el. E hatezereből azonban 2000 ember kegyelmet kapott, háromezernél többet az oroszoknak kellett kiadnunk, a bírói ítéletek alapján kivégezettek száma alig haladja meg az ötvenet s ma már csak 400 kommunista elítélt ül letartóztatási intézeteinkben.

A könyvnek valóban „borzasztóan” érdekes tartalma után ismét Váry hazafias érzéstől lángoló s mégis higgadt előszavához térünk vissza, melyet a szerző e sorokkal végez: „Októberi fölfordulás nélkül nálunk nem lehetett volna kommunista uralom. A proletárdiktatúra föltételeit az 1918 okt. 31-i fölfordulás teremtette meg. Iszonyú felelősség terheli azokat, kik a magyar katona kezéből a fegyvert kivették. Aki a rendet fölborítja, számolni tartozik azzal, hogy a megindult áradatot föltartóztatni nem bírja. Másrészt kétségtelen, hogy a vörös uralom abban a formában, ahogy nálunk dühöngött, erőszakra és gyűlöletre nevelt munkástömegek nélkül nem lett volna megvalósítható. Pár száz kommunista a szervezett munkások százezreit nem terrorizálhatta. A munkásvezéreknek tehát szakítaniok kell az osztályharc, osztálygyűlölet, erőszak és forradalom jelszavaival. — Egy tanulságot a hatalom birtokosai is levonhatnak a történetekből: Több erélyt a hatalom gyakorlásában, több ellenállást a hatalom megtartásában s több megértést a munkáskérdésekkel szemben. Ezt a nemzet csak eréllyel és szeretettel lehet kormányozni.”

—rtm—

Budapest Régiségei. (Régészeti és történeti évkönyv. X. köt. Szerkeszti dr. Kuzsinszky Bálint. A székesfőváros kiadása, 1923. 216 old.) A magyar régészek és székesfővárosunk emlékeihez szeretettel ragaszkodók örömmel fogadhatják e kötetet. Az előző, IX. kötet megjelenésétől 17 év választja el. Oly nagy időköz ez, hogy méltán gondolhattunk ezen értékes folyóirat teljes megszűnésére. Szerkesztőjének, a magyar régészek

tiszteletreméltó vezetőjének fáradozása azonban minden akadályt leküzdött, s ma talán joggal remélhetjük, hogy az elejtett fonál ilyen sikeres fellevevése után a következő kötetre nem fogunk sokáig várakozni.

A jelen kötet négy értékes tanulmányt és egy hosszabb dolgozatot ölel fel.

A tanulmányok Aquincum emlékein keresztül a pannoniai római-ság kultúrájának megismeréséhez szolgáltatnak adatokat. Nem össze-foglalásokat tartalmaznak, hanem új megfigyeléseket és eredményeket állapítanak meg az utolsó évtizedek óbudai leleteinek tudományos feldolgozása alapján. Három tanulmány olyan sírleleteket ismertet, melyek egyrészt művészi becslései, ritkaságuknál, valamint a belőlük vonható történeti következtetések-nél fogva e dunamenti római városra vonatkozó ismereteinket újabb világitásba helyezik.

A római korból fennmaradt sírok leletei a tudományos vizsgálat számára semmivel sem kisebb értékűek a föld felett épült, monumentális emléknél. Ha megismerés szempontjából új dolgokat tartalmaznak, — a velük való hosszabb foglalkozás teljesen indokolt is. A magánélet nem egy, auktorok műveiből talán soha meg nem tudható oldaláról nyújthatnak felvilágosítást.

A római sírok külső kiállítása is elárulja, hogy mennyi közös kapcsolatot vallott a mindennapi élet az elhunytak birodalmával, a temetőikkel. A sírkamrák falfestményei és mozaikpadozatai, a sírkövek dekoratív díszei, a sarkophagok megmunkálása, az ólomból készült koporsók, nemkülönben a legegyszerűbb téglalapokból összeállított nyughelyek az itt virágzó római kultúra változó színvonaláról számolnak be. Ezen külső keret, mely az elhunyt emlékéét volt hivatva fenntartani és porait megőrizni, — mutatja elsősorban a régi rómainak szeretettől áthatott rajongását elhunyt hozzátartozójával szemben.

Az elhunytak mellé helyezett tárgyak, a mindennapi élet eszközei, az ékszerek, s a művészi értékű emlékdarabok pedig a régi kultúra elhangzott akkordjaként tűnnek fel. E tárgyak úgy követik nyomon a

felszínen folyó életet, mint az árnyék a testet. Elválaszthatatlanok egymástól. Ha jómód vette körül az embereket, gazdagabb volt az élet és magasabb színvonalú a kultúra, s az ízlés maga válogató, a halott mellé helyezett tárgyak is díszesebbek, művészi szempontból érdeklődésünkre számottartóbbak, és anyagjuknál fogva értékesebbek voltak, mint később, midőn a megváltozott gazdasági helyzet és a római límes mentén szünet nélkül való fegyveres összetűzések szegényté tették a lakosságot, s kultúrigényeiket fokozatosan mérsékelniök kellett.

Aquincum lakosságának finomult ízléséről a város területén kívül előkerült sírleletek vizsgálatán keresztül már eddig is volt alkalmunk bizonyosságot szerezni. Adataink állandóan bővülnek, mert napjainkban is, ha építési munkákat folyik Óbudán, vagy tőle északra az esztergomi vasútvonal töltéséig, mindig kerül elő olyan lelet, mely érdeklődésünkre számot tarthat.

A római művészi termelés egy kiváló darabját ismerteti a kötet első cikke, melyben Láng Nándor egy a Bécsi-úton felásott sarkophagban talált kis elefántosnt-reliefet vesz beható vizsgálat tárgyává. A kis relief az antik elefántosnt-emlékek szerény sorát egy nagyjelentőségű darabbal gazdagítja, s Herakles és Omphale kalandjának egy, Kr. u. I. századi, Róma városában, Pasitelesék hatása alatt álló eborarius-műhelyben készült megörökítése. Szerkezeti felépítésére az ösztönző erőt, a külső mintaképet a görög klasszikus szobrászat Orpheust és Eurydiktét ábrázoló márvány-reliefje adta, a tartalmi szempontokat vezető irodalmi befolyás és vonatkozás azonban későbbi, reliefünk készítése korának irodalmával egykorú. Ovidiushoz vezetnek a vizsgálat szálai, mert az ő költészete a legszorosabb kapcsolatot mutatja a korabeli római művészettel. Ovidius leírásainak megkapó, szemléltető voltát sok esetben az antik művészet emlékeinek magára a költőre gyakorolt hatása teszi varázslatos erejűvé, viszont Ovidius költészetének pazar fantáziája is hatott korának művészeire. Ovidius IX. heroidájának fényes retorikával előadott pátosza hatja át az aquincumi relief ábrá-

zolását. Herakles feleségének, Deianirának (reliefünk harmadik alakja) keseregése és szomorú hangja jut kifejezésre az alakok tartásának és tekintetének szomorúságán. Nagybecsű emlék ez Aquincum területéről, mert a római művészi és költői termelés egymásra támaszkodó, egymást kiegészítő, a különböző formában és anyagban megnyilatkozó és dolgozó értékek kölcsönös egymásrautaltságáról beszél. A provincia kultúréletének megismeréséhez pedig annyiban jelent új adatot, mert rávilágít, hogy a panoniai ízlés honnan táplálkozott, s mily idegen kultúrközéppontokkal tartott fenn szoros kapcsolatot.

Kuzsinszky Bálint egy, a Bécsi-úton előkerült sarkophag leletét írja le. Lelőhelye közelében több hasonló, de már az ókorban kirabolt síremlék került elő. E leletnek első sorban érintetlen volta biztosít nagy értéket, másodsorban, hogy több társa segítségével a régi római út irányát is meg lehet állapítani. A XII. táblás törvény meghagyta, hogy a halottakat a városok kívül temessék el. Ezt a rómaiak megtartották és a városból kivezető utak oldalait szegélyezték elhunytak síremlékeivel, hogy az arra menők minél tovább fenntartsák halottaik emlékezetét. E sarkophagban egy nő volt eltemetve drága ékszereivel, üveg, borostyán és gagát értéktárgyaival, s egy pár, acontból készült házieszközével. Az aquincumi római sírok között ez a leggazdagabb arany ékszerekben, de mégsem ez teszi értékessé, hanem a belőle vonható kultúrtörténeti tanulság, mely a provinciális női fényűzésről számol be. A régészeti tudomány nemes állásfoglalásának jellemzésére érdemes ide iktatni a lelet feltárójának, Kuzsinszky professzornak szép sorait: „Hogy ebben a sírleletben arany dolgok is vannak, az mindenesetre örvendetes; mégsem az anyag teszi értékessé még ezeket sem. Az arany tárgyaknak örülhet a laikus és büszke lehet, hogy mennyi és mily szép „antik“ ékszerei vannak: a tudományban az a fontos, hogy minél gazdagabb és változatosabb legyen a sírlelet, mert csak ez lehet tanulságos, csak így szolgálhat kiinduló pontul legalább a relativ chronologiai meghatározásokhoz. Ezért, ha még oly sze-

gény is, elengedhetetlen, hogy ami együtt volt és így körülbelül egykorú, együtt is maradjon.“

A Viktória téglagyár helyén előkerült római sírleleteket Foerk Ernő cikke ismerteti. A kötet ezen dolgozata történeti szempontból bír jelentőséggel, mert egyrészt kimutatja, hogy a római temetőt folytatlagosan, megszakítás nélkül használták a népvándorlás korában. Bizonyítéka ez az aquincumi római lakosság lassú kipusztulását, illetőleg elbarbárosodását hirdető teóriának, szemben Salamon Ferenc és követői azon feltevésével, hogy a római élet 378 körül a római csapatok kivonulásával szintén megszűnt volna.

Ezekből a tanulmányokból láthatjuk, hogy mily értékes megállapításokat nyújtanak a sírok leletei.

Aquincum nagyobbabású emlékekben sem volt szegény. Az aquaeductus a legrégebben ismert enémű emléke volt Óbudának, de igazi megismeréséhez és pontos felméréséhez most jutottunk el, s ez Foerk Ernő pontos, mérnöki felvételeinek köszönhető.

A kötetben helyet foglal egy nagyszabású dolgozat Kremmer Dezső tollából, a XVI. és XVII. századi Pest-Budát ábrázoló német metszetekből vonható tanulságok összefoglalása.

A kötet tanulmányait gazdag képanyag, s eredeti, mérnöki felvételek kísérik.

Nagy Lajos.

Charles Sealsfield: *Tokeah és a Fehér Rózsa* (Telekes Béla fordítása, Genius-kiadás, Budapest 1923). Az amerikai őserdőknek, a fehérek és az indiánusok közt lefolyt küzdelmeknek legismertebb romantikus regényírója Cooper, akinek munkái gyermekkorunk kedvence olvasmányai közé tartoztak. Az ő nyomdokain halad egy nálunk kevésbé ismert német író: Karl-Anton Postl, írói nevén Charles Sealsfield, akinek regényei a múlt század harmincas-negyvenes éveiben szintén meglehetősen népszerűségnek örvendtek.

Sealsfield a morvaországi Znaim mellett született Poppitz-ban 1793-ban. Meglehetősen hányatott életet

élt, többször volt Amerikában, jól ismerte az Egyesült-Államokat, sokat tartózkodott Angliában, Franciaországban, Németországban és Svájcban s végül is a svájci Solothurn mellett fekvő birtokán halt meg 1864-ben.

Első munkáját, az *Austria as it is* címűt angolul írta s Londonban adta ki 1828-ban. Ugyanebben az évben látott napvilágot legelső s legsikerültebb regénye is, a *Tokeah or The white rose* Philadelphában. Ez is először angolul jelent meg, Sealsfield csak később dolgozta át németre is. Egyéb művei közül nevezetesebbek: *Der Legitime und die Republikaner*, *Transatlantische Reiseskitzen*, *Der Virey und die Aristokraten*, *Kajütenbuch*, *Süden und Norden* stb. Összes munkái Stuttgartban jelentek meg két ízben is. Znaimban tisztelői 1881-ben szobrot is állítottak neki. Magyarul eddig tőle tudunkkal csak a *Grabeschuld* c. elbeszélése jelent meg 1877-ben Csukássy József fordításában.

A Genius által most kiadott „Tokeah és a Fehér Rózsa“ c. regény, melyet Telekes Béla egészen átdolgozott s könnyen gördülő magyar nyelven adott vissza, egyike a legszébb ifjúsági olvasmányoknak. Az amerikai szabadságharc idején játszódik s az egész munkán tragikus vonásként húzódik végig az indiánusok pusztulása. Az író nagy szeretettel rajzolja életüket, szokásaikat, jellemességüket; a fehéreket csak betolakodóknak tünteti fel, akik lassanként elűzik a rézbőrűeket őseik földjéről. Tokeah, az okóni-k törzsfőnöke, a fehérek ellen harcol, de azért megmenti a kis fehér csecsemőt, leányával nevelteti s „Fehér Rózsa“ az okóni-k büszkesége lesz. A fehér leány azonban, mielőtt honfitársai közé kerül, elfelejti nevelőapja szeretetét, s nem megy többé vele vissza az őserdőbe.

Sealsfield képzelőereje egy letűnt világ előtt lebbenti föl a fátyolt. Őszintén sajnáljuk az indiánusok végtetes sorsát s bennünk is sajnó Tokeah végtelen fájdalma, amelyet Fehér Rózsa hűtlensége és népe közlő pusztulása fölött érez.

Megyeri József.

EGY HETVENÉVES TÖRTÉNETÍRÓ. (Károlyi Árpád.)

Magyarországon az ismertnevűek kategóriáihoz alig számíthatjuk a történetírókat. Amin nem kell csodálkozni, mert ők rendes körülmények közt nem szoktak nevezetes, említésreméltó dolgokat elkövetni: mulattatás, harácsolás, közéleti rágalmozás nem tartoznak foglalatosságai közé. Még csak hatalmuk sincsen ahhoz, hogy az élet rögös útjain emberi sorsokat pártfogolhatnának. Minek tehát nevüket megjegyezni, ismerni? Ez a felfogás, közéletünk és zszurnalisztikánk józan ismerete alapján tökéletesen érthető ugyan, de mégis szomorú, ha a rideg valóság talajáról a föltételezett, csak ezután elkészítendő széleskörű magyar kultúra alapjára állunk. Mert vajjon minő tudata lehet a mának sajátmagáról és tegnapi énjéről, ha e tegnapi énnel szakszerű ismerőjével nem törődik, s talán nevét sem jegyzi meg magának? Amint a mi arcunkon ott ülnek a tegnap és tegnapelőtt, ifjúságunk és gyermekkorunk vonásai, félénken, fátyolozottan, de a mi vonásainkon kívül még apáink, anyáink, déd- és ősziüleink orcái is, száz és száz különböző vonás, mely mind szerényen, esöndesen várja az időt, mikor valaki ráismer és legalább egy percre élővé teszi megértő pillantásával: ez a megértő pillantás, az elmúlt, elfeledt, befödött arcvonásokat a torz jelen képen felismerő képesség az, mi az igazi történetíróat a tömegtől elválasztja, külön veszi, értékke emeli, de egyúttal, a tömeg szemében, hasznavehetetlenné teszi. Közönséges kifejezésekkel élve: minél *objektívebb* a történetíró és minél *kevésbé* romantikus és minél nyugodtabban, megértő mosollyal, felindulás nélkül bontja szét az arc rajzát és jelöli meg az egyes vonások különleges természetét és eredetét, annál inkább lesz inaktív és húzódik vissza a közélettől s ennek nyilvánulásaitól, elsősorban a zszurnalizmustól, mely korunkban az em-

bert ismertté avatja. A történetíró, aki így lát, az nem jósol, nem tanít, nem javít és nem követel többé, elszakadt az aktív emberektől és leírván látásait, semmi pozitív, kézzelfogható hasznot nem hoz a rohanó nemzedéknek, mely ennél fogva érdektelenül méltán tisztelik benne Boeckay történetíróját, a vallásszabadságról rendelkező bécsi béke klasszikus íróját. Jelentősége azonban, már csak rendkívüli felekezeti objektivitása miatt is, messze felülhaladja ezeket a szempontokat. Korunkat, ezt a torzóknban, félbenmaradt kísérletekben gazdag magyar világot Károlyi Árpád alakja azért is kell, hogy érdekelje, mert azon kevesek közül való, kik törekvéseiket teljesen és harmonikusan végigküzdhetik és egyenes vonalban, hullámmástól és törésektől mentesen érhetik meg az ifjúság virágos ígéreteinek gyümölcését. Most, a hetvenedik esztendőben, még az ő úri tartózkodása is meg fogja engedni, hogy pályájára visszatekintszen egy ifjabb pályatárs, kinek tisztelő ragaszkodásáról, s egyúttal hízelegni nem tudásáról ő bizonyára meg van győződve.

Károlyi Árpád a XIX. század második felének talán legelső oly magyarja, aki egyenesen historikusnak készült, s e célból következetesen végigtanulta mindazt, ami európai értelemben a história műveléséhez szükséges volt. Közvetlen elődjai, Szilágyi Sándor, Salamon Ferenc, Pauler Gyula és az ezekenél is idősebb nagy történetírók, Horváth Mihály és Szalay László, nem készültek ifjú korukban a tör-

ténet művelésére, később hajtá őket oda külső alkalom, belső hajlandóság, karöltve élettapasztalatok gazdagságával és lehiggadt politikai érzékkel. Ezzel ellentétben Károlyi Árpád végigtanulta a híres bécsi történeti intézetet, hol Sickingen, a középkori okleveles kritikának nagymestere és társai a fiatalságot a történetkritikai módszerek legmodernebb fegyverzetébe öltöztették. Az intézet tanítási szervezetében szerencsésen egyesült az okleveles és szövegkritika a közigazgatás- és gazdaságtörténettel, valamint nem utolsó helyen a művészettörténettel, s innen magyarázható az első magyar eredetű tanítványának mai napig friss érdeklődése a szellemtörténet annyi sok ágazata iránt. Annyi kétségtelen, hogy ezt a nevelést akkoriban Magyarországon sehol nem lehetett megkapni.

További fejlődésére nagy hatással volt egyrészt a bécsi udvari levéltárban alkalmaztatása, másrészt Szilágyi Sándornak, az otthoni történetkutatói üzem tiszteletreméltó vezetőjének atyai barátsága. Az udvari levéltárban nem volt magyar előd nélkül; ott szolgált már korábban a török korszak kitűnő művelője, Gévay Antal; ott szeretett volna szolgálni és zavartalanul történeti kutatásainak élni 48 év előtt Horváth Mihály is, kinek felvételi kérvényét azonban Metternich nem vette figyelembe. Károlyi felvétele a 67-es kiegészítés következése volt, melynek értelmében hazai történetünknek e nagy bécsi tárháza félreérthetetlenül a dualisztikus, magyar és osztrák közös birtokot alkotó intézmények közé került, úgyhogy tisztviselői közé magyarokat is felvenni a nagy tudós, de éppen nem magyarbarát igazgatónak, Arneth lovagnak is kötelességévé vált. A fiatal alföldi magyar magára hagyatva állott német és cseh kollégái közt, kiket a magyarsággal szemben a csöndes, megvető semmibevételtől kezdve egész a csehekkel jellemző vad gyűlölet- és irigységig egész skálája az ellenszenvnek határozott meg. Ebben az ellenséges környezetben Károlyi Árpád folyton gyarapodó tudásával, szorgalmával, korrekt gondolkodásával új területet hódított a magyar szellem részére, kis szigetet nyugati kapunk előtt, mely a nyugati áramlatokat

koncentrálva adja tovább hazafelé, s mely Károlyi hódítása óta a miénk, s melyről csak szellemi életünk szégyenedése árán mondhatnánk le. Evtizedek óta kísérhetjük figyelemmel, mily nehézségekbe kerül hasonló magyar szigetet hódítanunk Párizsban és Rómában — még egyik helyen sem értük el a végleges sikert, — viszont napjainkban megy végbe a berlini tudományos mezőkön a magyarság szerencsés tér-foglalása, melyet bár szintén egyetlen, szinte gondviselésszerű ember energiája hordoz, mégis legalább a kormányok, magyar és porosz, jóindulatát élvezti. A magyar pozíció azonban, melyet Károlyi alapított, sem a közös külügyi kormánynál, az udvari levéltár felügyelő hatóságánál, sem a magyar kormánykörökben nem volt megalapozva. Nálunk mindig úgy volt: aki nincs itthon, nincsen igaza, s akit magyar kötelesség tartott idegenben, aki naponta vigyázz! állásban volt hazájáért és rejtett támadásokat, alattomos túszúrásokat, sőt néha taglócsapásokat volt kénytelen, saját feleinek oltalma nélkül, kiállani, azzal a boldog otthoniak nem szoktak törődni. Még jó, ha le nem hazaárulózták... Közéletünk a liberális korszakban a magyarság külső képviselőit iránt még annyi érzékkel sem bírt, mint manapság; — a *kulturális* képviselőit, a külfölddel való szellemi érintkezés iránt pedig teljességgel hiányzott a fogékonysága. Károlyi Árpád egyéniségére jellemző a siker, amivel ő, hazai kormányainktól állandóan elhagyatva, megalkotta magának, ifjabb segédeinek és a magyar történetkutatásnak a pozíciót a szinte ellenségesnek mondható idegenben. Személyi elfogultságtól ment, objektív egyéniségének köszönhette, hogy végül az uralkodó bizalma őt, a magyart és protestánst állította az udvari levéltár élére, s rábízta úgy a dinasztia iratainak, mint az akkor még szintén féltve őrzött újabkori politikai levéltáraknak kezelését. Középeurópa legelső levéltárának igazgatóságában ettől kezdve a nyugati és tengerentúli tudósok magyart találtak, ki nekik az európai tudós biztosságával bocsátotta rendelkezésükre óriási szakértésüket és rendkívüli tapasztalataikat. Akkor volt az, mikor otthon radikális „európeerek“ lehangosabban

szidalmazták keleti tunyának, elmaradtak a magyarságot, s természetesen nem jutott eszükbe mintát venni és amennyire lehet, utánozni ezt az igazi európai magyart.

De az európai levéltártudós első-sorban magyar történetíró volt, s mint ilyen, csakhamar vezető szerephez jutott az akkor éledő modern magyar tudományban. A 70-es és 80-as években Károlyi nyomában több fiatal magyar is járván a bécsi történeti intézetben, mások pedig Berlinben, Waitznál és Wattenbachnál sajátítván el az akkori módszereket, hazatérve élénk tudományos termelést indítottak meg, melyet az Akadémia és a Történeti Társaság központjaiból Szilágyi Sándor, a fiatalok kedves Sándor bácsija, patriarkálisan, személy szerint irányított. A német tudományban akkor virágoztak, egy-egy neves professzor körül, a különböző kútfő-kritikai iskolák, melyek a történetírást a spekulációk ködös magaslataiból a kútfők, a forrásbeli adatok talajára vezették vissza, s ehhez képest elsősorban a források összegyűjtésével és kritikai megrostálásával foglalkoztak. Ebbe a korszerű német mozgalomba az új magyar tudomány is lelkesen bekapcsolódott: nálunk is megindultak a hatalmas forráspublikációk, melyeken mint szilárd vázon kell hogy nyugodjék azóta is minden komoly történeti munka. A német kiadványok közt politikai és államtörténelmi fontosságánál fogva első helyet foglalt el a német birodalmi gyűlések aktáinak összegyűjtése; ennek megfelelően nálunk az erdélyi országgyűlések iratait a XVI. és XVII. századból maga Szilágyi Sándor adta ki huszonegy kötetben, míg a magyar országgyűléseiket előbb Fraknói Vilmos, majd ennek visszalépte után Károlyi, aki azután évtizedeken át ennek a kiadásnak szentelte munkáereje legjavát. A Magyar Országgyűlési Emlékeknek Károlyitól eddig kiadott V—XI. kötetei, lapszámra is óriások, a XVI. és XVII. század illető korszakainak minden időkre szóló szilárd alapéptéményét teszik, Európa minden tájéka levéltáraiból összegyűjtve, óriási adatgazdagsággal és mélyreható kritikával. De az aktapublikáció, e magában véve eléggé egyszerű „műfaj”, mely eredetileg csak iratok betűhív

lenyomatásából és bevezető cikk írásából állott, Károlyi kezében egészen új, magasabbrendű formát nyert. Köteteinek bevezetései három-négy-száz lapnyi kötetekké nőttek meg, s bennük találjuk magas színvonalú egyéni előadásban a tárgyalat évek egész köztörténetét. Az utolsó kötetek Bocskay korszakának mesteri rajzát adják, aminővel történetünk egyetlen más nevezetes korszaka sem dicsekedhetik.

A történeti stílus és kompozíció az, mi Károlyi Árpádot messzire kiemeli kortársai és a Szilágyi-iskola gyűjtői közül. Ez az iskola, a kútfő megbecsülésének helyes alapelvéből kiindulva, csakhamar egyoldalúságba esett, s irományok kiadásán kívül magasabb történeti munkához nem volt képes felemelkedni. Tagjai néha még a művelt magyar irodalmi nyelven sem tudtak írni, a történeti kompozíció pedig általában ismeretlen fogalom volt előttük. Velük szemben Károlyi Árpád az, ki az Arany-Gyulai-féle klasszikus magyar próza hagyományait a történetírásban fenntartja és egyénileg kiképezi. Kompozícióját minden romantizáló hullámzástól vagy hatásvadászattól mentesen, kristálytisztá áttekinthetőséggel építi fel a tárgynak természetes tagozódása szerint; szerkezete ilymódon hív kifejezője a tartalomban megnyilvánuló logikus gondolkodásnak és magas kritikájú objektivitásnak. De bármily áttetsző is kompozíciója, az folyton súlyos, nehéz értékeket görget magával: a viszonyok világos leírásai, politikai és diplomáciai tárgyalások szétbogozása váltakozik a szereplő személyek művészre valló jellemzéseivel. Bocskay, Illésházy, Forgách érsek, Rudolf király és osztrák tanácsosai, hajdúkapitányok, a kor összes szereplőiről élénk színekkel fest művészi arcképeket, melyek mozgalmaságukkal és mégis mértékletes, harmónikus méreteikkel Macaulayre emlékeztetnek. Valóban, a sok hatás közt, mi az európai olvasottságú Károlyiban kereshető volna, a nagy brit történeti képíró az, kitől igen sokat tanult. A század két nagy történetírója, Horváth Mihály és Szalay László, már irodalmi műfajjá tették a történetet, irodalmi nyelven írtak, de még nem művésziessen. Eltekintve Gyulai Pálnak és Péterfy Jenőnek, mint nem szakbeli historikusoknak

néhány történeti tárgyú dolgozatától, a magyar történetírás mint az előadás művészete Károlyi Árpádnál jelenik meg. Jellegzetes tulajdonai: tősgyökeres magyarsága, mely még a legelvontabb nyugati fogalmakat is oly magyárosan képes érzékeltetni, hogy észre sem vesszük, hogy itt idegen fogalom és kifejezés átültetéséről van szó; tömör, súlyos kifejezőmód, gyakran művésziileg kiképzett körmondatokkal, s emellett a tárgyaknak feltűnő és könnyed egymásba folyása és logikai exponálása. Egészben véve két véletlegesül itt: franciás világosság és a részekre bontó, kálvinista beszédmodornak egy megnemesített formája. Hazulról hozott és negyven éven át idegenben csodás épséggel megőrzött magyarsága kiválóan alkalmassá teszi, hogy bonyolult diplomáciai tárgyalásokat is töviről-hegyire, kimerítő alaposággal magyarázzon meg; francia és angol írókon épült stílérzéke viszont megóvja a terjengőségtől; írásain ily módon az a komoly, mértéket tartó harmónia ömlik el, mely klasszikussá teszi a nevezetes történeti tárgyak előadását.

Kritikai és írói tehetsége teljes kifejlődésben szemlélhető az Országgyűlési Emlékek utolsó kötetének bevezetésében, valamint a Széchenyi István dóblingi hagyatéka elé írt nagy munkájában. Buda és Pestnek a töröktől való visszavásárolásról szóló hatalmas kötete a diplomáciai tárgyalásoknak magyar nyelven még el nem ért leírásait nyújtja. A magyar történeti stílus ezen mintáit a felsőbb középiskolai és egyetemi oktatásban is alkalmazni kellene. Úgyis elég sajnálatos, hogy Károlyi Árpád nagy művei szinte kivétel nélkül hatalmas idegennyelvű aktapublikációkkal egybekötve jelentek meg, úgy hogy a közönség szélesebb rétegeibe nem tudnak utat találni. Holott prózai stílusunkra felelevenítő és nemesen magyárosító hatással lehetne, ha a tollforgatók szélesebb tömege élvezhetné ezt az előkelő magyar írásmódot, mely tud az érzelmek skáláján játszani anélkül, hogy túlzásokba vagy diszharmóniába menne át.

Károlyi művei a felsoroltakon kívül újkori történetünk egész eszmó nevezetes eseményét tisztázzák megbízható kritikájukkal és széles adatgyűjtésükkel. Így Fráter György

történetét, Szapolyai János és Ferdinánd király érintkezéseit, a Dobó-féle összeesküvést, Illésházy István hűtlenségi pörét, a magyar alkotmányának Ampringen nevével kapcsolatos felfüggesztését. Külön kell kiemelnünk a Gyulai Pál Budapesti Szemléjébe írt cikkeket, melyekben az egyetemes történet érdekes kérdéseit illetőleg foglalta össze a külföldi újabb kutatásokat, így pl. Don Carlosról és I. Napoleonnal összefüggő problémákról, követendő példát nyújtva arra, miként kell nagyközönségünknek élvezetesen tájékoztatni. Úttörő munkát végzett Nádasdy Tamás és felesége XVI. századi gyönyörű magyar levelei kiadásával is.

Sok tudományos kezdemény, mi a harminc-negyven év előtti Károlyitól származik, ma nekünk természetesen tűnik fel, holott ha végignézzük azok során, kik ma az újkori történet terén eredményesen munkálkodnak, a kezdőktől egész a török korszak nagystílusú ismerőjéig, Takáts Sándorig, nagyokon és kicsinyeken egyaránt felismerhetjük a hatást, melyet Károlyi Árpád tudása, methodikai példája és minden törekvést felkaroló emberszeretete gyakorolt. Levéltári pályáján nem lehetett nevelővé, oly értelemben, mint az egyetemi tanárok, mégis mindnyájunkat magához csatolt, akik csak közelébe jutottunk. Annál örvedetesebb s közoktatási kormányunknak valódi kultúrérzékét dicséri, hogy megnyerve őt az újonnan felállított bécsi magyar történeti intézet vezetői állása számára, a közeli években meg fog sokszorozódni az ő hatása tudományos életünkben. Ehhez a magyar és európai munkához kívánunk neki továbbra is egészséget és munkakedvet, valamint ahhoz a nagy tudományos kezdeményhez is, amely legérdekesebb és legkevésbé ismert korunk, a 48-as évek történetét fogja biztos alapokra fektetni és ezzel irodalmunkat egy újabb klasszikus munkával megajándékozni.

Székfű Gyula.

Petőfi ünneplése Bulgáriában. (Féher Gézának, a szófiai m. kir. követ-séghez beosztott tanárnak a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez beterjesztett jelentéséből.) A folyó év február és március havában Arnaudoff szófiai egyetemi tanárt, a bolgár irodalom jelenlegi

irányítóját, elláttam a Petőfire vonatkozó irodalmi anyaggal. Arnaudoff, amellet, hogy maga hozzáfogott egy bolgárnyelvű Petőfi-életrajz megírásához, kiosztotta a költőknek az anyagot. Április végén már készen lévén a Petőfi-életrajz, valamint Petőfi száz költeményének fordítása, megalakíthattuk Petőfi-bizottságunkat, melyet a bolgár szellemi élet legelőkelőbbjeiből állítottunk össze, vigyázva arra, hogy a minden politikától ment kulturális jelleget megőrizzük. Elnöke Arnaudoff lett. Tagjai: Zlatarsky, a középkori bolgár történelem legkiválóbb kutatója; Coneff és Zsirkoff, a nálunk is ismert kiváló tudósok; Nikoff, a bolgár-magyar kapcsolatok kutatója, — mindannyian egyetemi tanárok; Strasimiroff könyvtárigazgató; Stoyanoff D. Nemiroff és Borina költők; Gancseva-Budevszka művésznő; és két diplomata: Neikoff és Rizoff, akik Magyarországgal való kapcsolataik révén kerültek a bizottságba. Magyar részről Sorsich, a Magyar Egylet elnöke, Erdős alelnök és én. Legfontosabb teendők Petőfi ismertetése volt. E munka sikerére vonatkozólag idézhetem a „Razvigor“ c. irodalmi hetilap egy cikkét (jún. 9.), amely szerint: „bár itt kevesen ismerik a magyar nyelvet, bár a magyar irodalomnak nem volt hatása a bolgárokra, ma Petőfi lett az idegen költők legismertebbje“. Valóban négy hónap alatt Petőfi a bolgár irodalmi érdeklődés központjába került, s csak mi, akik ismerjük Petőfit, érthetjük meg, hogyan érhetett el Petőfi költészete itt ilyen óriási hatást. (A Petőfire vonatkozó kisebb cikkeket elhagyva, a fontosabbak a következők: május 8-án a bolgár lapok bejelentik a bizottság megalakulását; május 23-án Arnaudoff a „Mir“-ben három nagy hasábos Petőfi-életrajzot közöl; május 28-án a „A nők lapja“ Petőfi arc-képét, rövid életrajzot és három költemény fordítását közli; május 26-án a „Razvigor“ cikket közöl a centenáriumról; május 26—29-én az „Echo de Bulgarie“-ben Donceff „Le centenaire de Sandor Petőfi“ címen folytatásos tárcát; június 9-én a „Razvigor“ c. irodalmi hetilap *külön Petőfi-számot ad ki 5 klisével*; június 12—13-án az „Echo de Bulgarie“-ben Donceff „Le recueil lit-

teraire en l'honneur de Petőfi“ címen folytatásos cikket; befejezőül július 1-én egy irodalmi havi folyóirat értekezést közöl Petőfi hatásáról és bolgár fordításairól; augusztus 1-én pedig megjelentettük Kastner Jenő Petőfi-tanulmányát bolgáru.)

Megjelentettünk egy szép kiállítású, 120 lapos *Petőfi-émlékkönyvet is* 1000 példányban, melynek kiadási költségeit, 12,000 levát, a szófiai magyarak adták össze. A két képpel illusztrált könyv Arnaudoff előszavával kezdődik, ugyanő közli az 5—14. lapokon Petőfi életrajzát. Ezután (15—52.) a bolgárok már nem élő nagy költőjének, Slavejkoffnak költői Petőfi-életrajza következik. A fordítások közül csak a legjobban sikerülteket, 35-öt vettünk föl. Végül a kötetet L. Stoyanoff szép cikke zárja be: Petőfinek és a bolgár szabadságharc hasonló szerepű és sorsú költőjének, Boteffnek összehasonlító életrajza.

Ilyen előkészítés után hirdettük meg ünnepélyünket június 17-ére. A katonai club nagytermét, a testőrgárda zenekarát, s a királyi kertből hozott virágokat a bizottság kérésére ingyen kaptuk meg. Ünnepélyünket falragaszokon hirdettük meg, s 100 meghívót küldöttünk szét. A tudományos intézetek tanárait, iskolák, papság stb. vezetőit a bizottság nevében magam hívtam meg. Így azután a Petőfi tiszteletére rendezett ünnepély a bizottság buzgalma folytán tényleg méltó volt hozzá. Szófia legnagyobb terme teljesen megtelt, s le a lépcsőkön, a kijáratig szorongott a közönség, és a bolgár résztvevők állítása szerint *költő ünnepése sohasem hozott itt össze ekkora tömeget*. Ott volt a király képviselője, a kormány nevében Karaoglanoff egyetemi rektor; Militics akadémiái elnök, nemeskéri Kiss Sándor m. kir. ügyvivő, a színódu, a hadsereg, stb. képviselője és a tudomány s irodalom minden jelentős alakja. A reggeli 10 órára hirdetett ünnepélyre már fél 10-kor az egész termet betöltő hatalmas közönség várt. Az ünnepélyt a testőrgárda nyitotta meg a bolgár és a magyar himnusszal. Ezután Arnaudoff tartott félórás előadást. A közönség természetesen örömmel hallgatta a legjobb bolgár stilsztát, aki Petőfi regényes életfolyá-

sát ismertette. Utána a Petőfi-Társaság kiküldöttje, Kastner Jenő tartott francia nyelvű beszédet, melyben utalt az obolgarságnak a magyar nemzetre gyakorolt óriási kulturális hatására, majd felolvasta francianyelvű tanulmányát Petőfi költészetéről. Kamarás, magyar hegedűművész játszott azután néhány Petőfi-dalt, majd Useva bolgár művész nő szavalta az „Egy gondolat bánt engemet” és a „Szeptember végén” c. költeményeket bolgár fordításban, Gancseva-Budevszka pedig, a legnagyobb bolgár tragika, „Az örült”-et. Stoyanoff zongoraszáma után Ogujanoff szavalta „A kutyák és farkasok dalát”, amelynek óriási hatását az is magyarázza, hogy a nagy politikai változás óta most volt először együtt a bolgár közönség (ez különben az egész ünnepély hangulatát emelte). Végül két bolgár költő, Grozeff és D. Nemiroff, ünnepelte Petőfit. Az ünnepélyt a testőrgárda zárta be a Berlioz-féle Rákóczi-indulóval. Az ünnepély után nemeskéri Kiss Sándor m. kir. ügyvivő ebédet adott, melyre a bizottság tagjai és a szereplők voltak hivatalosak. Az ebéd elhangzott beszédek a bolgár-magyar kulturális kapcsolatot meg erősödését és állandóságát jósolják.

(Szófia.)

Fehér Géza.

Magyar szemle francia nyelven. Baranyai Zoltán és Eckhardt Sándor szerkesztésében nemrég jelent meg a *Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes* (= Magyar és finnugor tanulmányok szemléje) első, kettős füzeté. E folyóiratnak, melyet a M. Tud. Akadémia is támogat, az a célja, hogy európai nyilvánosság elé juttassa el a magyarsággal és a vele rokon népekkel foglalkozó nyelvi és történeti tudományok eredményeit. Nem szükséges újra meg újra fejtegetni ily természetű vállalkozások indokolt voltát. A nyelvi elszigeteltsége miatt nemzetközi forgalomra nem számítható magyar tudományosság állandóan törekedett arra, hogy valamely „világnyelv” közvetítésével hírt adjon magáról a külföld tudós világa előtt, beiktassa eredményeit az egyetemes tudományosság közkincséi közé, fölkelte tárgya iránt a külföld érdeklődését, szellemi kapcsolatokat te-

remtsen és erősítsen. Míg a latin nyelv itthon és a külföldön mintegy hivatalos nyelve volt a tudománynak, nehézségek ez irányban alig merültek fel. A XVIII. század végétől kezdve meg-megújuló kísérletekkel találkozunk németnyelvű magyar folyóiratok létesítésére; a nehézségek azonban állandók voltak, s hogy csak az újabbakat idézzük emlékezetbe, az *Ungarische Revue*, melyet előbb Hunfalvy Pál, majd Heinrich Gusztáv szerkesztett, s mely valamennyi közt leghosszabb életű volt, 14 évig tartotta fenn magát (1881—95) — ezt is bizonyára az Akadémia támogatásának köszönhetve, — a Heinrich-féle *Ungarische Rundschau* pedig négy évi fennállás (1912—16) után már megszűnt. Azóta Gragger Róbert vette fel újból a fonalt s a már harmadéve járó *Ungarische Jahrbücher* kiadásával teljesít egy százados magyar örökségként reászállott, nehéz hazafias feladatot. Kívánatos, hogy a folytonosság itt többé meg ne szakadjon, s ezért nagy áldozatokat is érdemes hozni; hiszen érthető, hogy ily folyóiratnak aránylag kevés a közönsége, s nehéz magát tisztán az előfizetésekből fenntartania.

Németnyelvű folyóirattal a háború előtt még lehetett világraszóló publicitásra szert tenni; bár akkor sem ártott volna más eszközökhöz is folyamodni. Ma már megváltozott a helyzet, s érdekünk, hogy oly területekre is behatolhassunk, melyek gyűlölettel zárkóznak el mindentől, ami német, s ami a német kultúrába belekapcsolódva igyekszik magát észrevéttetni. Út-törő jelentőséget kell tulajdonítanunk ennél fogva Baranyai Zoltán és Eckhardt Sándor most meginduló, francianyelvű folyóiratának, mely valóban első a maga nemében. Néhai Kont Ignác fáradhatatlanul ismertette ugyan évtizedeken át a magyar tudományos irodalmat új hazája folyóirataiban, s van egy *Revue de Hongrie* nevű szemlénk: de szétszórt könyvismertetések nem lehettek fel kellő koncentrálttsággal és nyomatékkal, szépirodalmi és politikai színezetű folyóirat pedig — minő az említett *Revue* — elvész a hasonló természetű francia folyóiratok özönében. Francia nyelven egy francia szempontból idegen és ismeretlen világ csak akkor érvé-

nyesülhet valamelyes nyomatékka, csak akkor számíthat pusztá észrevételésre is, ha unikum-értékű egyéniséggel lép fel, vagyis ha olyat nyújt, ami nemzetközi értékű ugyan, de senki mástól meg nem szerezhető. A magyarságra és rokonaira vonatkozó nyelvészeti és történeti tanulmányok eredményei így természetűek. Megvan nemzetközi érdekük a tudományosság jogcímén, s illetékesebb kezekből, mint a mi tudósainkéból, a nemzetközi tudományosság azokat meg nem szerezheti. Megvan amellet a folyóirat tudományos jellegének az a nagy előnye is, hogy nem szorul a kedveltetés, a figyelemébresztés alantas eszközeire, nem illegeti magát francia módra, nem dörgölözik, nem hízeleg, nem alázkodik meg, hanem önérettel kirakja a magunk természetét, egy oly közönség, a tudósok köztársasága elé, amely ha gyérbb is talán, mint a politikusoké, létjogát veszítene el, ha nem érezné egyenest *kötelességének*, hogy tudomásul vegyen oly adatokat, melyekre szüksége van, s melyekhez eleddig nyelvi akadályok miatt nem juthatott hozzá. Ezt a közönséget nem lehet megfizetni, nem lehet korszakos hazugságokkal félrevezetni, ez nem ítélték politikai érdek, szeszély, vagy bárminő elfogultság alapján; attól a perctől kezdve, amint mindenkinek hozzáférhető módon közzétették bizonyos tudományos adalékok és tételek, köteles ezeket tudomásul venni, s felőlük csak a tudomány tárgyilagosságával mondhat ítéletet. S ha másként járna el, akkor itt van kezünk közt a folyóirat, ebben érvényt szerezhetünk az igazásnak.

S hogy újabb nyelvészeti és történetirodalmunk mily méltó önérettel állhat ki a nagyvilág tudományossága elé, arról a Napkeletben már nem egyszer volt alkalmunk szólni. Nagy föllendülése, valóságos renaissance-a korát érte meg most nálunk ez a két tudománykör. A szóbanforgó folyóirat, mint programjából látjuk, bőven fog meríteni e tudományszakok messze kiható eredményeiből. Eckhardt Ferenc, Gombocz Zoltán, Hóman Bálint, Németh Gyula cikkeit látjuk jelezve a legközelebbi számokra, a jelen első füzetben pedig gróf Zichy Istvánnak a magyar nép eredetéről szóló, új szempontokban és eredmé-

nyekben gazdag tanulmánya nyitja meg a sort. E tanulmány nagy fel-tűnést keltett, mikor néhány hónap-al ezelőtt magyarul megjelent, s folyóiratunk is részletesen ismer-tette annak idején.

Természetes, hogy bár a francia-nyelvű közlés nemzetközi publicitást céloz, anyaga megválasztásában arra kötelezi a folyóiratot, hogy tekintettel legyen a francia tudományosság speciálisabb érdeklődésére is: a magyar és francia tudományosság némely közös területeire. Így értelemben foglal helyet mind-járt Zichy István említett tanulmánya után Pais Dezső kitünő cikke, mely az Árpád-kori francia-magyar érintkezésekkel foglalkozik. Pais Dezső neve sem ismeretlen olvasóink előtt; említett cikke anyagának egy érdekes csoportját a Napkeletben tette volt közé először, s egy francia folyóirat legott nagy elismeréssel nyilatkozott róla. Ugyane közös érdekek rovatába tartozik a füzet végén közölt, s állandóan folytatandó „Bibliographie française de la Hongrie“, valamint a francia irodalom újabb magyar fordításaival foglalkozó, igen ügyesen írott beszámoló.

Ez utóbbi cikkecske mutatja, milyen, a szűkebb tudományos szempontokon túlmenő érdekeknek is szolgálatot tehet enemű folyóirat; igen okos javaslatokat tesz és tanácsokat ad arra nézve, hogy a Budapesten alapított francia könyvkereskedés hogyan válhat mind a franciákra, mind ránk nézve hasznosabb és komolyabb közvetítőjévé a francia könyv-forgalomnak. s azt hisszük, jó helyen leplezi le e könyvkereskedés azon eljárását, hogy kirakatát heteken át a folyóiratunkban is méltó bírálatban részesült Garçonne c. regény kötetivel tartotta teletömve. A „francia gondolat“ ilyenfajta propagálására valóban nincsen szükségünk. Viszont alkalmas e folyóirat, anélkül, hogy tudományos célját cserben hagyán, sőt éppen annak szolgálása közben, bizonyos igazságok forgalomba-hozatalára, melyeket a külföldnek nem árt tudni mirőlünk. Egy könyvismertetésben (André Leval: Napoléon Ier et la Hongrie) pl. igen csatnatosan mutat rá a bíráló arra, hogy az illető könyv adatait a francia szerző a világháború alatt Buda-

pest könyvtáraiban gyűjtötte össze zavartalanul, s egyik tanulmányát ugyanakkor francia nyelven adhatta ki egy magyar folyóiratban. Hogy mily kedvező alkalom nyílik e folyóiratban a „magyar ügy“ leg-hathatósabb, vagyis tudományos fegyverekkel való szolgálatára, abból kóstolót ad nekünk Miskolczy Gyula, ki e füzetben Jorga, oláh historikusnak egy politikailag elfogult, gyarló művét bírálja meg. A Helmolt-féle németnyelvű világtörténet újbóli kiadója u. i. éppen Jorgát találta alkalmasnak arra, hogy vele irassa meg Magyarország történetét a vállalat számára. Miskolczy Gyula már Gragger német folyóiratában is kimutatta e „történetíró“ elfogultságát, tudatlanságát és fölületességét, most másodízben, egy francianyelvű folyóiratban is leszámolhat vele. Ily nyilvánosság, és ily igazságtevés elől nem lehet elbujni, s hisszük, hogy Baranyai és Eckhardt Revue-je minden hasonló esetben hallatni fogja a nyomatékos bírálat szavát.

Az említett cikkek körét kiegészíti Kastner Jenő megemlékezése Petőfiről, Holik Flórisnak a Szent László-és Compostellai Sz. Jakab-legendák közös motívumairól szóló tanulmánya, meg Moravcsik Gyula világos, alapos és teljes tájékoztatója a magyar byzantinológia eredményeiről, s egy, a magyar történelmi tanulmányok újabb szervezettségét ismerető tanulmány.

De egy szempontot még meg kell jelölnünk e folyóirat értékeléséhez. Ne higyük u. i., hogy ily folyóirat csak az idegeneknek szól. Mi éppen ellenkezőleg, úgy véljük, hogy első-sorban magunknak illik iránta érdeklődnünk. Nemcsak azért, mert semmi műveltségi szervünk meg nem állhat a külföldön, amelynek itthon nincs tápláló talaja, s hiú ábránd a külföldtől érdeklődést várni olyasmira, ami bennünket közönyösen hagy. Hanem azért is, főképp azért, mert ily folyóiratokban kapjuk meg mi magunk is koncentráltan s karakterisztikus egységben azt az ismeretkört, azt a tudomány-tömböt, melynek tárgya mi magunk, a magyarság vagyunk, rokonsági kereteinkkel együtt: a hungarizisztikát, a magyarságtudományt. Bár idegen nyelven írják, nincs magyarabb folyóirat az ilye-

neknél, ha hozzáértő kezek irányítják. A hozzáértés pedig itt többet jelent, mint más szakfolyóiratoknál; jelenti u. i. a megszokott követelményeken felül még a teljes beavatottságot azon nép tudományos és kulturális érdekkörébe, melynek nyelvét a folyóirat közlő eszközül kiválasztotta. Az új folyóirat szerkesztői teljes mértékben megfelelnek e követelménynek, s mi bizalommal és a legjobb kívánságokkal nézünk a Revue jövője felé.

M. N.

Pierre Loti (1850 jan. 14—1923 június 14). Még júniusnak enyhe szombat-estje volt, mikor a messze tengerek vándora szülővárosából, hová öreg napjaira nyugodni tért, elindult utolsó útjára: örökre megpihenni a „szigeten“—Oléron szigeten—, az ősi ház gyümölcsösében bókóly gyertyánfák alatt. Zúgott a tenger, s amerre ment, a parton jámbor breton parasztok állottak imára kulcsolt kézzel. A fehér főkötös komoly asszonyok letérdeltek, s a férfiak meghatódva emelték le a kalapot. És fiatal leányok virágot szórtak útjára, halvány estikét, a nagyanak igénytelen, szelíd illatú virágját, mit gyermekkorra óta úgy szeretett. Estikét szórtak koporsójára is, azzal hintették tele a sírt, a tátongó gödröt, hol a halál örvénylik s magához ránt „mindent, amiért sirtunk, mindent, amit szeretünk...“

A halál megszépíti a vonásokat, s az emberi részvéten keresztül nagyobbak mutatja az alakot, melyet búcsúzóra idéz elénk. Az igazán nagy írónál is így van ez: a halál „szebbit, nagyít“. Mégis, Lotit nem az emberi részvét avatta nagygyá. Ennek megnyilvánulása csak alkalom volt arra, hogy egymásra ismerjenek, akik szerették s meglássák, milyen sokan vannak. Mert, most lett nyilvánvalóvá igazán: alig van francia író, ki népszerűség dolgában vele vetekednék. A könny, mit nem tüntetve és nem szégyelve elsírtak érte, a köteles meghatódáson túli őszinte gyász, a napilapok és folyóiratok téres megemlékezései, mind mutatják, hogy Loti a franciáknak régtől fogva egyik legkedvesebb írója. *Claude Farrère* nem a halott versenytárs előtt hódol bőkezű elismeréssel, hanem a nagy mester előtt, midőn emlékezése elé ezt írja

címnek: „Le plus grand“ (A legnagyobb).

Hogy ennek a nagyságnak és népszerűségnek gyökerei Loti különleges emberi érdekességéből éppúgy táplálkoztak, mint regényeinek művészi becséből, az természetes. A közönség szereti, ha közelről látja az író-t s a regényekben az írói személyeségen túl az ember után kutat, ki átélte azt, amit hősei életében élnek. Az olvasóknak ez a szélesebb rétege, mely ösztönös mohósággal kap az élményeket sejtető „mémoire“ irodalmon, önvallomásokon, „élet-regényeken“ és naplókön, már első fellépésekor ragaszkodó szeretettel fogadja magáénak az író-t, kit lelki alkata és sajátos költői egyénisége arra kényszerít, hogy mindig önmagát adja, s ezzel mintegy eleve kijelöl a népszerűsége s nő-olvasók kegyére.

Egy kis tengerparti városban, Rochefort-ban születik s szigorú protestáns tradíciókban élő családi környezetben tölti egész gyermekkorát. Szülei, nagyanyja, nagynénje, nővérei kényeztetik, mint valami agyongondozott virágházi növényt. Ebben a körben, idegen játszótársak nélkül leányos, önző, félnék és ábrándos gyermeknek indul. Vallásos neveletésének eredménye, hogy pap akar lenni, majd később, — hogy egy felhős októberi szürkületben meglátva a tengert, felébrednek benne a hajós-ösök ösztönei, — miszisionárius. De álmodozó és mégis cél felé készülő élete jókor megzavarodik. Fölforgató erővel hull érzékeny lelkére a halál fekete borzalma. játszótársa, az öreg tante Claire, ki mesélgető altatója s anyás védelmezője volt, hirtelen meghal. Kisimult arcáról szépség és nyugalom árad; de nemsokára jön a koporsó, a hulla rettenetes változása s a nyolcéves kislány borzasztó kétségekre ébred. Elveszti lelki nyugalomát: a hitet, mely megszépítette az elmúlást s vigasztaló fátylával betakart mindent. Valami kétségbeesett düh fogja el ettől kezdve mindig, ha eszébe jut a halál kikerülhetetlen végzete. Még zárkózottabb és visszavonultabb lesz; órákat tölt szomorú gondokban a jázminbokrok alatt, mozdulatlan szemmel bámulva a fehérvitorlás felhőket. Máskor a lone mögött búvik el s egész délelőtt a madarakat hallgatja, vagy a titok-

zatos tengert bámulja egy magányos sziklára húzódva az esti szürkületben. Még tízéves sincs, s már felbillen lelkében az egyensúly: problémák marják, melyeket nem mer végiggondolni. Valami keserű kiábrándulás nehezedik lelkére; rövidek az örömei; gyűlöli és únja az életet, s minthogy mégis élni kényeszerül, a megemeléülés egyik benyomásból a másikba veti, anélkül, hogy boldogabbá tehetné. „Mindig fölkelni, lefeküdni és mindennap újra enni a levest, mely sohasem ízlik...“ — kiált föl egyszer. Nincsenek tervei jövőjére, még a következő napra sem. Ugy érezte magát, mondja (Le Roman d'un enfant), mintha valami áthatolhatatlan sötétség lebegne előtte, egy nagy ólomfüggöny, mely fekete szárnyával eltakar mindent. „Úgy tetszik, ha megnövök, csak még jobban fogok unatkozni“ — sóhajtja szomorúan.

„Az az ember aki belőlem lett, már jókor benne volt a kis gyermekben, aki voltam“ — írja emlékezéseiben (Fleurs d'ennui). Valóban a kis Julien Viaud különleges lelkivilága végzettszerűleg meghatározza az utat, melyen Pierre Lotinak haladnia kell, — az embernek éppúgy, mint az írónak.

A nagy válságok kitörésével csak egy megoldás lehetséges: átengedni magát a mérhetetlen világnak, mely folyton változó, ismeretlen benyomásaival még fel tudja kelteni vágyát. 1867 egyik október-estéjén tanulmányai befejeztével a „szegény fiatal tengerésztiszt“ a Borda fedélzetén nekivág a tajtékos tenger misztikus végtelenségének. Ettől kezdve élete nem tud elszakadni attól. Bejárja majd az egész világot. A sarki fjordoktól a Horn-fokig, Japánig s az Indiáig megfordul minden tengeren s Proteus-ként éli a legkülönbözőbb életet. Brest, Cherbourg, Toulon, Algir, Szicilia, Dánia, az Atlanti-óceán, Brazília, Tűzföld, Tahiti, a Pünkösdi-szigetek, Dakar, Guinea, Párizs, Joinville, Athén, Szaloniki, Sztambul csak a főbb álmomái a nagy útnak, mely igazán egész életén keresztül tartott, s csak most fejeződött be — Oléron szigetén.

Ennek az egész életen át tartó bolyongásnak végig ugyanazok a mozgató erői: veleszületett világjáró hajós-ösztonén kívül a gyermekkor

óta érzett lelki egyensúlyozatlanság, az únt jelenből újabb, ismeretlen élmények után vá sóvárgás, mely nem ismer kielégülést. A kalandos élet csodákat jelentő világában számára nincs pont, ahol kikötvé boldogan révbe szállhatna. A tenger derűs síkja, melyet aranyba fürdet a trópusi nap és ezüst fátvöllal tereget be a holdfényes este, Afrika száraz, fáradt szépsége, Azsia derűje, minden elveszti mágneses erejét, amint az új élmények is kiélik magukat. Kietlen lesz „a tenger borzasztó pusztasága” és „borzalmasan markol a szívbe a süvöltő szél gyászos hangja”. Barna unalom borít be mindent: ce triste pays d’Afrique... ce Japon, le pays des petites choses drôles... cette Bretagne monotone et triste...“ Egyszer csak a megsejítő mult aranyködén át elébeszillan a gyermekkori otthon: gondolataiban megjelennek az emberek, akiket először szeretett, dolgok, szavak, mozdulatok, melyeket már félig elfelejtett. Heteken át álmában is őket látja. És alig van otthon, a családi tűzhely, mely után hónapokon, éveken át sóvárgott, elveszti varázsát, színét, melegét. „Ó rocheforti házam, mennyt sóhajtottam utánad, míg távol voltam téled! Most fojtogat a nyugalmas csend; ha nem volna az én kedves jó Anyám, itt hagynálak, hogy sohas térjek vissza többé...” (Naplója, 1876 jan.). Végzete — cette obsession de l’ailleurs — viszi tovább az ismeretlen, a még nem látott, nem érzett felé, hogy mindig visszatérjen az otthonba, szomorúan, ismét kiábrándulva. „Földföldbott kő”, mely földjére hull. Míg le nem hullt a porba, melyből vétetett.

Egész életét betöltő élménye csak egy van: Aziyadé. Már régen túl volt a szerelmi ébredés követelődző beteljesüléseiben. Messze maradt mögötte a fiatal cigányleány, kiben az otthoni erdőszélen először látta meg a nőt, s a kis párizsi leánynak, a quartier latin finom virágának kísértő fehér teste. Huszonkétéves és már túl van a „nagy szerelem” viharain, csalásain és betegé tevő csalódásain, midőn egy decemberi este megéri életének legdrágább percét. Szalonikiból Sztambulba érkezik a kis cserkesz lány — talán a legnemesebb minden nők között, kik szereték — s tisztelete jeléül homlokához

emelve európai barátja kezét, felajánl neki mindent, amije van, mindent, ami. A két atlaszfüggönyös, rózsailattól párás kis fészekben, ott az Arany Szarv mélyén elcsitul a szomorúság, elmúlik az életunalom. Megtalálja a boldogságot, s a szív ritmusát hallgatva, mindenről megfeledkezik, ami kívül esik az összekulcsolódó karok ívén.

Ennek a boldogságnak — csak pár hónapig tartott — nem az unalom és kiábrándulás vet véget. Hivatása, mely tovább szólítja, anyja, kiért minden kincsével feláldozza Keletet, aztán, később, Aziyadé halála. Ebbe a szerelembe majdnem belepusztul. Elfeledni sohasem tudja. A következő két-három év naplójának alig van lapja, melyen ne kísértene Aziyadé alakja. Eszébe jut az eyonbi kis szalon, melyet senki vissza nem adhat többé, s a friss fájdalom elevenségével éled előtte a mult. „Kedves, szegény kis Aziyadé, Sztambul messze van, de a februári éjtszaka ott is így ereszkedik alá, sötét és titokzatosan a paloták mélyének háremeire s az Islam nagy templomaira. Kedves kis Aziyadé, még mindig szeretlek, teljes szívemből, teljes lelkemből, úgy, mint amikor elváltunk. Talán lesz majd idő, hogy engem is várnak otthon..., valami ismeretlen asszony, akiről még azt sem tudom, hogy van, s aki még semmit sem jelent nekem. Talán gyermekek is, kicsinyek, akik nem téled valók. Azt hiszed, tudom majd szeretni ezeket a gyermekeket, akiknek ereiben nem a te véred folyik, az enyémmel összevegyülve...?”

És egyszer igazán feleség várta otthon és gyermek, akiket szeretett. De a sztambuli kis török sirt nem mosta el többé semmi. Ha gyógyíthatatlan pesszimizmusa ránehezedett s úgy érezte, hogy nem tudja tovább tűrni az életet, mindig odajárt megnyugodni. Otthon, rocheforti házában, hová életének kincses emlékeit összehordta, egy mecsetet rendezett be emlékének. Vörös márványoszlopok között nagy ravatal, nem fekete drapériával, keleti szőnyegekkel és sálokkal borítva; gyertyák, örökmeneses; templomi virrasztó s a misztikus fényben, a márvány reflexében egy fehér márványoszor: Aziyadé. Lakószobájából ide nyílt az ajtó: itt volt eltemetve ifjúsága és szereleme. Két éve, mikor a lassú halál bor-

zalmas összeomlásában már megöszülve, fehérre sápadtan és megbénulva feküdt, itt mondta egy török hölgynek, elakadó szóval: „Hogy emlékszem-e rá? Eszembe jut és eszembe fog jutni mindig; ő lesz az utolsó, kit elmosott emlékezetemben a perc, melyben meghalok.”

Mindig borzalmasnak látta a halált. Rettenetesnek az élet utolsó percét. És mégis, most nem küzdött a halállal: mosolygott. Ő volt az utolsó, kit elmosott emlékezetében a végső perc.

Végleges írói arcképéhez, bár életműve már lezárt egész, hiányzik még az évek perspektívája. De főbb vonásaiban tisztán áll előttünk alakja.

Egyéniségben, lefogásban és formában Fénelon-nal, Bernardin de Sain-Pierre-rel, Chateaubriand-nal és Renan-nal rokon: költői lélek, ki-elégítetlen vágyakozással táruul az ismeretlen világ végtelenje felé és — prózában ír. Tárgyra és irányra Rousseau az őse, ki megunva a civilizált világot, a természethez menekül, s tanítványai, kik az európai szemnek ismeretlen világok szépségeit festik, s ezzel megteremtik az irodalmi exotizmust. De e nevek csupán jelzik a hovatartozást, s nem utalnak belső fejlődéstörténeti kapcsolatokra. Ok szerint semmi irodalmi irányhoz nem tartozik, senkinek nem követője. Amazoktól elkülöníti a sajátos, egyéni élettartalom és kifejezési mód, ezektől különálló exotizmusa, melyet nem előre kigondolt művészi raffineria mozgat, hanem az állandó szempont: megmaradni mindig igaznak, mindenütt: a breton partokon éppúgy, mint az afrikai, kínai, japán, polinéziai: idegen világok téerein. Különleges irodalmi alak: egyáltalán nem szeret olvasni; soha ki nem nyitott egy Flaubert, Goncourt-, vagy Daudet-könyvet. Fejlődésének irányát tisztán belső, lelki erők szabják meg, ezek alakítják a francia irodalomban azzá az egyedülálló tehetséggé, ki túlfinomult idegéletével is képes volt a legáltalánosabb emberi érzésekre.

Tehetségének lényegét két saját-sága teszi: egyrészt az az állandó nagy érzékenység, mellyel lelke a humanum minden rezdülését s a fizikai világ benyomásait fogadja s velük személyes viszonyba lépve, él-ménnyé mélyíti; másrészt az a közvetlen és tökéletes érzékeltetés, mely-

lyel saját átéléseit a mások élményévé tudja avatni.

Szenzibilis lelke nem ismeri a gondolat- és érzésnélküli passzív elmézelődést: lelkével áthatja a világot, mely élébe táruul, s már szemléletében megjelenik a nála soha el nem maradó érzelmi velejáró. Senki se keresse nála az élet egyszerű mását, a dolgok pontos reliefjét, a természet pusztá ábrázolását. Nála az alakításnak nem csupán művészi érdeklődés az alapja, hanem egy-egy lelki állapotnak szükségszerű kifejeződése. Az ételszerűség, mellyel mindent megelevenít, csak eszköz az örök száműzetés nosztalgiájának megjelenítésében. Ebben rejlik egyedülálló pusztá, tökéletes eredetisége és átéléseinek értéke. A folyton változó élet ezer rezdülésének lelkével egybehangzó rezgése, mely a mérhetetlen időben soha meg nem ismétlődik, a művészi expresszió révén megtartott kincs marad a föl nem tartóztatható elmúlásban; örök emberi érték, a maga egyediségében is, mert az élet állandó törvényét példázza, s a mindig-egy emberi lelket mutatja, melyben minden kor fia a magáéra ismer. Ilyen irányú művészi becsvágya nem meggondolás eredménye, hanem a lánugsz veleszületett tipikus tulajdonsága. Gyermekekortól kezdve tudatos ez az érzés. „Már akkor szükségét éreztem — írja emlékezeiseiben (Le Roman d'un enfant) —, hogy jegyezgessek, megrogzítsem az elsuhanó képeket és küzdjek a mulandóság ellen, mely a dolgokat éppúgy megsemmisíti, mint magunkat.” Majd később: „... Írni, tőlünk távolesó, ismeretlen emberek rokonszenvét keresni, keresni annál több aggodalommal, mentől közelebből érezzük a végső elporladást és mindezt azért, hogy elmúlásunk után is életben tartsunk mindent, amik voltunk, mindent, amiért sírtunk, mindent, amit szerettünk...”

Művészi kifejezésének ereje az érzékeltetés közvetlenségében és teljességében rejlik. Rendesen lelki alkatban tőlünk idegen embereket rajzol és mégis egészen közel hozza őket hozzánk. A távolságot éreztető elbeszélés helyett az átélést választja; ha nem maga a központja az eseményeknek, a föltétlen és teljes azonosulást a történés valamelyik részével. Lélekkel önti el a személytelen

dolgokat, az eleven élet sodrába vezet az olvasót, ki sokszor öntudatlanul adja fel érzelmi különállását. Mindenik regénye naplójából születik, jórésze pedig annak majdnem változatlan átírása. Így az élmények, melyeket a történés napja, sokszor órája az első benyomás erejével formált szavakba, közvetlen frissességgel érik az olvasó lelkét, nemcsak a cselekménnyel, hanem a belőle kiáradó hangulattal is szuggereálva az olvasás és történés egyidejűségét.

Hősei egyszerű emberek, stílusa ezek mindennapi nyelvéből tevődik össze. De ezt az egyszerű kifejezés-módot művészi ízléssel rendkívül hajlékonyra és színessé tudja tenni,

s az élet delejes erejével hatja át. A francia írók között is azok közé tartozik, kiknek előadásában a legtöbb van abból a meghatározhatatlan kedvességből, mely mindig elragad, s érezteti magát akkor is, midőn már régen letették a könyvet.

Aziyadé, Ramuntscho, Chrysantém asszonyság, Egy spáhi regénye, Yves testvér, Izlandi halászok... Egyszerű emberek lelkében néhány egyszerű érzés, egyszerű szó, melyre ráfelel a maga lelkének visszhangja. Ennyi az egész és mégis elég arra, hogy századokon keresztül megremegtesse az emberi lelket, mely mindig és mindenütt egyformán vágyódik, sír és szeret.

Müller Lipót.

TÖRTÉNETI-, RÉGI-, NAGY-, CSONKA-MAGYARORSZÁG. Mióta ötfelé szakítottak, azóta sem tudtuk megtalálni ennek a szerencsétlen állapotnak a jellemző nevét. Legtöbbször Csonka-Magyarországról írnak. A csonka szó nyelvünkben az egésznek olyan megrövidítését jelenti, amely már helyre nem hozható; népmeséinkben a csonka szarka, csonka seregély elég jó példák erre. Aki Csonka-Magyarországot említ, önkéntelenül is azt érezteti, hogy nem hisz az ország újraegyesítésében. Egyébként is hibás ez a kifejezés, mert új nevet ad az országnak a két szó összekapcsolásával, szinte definitívumnak látszót, olyat, aminők a Kispest, Újszeged elnevezések. A mi országunk neve Magyarország és az volt minden időben, kisebb és nagyobb határok mellett. Ha éreztetni akarjuk, mennyire ellenünkre van az ország mai helyzete és mennyire ideiglenesnek tartjuk ezt (ennek a hangsúlyozását sikkasztja el teljesen a Csonka-Magyarország), akkor ezt csak jelzővel tehetjük, mely a Magyarország szó előtt állhat, amíg kell és onnan elvehető, amint lehet. A megcsonkított Magyarország, a mai Magyarország nyelvtanilag elfogadhatók. Van a multból hasonlóan szomorú analógiájuk; a török időkben ismertek királyi Magyarországot, szintén jelzővel, nem pedig a Magyarország szóval összekapcsolva. Mármost hogyan nevezzük Magyarországnak a megcsonkítás előtt való területét, ha a maival egybe akarjuk hasonlítani? Nagyon rövid az emlékezőtehetségük azoknak, — pedig ilyenek is sokan vannak, — akik Régi Magyarországot említenek. Összekeverik a fogalmakat, akik Történeti Magyarországról szólnak; ilyen lehetett Nagy Lajos idejében, mikor a honfoglalás óta bírt geográfiai egységen ideig-óráig túlterjeszkedtünk: de az 1918 őszén még teljes egészében hozzánk tartozó terület sem régi mese, sem történeti emlék, hanem igen közeli multban ideiglenesen megváltozott konkrét valóság. Nagy-Magyarországról hírt hozott annakidején Julián barát; a nagy jelző ennek a megörökítésére van lefoglalva. A Kárpátok és az Al-Duna közt lévő medence sohasem viselte a nagy nevet: ma tehát, mikor jogosan visszaköveteljük, ne túlozzunk azzal, hogy nagyon nevezzük. Nekünk nem oly nagy, hogy ne kívánnók vissza teljesen. Ha azonban egész Magyarországról beszélünk, ezt mindenki megérti, ezzel a jelzővel nem adtam fel

semmi igényt s nem mutakozom oly kishitűnek s a változásokba belenyugvónak, mint a Történeti-, Nagy-, Régi- és Csonka-Magyarország szógyártói s ezek utánzói. (—ay).

SZÉCHENYI GOETHE-ADOMAJA. Széchenyi nagyságának egyik jellemző vonása az az egyetemesség, mellyel mindent figyelme körébe von. Ma sajtóhibával bibelődik, holnap a Vaskapu szikláit repeszti, majd külföldi borkereskedelem terveit szövi s fiát inti, hogy mindig papirossal, ceruzával járjon. Mint Arany mondja Eteléről: „Nincs dolog önéki, hogy kicsibe venné: így változik a nagy előtte kicsinné“. Könyveiben nemzetébresztő és -építő eszméket fejteget, tudósok gondolatait hívja segítségül és költők gyöngyszemeivel díszíti előadását, de nem veti meg a szó- és írásbeli előadás parlagi és kitagadott gyermekeit sem: örül a szójátéknak (még ha olcsó is, csak találjon) és kitünően alkalmazza az adomát. Mind a kettőből kifogyhatatlan készlet áll mindenkor rendelkezésére. De nagyon különbözik a legtöbb adoma-tarisznyától, akik magában az adoma tárgyában, elmondásában és közlésében találják gyönyörűségüket, mint például Deák Ferenc, vagy hogy mást mondjak, Förster Aurél. Széchenyi sohasem mondja az adomát önmagáért: gyökere mindig az alkalmában, célja az alkalmazásban van. Mint a középkor egyházi szónokai, egy Temesvári Pelbárt a példázatot, úgy szedi elő ő is az adomát, hogy vele személyt, helyzetet megvilágítson, hogy az adomában kieleztesen jellemző vonással gyorsan és nyomatékosan rámutasson valamire, amit hosszú magyarázatok nem bírnának kellően kifejtteni. Adomáinak forrásai leginkább saját életének tapasztalatai, olvasmányai, a hírlapok, a társasági mendemonda. Mindig frissek és újak, rajtuk van az alkalmosság napi érdeke s ezért találóak. Ha majd valaki megírja a magyar adoma történetét, klasszikusai közé föl kell vennie Széchenyit is. Teli vannak ilyen apró, jellemző történetekkel írott művei, naplója, útirajzai, hírlapi cikkei, beszédei. Legzadagabbak azonban döbblingi életében írt, erősen csípős és maró iratai, a Nagy Szatira, a Blick és a Disharmonia. Egy ilyen, kevéssé ismert adomára hívom fel ez alkalommal a figyelmet.

A Nagy Szatirának augusztus 23-án írt

soraiban a német nép jellemzését adja, s többi közt nehézségével és önhittségével foglalkozik. Ezeket mondja:

„A német rendszerint azon tulajdonban is erősen szűkalkodik, melyet a francia e szakkal teszen ki: „bon enfant“ és „facile à vivre“; mert ritka azon germán, kiben valami pretenzió, valami arrogancia ne volna és mely a két most érintett csábító kvalitásokat meg ne törné.

„Számos évekkkel ezelőtt Karlsbadban híres Goethe személye által felfényesíté a fürdői vendégek sorát; — és az ott levők által mélyen respectálva, — oly elkülönözött, de egyszersmind oly magasságban tartá magát a többi halandóktól, mikép valóban úgy ragyogott, mint csillag erster Grösse; — mely okvetlen közelébb áll Istenhez mint gyarló földi teremtésekhez. Éppen azon időben Catalani az ismert énekesnő is használta a károlyfürdei vizeket vagy nagyobb elegantiával mondvá „egészségkutakat“ és férje Wallabreg francia exhuszárnagy is ott volt, ki mint tudva van, Catalanihoz férjhez vagy inkább férj tulajdonságba ment... Ezen derék girondista nem bálumhatta eléggé a német Shakespeart, és még azon okból is, mert szinte kétszer oly nagy volt mint ő, — és miután megtudta, hogy Goethe számtalan mesterdarabok közt még Werthernek is szerzője, nem állhatta tovább, miszerint magát a nagy költőnek be ne mutatassa, — és ugyanis mert Wallabreg Párizs-nak egyik kisebb színpadán Werthernek paródiáját látta franciára fordítva, és ezen bohózaton annyira kellett kacagnia, mikép még most is kacag, ha azon delicióz estére visszaemlékezik, melyet a nagy Goethenek köszön, mert Wallabreg nem tudott semmit a komoly és elég unalmas originál Werther létéről, de azon hiszemben volt, hogy Goethe írta a bohózatot.

„Goethe mint nagy költő weimari geheimer-Rat és excellentiás hideg leereszkedéssel fogadta a kis Wallabregot, de ez gasconi könnyűséggel úgy ugrott a germán Sophoklesre és megcsókolta őt mint a szökött gamin de Paris a tábornok nyakába, legnagyobb lelkesedéssel kiáltván: kell hogy megöleljem a nagy német szerzőt, akit bálumlok, mert megírta a Werthert; ezt a pompás bohózatot, melytől majd meghaltam nevettemben stb. stb. És Goethe mérgében kész lett volna a kis Wallabregot megfojtani, annyira fel volt ingerülve ellene, hogy őt egy bohózatírónak merte tartani.

„Ha Goetheben csak öt percent más vér folyik mint teuto, — bizonyosan jóízűt ka-

cag a szeles kis francia tévedésén, — és egész Karlsbad Goetheről okvetlen ezt mondja, qui charmant, qui aimable homme, — holott kivált ezen kis scéna után — igen sokan — így mertek szólni a nagy germánról: Ich bewundere ihn, aber im Grunde ist er doch ein höchst langweiliger Kerl; — vagy — ein grosser Schreiber mag er sein, aber ein grosser Mann ist er nicht etc. etc. „A németek nagy része nem is sejtji tulajdonkép mit tesz „bon enfant“ és mit jelent a „facile à vivre“! Egész jelleme ellentétben van ezen érzelmekkel.“

Ezt a pompás kis jelenetet hiába keressük Goethe naplójegyzeteiben s úgy látszik a különben roppant lelkiismeretességű Goethe-irodalom sem jegyezte fel; pedig hogy meg kellett történnie, kitűnik Széchenyi naplójegyzeteiből. Egyik londoni időzésekor ugyanis, 1822 aug. 17-én Burghess lordnál volt estebéden, melyen Wellington, Napoleon waterlooi legyőzője, a „vasherceg“ is jelen volt. Többi közt szó került Valabregue-re is és a Goethével való esetére. Wellington ekkor azt mondta: „Werthert illetőleg én egy nézetem vagyok Valabreguegal“.

Ez a Valabregue bennünket közelebről is érdekel. Férje volt a világhírű Catalani Angelika énekesnőnek (1779—1849), aki 1816—1818-ig a párizsi Théâtre Italien tulajdonosa volt s kit XVIII. Lajos király óriási segélypénzzel támogatótt. Valabregue, hogy feleségének egyeduralmát biztosítsa, elmart a színházról minden más kiváló énekesnőt, többi közt a magyar származású Mainviellenné Fodor Jozefát is. Ezt a harcot írja meg — költői módosítással — Jókai a Magyar Nábok ötödik fejezetében. A dolog vége az lett, hogy a színház egyre hanyatlott és Catalani vállalkozása megbukott. Ekkor indult új európai körútra s valószínűleg ekkor történt (1818—20 tájban) férjének találkozás a Goethével.

Valabregue, Lannes maréchal hadsegéde és a 8. huszárezred kapitánya volt; nevével valószínűleg a provenç-i Vallabregue helységtől vette, mely a Rhône mellett van, Avignon és Arles közt. Catalanit 1806-ban vette el Lisszabonban s bár könnyelmű életével sokszor nagy anyagi károkat okozott feleségének, művészi pályáján hűséges lovagja volt.

Széchenyi napló, melyek nemsokára egész terjedelmükben kezünkben lesznek, bizonyára pontosabb adatokat is tartalmaznak erre az érdekes esetre és még nem egy ismeretlen, jellemző adomát is. Tolnai Vilmos.

HIBAIGAZÍTÁS! A Napkelet VII. számában Rédey Tivadar *Miért?* című versébe értelemrontó hiba csúszott be. A költemény első szavát nem *Tűznek*, hanem *Fűznek* kell olvasni.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, amely élén Tormay Cecile elnököl, egy hatalmas táborba gyűjtötte a hazát forrón szerető asszony tesvéreket,

A MAGYAR ASSZONY

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) Értesítője

címen értékes, kedves lapot ad ki. Főszerkesztője Berta Ilona. Célja, hogy öntudatosabb nemzeti életre ébressze és nemzettaggá nemesítse a magyar asszonyt.

A MAGYAR ASSZONY

vezércikkeiben jeleseink szólnak a Magyar Asszonyhoz, irányt jelölnek, célokat tűznek ki, eszközöket adnak, utakat nyitnak a honmentő munkára.

A mult nagyasszonyai élet- és lélekrajzának, küzdelmének átélésével erőt szerzünk a jelen nehézségeiben.

A magyar fájdalom vándorújtját is bejárjuk, hogy soha meg ne szűnjék lelkünkben annak eleven átérzése: mit veszítettünk.

Mit olvassunk? rovatában a legjelesebb irodalmi alkotásokra hívja fel a lap a figyelmet. Foglalkozik nemzetgazdasági, nevelési, irodalmi, művészeti, színházi problémákkal. Tárcákat, elbeszéléseket, verseket közöl. *Jó gazdasszony* rovata segítségével a háziasszonynak. *A Külföld* női mozgalmait figyelemmel kísérik. Pályakérdéseket tűz ki nemzeti, társadalmi bajaink orvoslása végett.

A Magyar Asszonyhoz minden negyedévben divatlap,

A MAGYAR ASSZONY DIVATLAPJA

csatlakozik, mint kiegészítő rész, gazdag tartalommal. Célja, hogy a legújabb divatot a nemes magyar ízléssel összeegyeztesse és magyar motívumok felhasználásával nemzetivé formálja.

A Magyar Asszony megjelenik minden hónapban, a divatlap négyszer egy évben. Előfizetési ára divatlappal együtt: **egész évre 6000 kor.** tisztviselőknek **4000 kor.** Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest VII, Rózsa-utca 23. Telefon József 14—20.